

**У пошуках
правди...**

У ПОШУКАХ ПРАВДИ ПРО АКЦІЮ “ВІСЛА”

*Науково-практична конференція
Перемишль, 22-23 листопада 1997 р.*

*Збірник
довідей і матеріалів
конференції*

Перемишль – 1998

У пошуках правди про акцію “Вісла“. Збірник доповідей і матеріалів конференції, присвяченої акції “Вісла“ /Упор. Михайло Козак. – Перемишль: ОУП, 1998.

Організатори:

Об’єднання Українців у Польщі – Перемиський відділ Український Народний Дім у Перемишлі

Видано заходами:

**Виконавчого секретаріату
видавничо-редакційної ради**

На обкладинці:

Стенд виставки до 50-річчя акції “Вісла“, що експонувалася з 29 березня по 19 квітня 1997 р.
в Торонто. Сидить: Надійка Кобеляк
Фото: Орест Яцила

Упорядкування та редакція:
Михайло Козак

ВІД УПОРЯДНИКА

З часу злочинної акції “Вісла” минуло п’ять десятиліть. Від тоді вирости нові покоління молодих поляків і українців. Однак, вони надто мало, або нічого не знають про те, що діялося на землі предків, званій Закерзонням.

У недалекому минулому проблема українського народу як нації, а також її державності зводилася, власне, не тільки в Польщі, до нищівної антиукраїнської пропаганди, характеризувалася на рівні “буржуазного націоналізму” та критики всього, що містило українське. Щоправда, про так звану “війну в Бєщадах” писалося багато, а про депортації українського населення на теренах Польщі – нічого, а навіть саме поняття акція “Вісла” замовчувалося і заховано в архівних сховищах на довгі роки.

У добу 50-річчя акції “Вісла” мали ми нагоду згадати її скорботний Ювілей, виявити правду без будь-яких двозначностей. Науково-практична конференція у Перемишлі, що відбулася 22-23 листопада 1997 року, передбачала названу мету й окреслювала завдання об’єктивно шукати факти про здійснення акції “Вісла” на Перемиській землі. У конференції взяли участь науковці-історики, дослідники-проблематики, а також очевидці акції, які пережили драму, люди різних поколінь та духовні особи, бо ж Церква зазнала тоді також репресивних заходів і знущань. Організатори конференції намагалися всебічно охопити коло питань, показати втрати, яких зазнала українська спільнота по той бік польсько-

українського кордону, а саме – втрати людські, духовні, інтелектуальні, моральні, матеріальні – мовиться про цінності, що споконвіку творилися поколіннями наших предків. А ще втрати територіальні, на яких упродовж століть жили українці та функціонувала історична пам'ять нашого роду на цих землях. У 1947-му році нас вирвано з корінням.

Звісна річ, тема, її рамки ні в чому не обмежували доповідачів, отже, зібраний матеріал до збірника не висвітлює усіх питань, хоча на них націлювалися організатори конференції. Доводиться констатувати, що окремі теми, які містились у програмі, випали, часто з вини доповідачів, оскільки вони з різних причин не взяли участі в роботі форуму.

Як нинішнє покоління оцінює події, що мали місце у 40-х роках і лягли тавром на розвиток польсько-українських суспільно-політичних взаємодій? З метою пошуку відповіді на це питання організатори конференції запросили до дискусії польського історика Гжегожа Мотику, у доробку якого значаться помітні праці з цих тем.

Наприкінці можна б висловити сподівання, що збірник знайде свого читача, бо його тема адресована широкому загалові, усім, хто цікавиться історією новітньої доби.

МИХАЙЛО КОЗАК

ВСТУПНЕ СЛОВО

Перед хвилиною посвячено пропам'ятну таблицю – символ скоєного злочину, який заподіяно українцям Польської державою у 1947 році.

Минає 50 років від того часу, коли нас вигнано з рідної землі, з батьківської хати, загарбано наше майно, підтято наше споконвічне коріння. Тоді казали – що це покарання за якісь незаподіяні провини, сьогодні кажуть – що це було добродійством для нас.

Ми зібралися тут у 50-ту річницю цієї жахливої події, щоб дати відповідь на деякі питання. Дехто каже – час забути, інші, що треба пам'ятати, а злочин назвати злочином.

Отже, шукаймо тої правди, шукаймо відповіді на питання:

- чим для нас була акція “Вісла”?*
- що з нами сталося?*
- ким ми є сьогодні і що з нами буде завтра?*
- куди прямуємо?*

Рівночасно поставимо питання:

- чому приховано злочин повних 50 років?*
- чому не засуджено скоєного злочину?*
- чому не скасовано законів, за якими загарбано наше майно?*
- чому не полагоджено справи Явожна, Бірчи, Монастиря?*
- за що судять Богуша і Миколу Сивіцького?*
- Чому і чому...*

Неполагодження тих справ лягає тавром на молодше покоління українців, оскільки не засуджено акції “Вісла”, таким чином вона триває до сьогодні.

Маємо надію, що у контексті згаданих питань, які розглядаються у вимірах теми “У пошуках правди про акцію “Вісла”, матиме місце відповідна дискусія.

Щастя Боже!

МИХАЙЛО КОЗАК

**ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ДЕПОРТАЦІЙНИХ АКЦІЙ
НА УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОМУ ПОГРАНИЧЧІ
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.**

Відомий французький історик Даніель Бовуа вважає історію націоцентричною наукою, яка – хочемо ми того чи ні – захищає національні інтереси свого народу¹. Отож, бути формально об'єктивним в історії дуже важко, тим більше, коли досліджується історія етнічного пограниччя чи міжнаціональні конфлікти на пограниччі. Тому ми у своєму виступі з'ясуємо українську рацію проблеми.

Упродовж останнього тисячоліття українські землі неодноразово ставали ареною битв між сусідами з півночі, півдня чи заходу. І кожний прихід нового господаря супроводжувався не тільки грабунками, але й масовим полоненням і нищенням місцевих автохтонів. Такою, зокрема, була політика Золотої орди, турецьких правителів, російських імператорів та імператриць проти козацької християнсько-демократичної республіки.

Проїшло ще декілька століть, однак практика імперсько-тоталітарних режимів ХХ ст. щодо населення, особливо на етнічних пограниччях – Кубані, Берестейщині, Надсянні чи Холмщині – не змінилася. Поневоловач систематично духовно і фізично знищував його автохтонів, перекодовуючи прадавній генофонд цілих регіонів. Такою, зокрема, була політика царської Росії і більшовицького Кремля щодо України та й, зрештою, уряду Другої Речі Посполитої до населення Східної Галичини та Волині.

Насамперед згадаємо страхітливий смерч Першої світової війни. Восени 1914 р. нові російські правителі Галичини започатковують масштабну акцію очищення, а точніше денаціоналізацію наших теренів. Услід за "Просвітою" було закрито практично всі українські установи, бібліотеки, школи (польські, правда, продовжували існувати). Нещадно переслідувалася місцева інтелігенція. Уже в перші місяці окупації тільки через львівські розподільні тюрми було переправлено понад 12 тис. заарештованих; всього ж переселенська акція в Росію охопила щонайменше 200 тис. галичан (історик Д.Дорошенко подає цифру 3 млн. виселенців). 19 вересня 1914 р. арештували і депортували до монастирської тюрми у Суздалі митрополита Андрея Шептицького, де він пробув до Лютневої революції 1917 року. Вивезено також ректора Львівської

семінарії Йосипа Боцяна, священників із Перемишля, Жовкви, Крехова, Христинополя, Бучача та інших монастирських центрів. Очевидець тих подій, московський лікар, згадував, що бачив товарні вагони, заповнені божевільними та мертвими дітьми. “Страшна й неймовірна була ся руїна, – згадував історик Михайло Грушевський, – якої Україна не знала, здається, від руїнного згону 1670-х років...” Як це не дивно, але й цісарські власті вивезли і запроторили до таборів у Талергофі, Гмюнді, Гнаві декілька десятків тисяч “неблагодійних” галичан². Як бачимо, у критичні періоди боротьби за владу російський окупант фізично нейтралізував соціально-активні групи суспільства й організував масові депортаційно-переселенські акції.

Імперська практика Радянського Союзу змінилася не дуже. Національний дух українського селянина-землероба сталінські сатрапи намагалися придушити штучними голодоморами – 1920-1921, 1932-1933, 1946-47 років й масовими депортаціями сотень тисяч “куркулів”, а також поляків до Сибіру. У відповідь українці помстилися своїм “кривдникам” – зокрема, у повстансько-партизанських рядах 1920-1921 рр., згодом в лавах ОУН-УПА 40-х років.

Не менші політико-демографічні випробування випали на долю українців Східної Галичини, які Листопадним здвигом 1918 р. спричинилися до краху Габсбургської імперії та проголосили на своїх етнічних землях Західно-Українську Народну Республіку³. На жаль, державотворча діяльність українців на цих теренах не входила у плани відроджуваної Другої Речі Посполитої.

Українсько-польська війна 1918-1919 рр., як відомо, закінчилася перемогою супротивника: 3,5 млн. галицьких українців без дієвої підтримки наддніпрянців просто не змогли фізично протистояти полякам, які в шестеро переважали їх чисельно. Армія Української Народної Республіки, як відомо, не надала серйозної допомоги Українській Галицькій Армії, бо вистачало клопотів із більшовиками, а Захід віддав перевагу національно сконсолідованій Польщі.

Зрозуміло, що українсько-польська війна, як і попередня Світова, змінила соціально-демографічне обличчя краю. У бойових операціях загинуло близько 15 тис. українців і 10 тис. поляків⁴. “Неблагонадійних” українців масово інтернували. Зокрема, лише у Перемишлі у листопаді 1918 р. – більше 1 тис. українців і євреїв, насамперед до табору Домб’є. А згідно із звітом Міжнародного Червоного Хреста нова польська влада протягом 1919 р. арештувала і заслала до таборів більше 100 тис. галичан, із них понад одну тисячу греко-католицьких священників. Крім

Домб'я і Пікулич під Перемишлем, сумної слави зажили так звані "букшопи" у Бересті, через які пройшла не одна тисяча українських патріотів. Як це не дивно, але до таборів інтернованих потрапили й союзники Пілсудського по антибільшовицькій війні – 27-тисячна армія УНР⁵. Таким чином, по закінченні Світової та регіональних воєн 1918-1920 рр. українські землі були поділені, крім СРСР, між Польщею, Румунією і Чехо-Словакчиною, а напередодні Другої світової війни ще Угорщиною. Але, як відомо, у кожній із цих держав Центрально-Східної Європи українці становили меншість, а отже, були дискримінованими. Водночас українці були найбільшою національною меншиною у Другій Речі Посполитій – близько 6 млн. осіб (14-16%) населення і проживали на третині території міжвоєнної Польщі. Особливо міцними були українські позиції у галицьких і волинських селах, де мешкало майже 95% українців. І власне з метою денационалізації українських сіл, особливо на "східних кресах", польський сейм у 1920-1925 рр. ухвалив закони про надання землі польським офіцерам та солдатам, а також простим селянам за рахунок парцеляції (тобто поділу) поміщицьких маєтків. Окрім того, примусовому поділу підлягала власність осіб непольського походження, державні і церковні володіння колишньої Російської імперії. У результаті полякам було роздано майже 800 тис. га землі. Таким чином, внаслідок цієї акції у Східну Галичину та Волинь переселилося майже 200 тис. польських осадників. (Зауважимо, що подібну політику, хоча й з меншим розмахом, провадив на Буковині румунський уряд). До речі, більшість поляків-колоністів прибували на чорноземне Надзбруччя із Краківського і західних повітів Львівського воєводства, частково із Сілезії, південних повітів Кельцьського, Люблінського воєводства. І що цікаво, колоністів компактно поселяли здебільшого в селах з українським населенням⁶. Отож, уже в 20-ті роки у щойно відродженій Польській республіці робилися серйозні кроки щодо денационалізації, а точніше полонізації українського галицько-волинського пограниччя. Позатим офіційно польська влада намагалася декларувати свої демократичні прагнення щодо національних меншин. Як відомо, згідно з Ризьким миром 1921 р., Польська держава мала забезпечити українців, які потрапили під їх владу, умовами для розвитку національної мови, шкільництва і культури. Офіційно й польські Конституції 1921 і 1935 рр. підтверджували правовий статус української національної меншини згідно з нормами міжнародного права. До того ж, рішення Ради послів Франції, Італії, Японії і Великобританії від 14 березня 1923 року вимагало від Польщі надання українським етнічним землям статусу автономії.

Однак попри задекларовані гуманні наміри більшість із цих зобов'язань не виконано: розпущено краєвий Галицький сейм, офіційно замінено назву Східна Галичина на Східна Малопольща, "українець" на "русін", ліквідовано польсько-українську двомовність у краєвій адміністрації, полонізовано і частково утравкізовано близько 3 тис. українських шкіл, у Львівському університеті закрито українські кафедри, заборонено не тільки діяльність право- і ліворадикальних політичних партій (ОУН, КПЗУ), але й просвітніх товариств "Пласт" і "Луг".

Зауважимо також, що денационалізації пограниччя сприяла спеціальна військово-поліційна формація – Корпус Охорони Пограниччя. Власне КОП повністю контролювало громадське життя в 50-ти кілометровій прикордонній смузі: "русінам" тут заборонялося набувати і продавати землю, проводити будь-яку громадсько-політичну діяльність; натомість польська суспільна активність всіляко заохочувалася. Власне для "зміцнення польськості на кресах" восени 1938 року інспіровано цілу хвилю антиукраїнських погромів вздовж польсько-радянського кордону. Зокрема, озброєні загони польських колоністів напали на православних селян у південних районах Холмщини, руйнуючи їх церкви і змушуючи їх до прийняття католицизму. Зокрема, у цей час було сплюндровано 91 українську церкву, а ще 150 перетворено в костьоли. Зрозуміло, що ці ганебні антихристиянські акції викликали протест ієрархів Православної та Греко-католицької церков і Української парламентської репрезентації. Вперше за багато років навіть уряд СРСР заявив свій протест, оцінюючи ці погроми як порушення умов Ризького договору. І лише на початку 1939 року польський уряд розпорядився припинити насильство проти православних Холмщини.

Як бачимо, депортаційні акції СРСР і ПНР у 40-і роки не стали оригінальним репресивним явищем щодо ліквідації сепаратних рухів на пограниччі. Досвід і традиції цих депортацій запозичені з періоду Першої світової війни і міжвоєнного часу. Вважаємо також, що ці депортації не стали витвором комуністичних режимів Варшави і Москви; вони лише продовжили імперську політику царської і більшовицької Росії та політику національної чистки і денационалізації "кресів" уряду Другої Речі Посполитої⁸. Вина українських "сепаратистів", які прагнули демократичних свобод у "чужих" державах і відродження власної державності, була значно меншою. Отож, у польсько-українському конфлікті 40-х рр. винними є обидві сторони, але міра їх вини є різною. Головний режисер цих подій сидів у Кремлі, який, розпалюючи польсько-українські антагонізми, прагнув зміцнити свої геополітичні інтереси й гегемонію у Центрально-Східній Європі.

¹ Детальніше див.: Daniel Beauvois. Polacy na Ukrainie. 1831-1863, Szlachta polska na Wołyniu, Podolu i Kijowszczyźnie. Paryż, 1998; Beauvois D. La bataille de La terre en Ukraine 1863-1914. Les Polonais et Les conflits socio-ethniques – Lille, 1993.

² Історія України /Під ред. В.Смоля. – Київ, 1997. – С. 177-183; Історія України /Кер. авторів Ю.Зайцев. – Львів, 1996. – С. 213-215; Мазур О. Східна Галичина у роки Першої світової війни (1914-1918). Автореферат канд. дис. – Львів, 1997. – С. 14-18.

³ Литвин М.Р., Науменко К.Є. Історія ЗУНР. – Львів, 1995. – С. 42, 109-113; Хома І. Апостольський престіл і Україна 1919-1922. – Рим, 1987. – С. 44-52; Павлюк О. Боротьба України за незалежність і політика США (1917-1923). – Київ, 1996. – С. 44-46.

⁴ Субтельний О. Україна. Історія. – Київ, 1991. – С. 324-325.

⁵ Kołańczuk A. Internowani żołnierze Armii UNR w Kaliszu. 1920-1939. – Kalisz-Przemyśl-Lwów, 1995. – S. 9-12.

⁶ Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX-XX століття. – Київ, 1997. – С. 188; Смолей В. Польське сільськогосподарське осадництво в Західній Україні. 1920-1939 рр. // Україна в минулому. Вип. 9. – Київ-Львів, 1996. – С. 163-176; Kuczerera Mykoła. Polityka II Rzeczypospolitej wobec Ukraińców na Wołyniu w latach 1921-1939 // Przegląd wschodni. – T. IV. – 1997. – Zesz. 1 (13). – S. 139-176.

⁷ Chojnowski A. Ukraina. – Warszawa, 1997. – S. 128; Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX-XX століття. – Київ, 1997. – С. 190.

⁸ Детальніше див.: Депортації. Західні землі України 40-х – початку 50-х років. Документи і матеріали /Відп. ред. Ю.Сливка. – Львів, 1997. Papiński K., Kokurin A., Gurjanow A. Drogi śmierci: Ewakuacja więźniów sowieckich z Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej w czerwcu i lipcu 1941. – Warszawa, 1995; Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1993.

**ДЕПОРТАЦІЯ ТА РОЗСЕЛЕННЯ
УКРАЇНЦІВ – ЧИННИК АСИМІЛЯЦІЇ**

У ХХ столітті Польща була багатонаціональною державою. Проте чергові польські уряди не вмiли або не прагнули цього використати для зміцнення позиції Польщі в Центральній і Східній Європі. Вважали, що могутність Польщі у значній мірі залежна і від того, чи вона може бути однопонаціональною державою. Крім цього, її владні структури дивилися на національні меншини крізь призму інтегральної цілісності території Польщі. З цього випливало питання про непорушність її кордонів, а звідси – і, власне її потуга залежить від асиміляції національних меншин.

Польські уряди Другої Річипосполитої зробили багато заходів, щоб засимілювати національні меншини, у першу чергу, українців. Однак всі методи колонізації українського населення зазнали краху. Бо ж таке ставлення держави до українців змінювало їх устремління до збереження національної тотожності. З цих причин в польських політичних колах, особливо в роки Другої світової війни, набирала поширення думка щодо виселення українців з їх етнічних земель. Поляки зрозуміли, що асиміляція українців можлива за умови відірвання їх коріння від благодатної української землі, яка надавала їм силу в обстоюванні своїх національних прав.

Польські політичні угруповання зі Східної Галичини, пов'язані з польським еміграційним урядом в Лондоні, тобто Стронніцтво Народове, Стронніцтво Праці, Польська Партія Соціалістична, Польське Стронніцтво Людове, почали домагатися виселення українців з Польщі одразу по закінченні війни. Передусім Стронніцтво Народове і Стронніцтво Праці висували гасло: “*Celem radykalnego zlikwidowania kwestii ukraińskiej, a tym samym usunięcia głównej przeszkody w przyjaznym ułożeniu się stosunków polsko - rosyjskich należy dążyć do zawarcia z Rosją (względnie Ukrainą Radziecką) umowy o wymianie przymusowej całej ludności ukraińskiej z ziem południowo – wschodnich w zamian za Polaków zamieszkałych na terenie Rosje /.../ Dopóki ta wymiana nie nastąpi – należy przeprowadzić zupełne wysiedlenie Ukraińców:*

- a) z pasa granicy polsko–rosyjskiej;
- b) z pasów kolejowych, tras kanałowych pobrzeża rzek сплавных, autostrad oraz innych ważnych linii komunikacyjnych;

c) z okręgów i miejscowości strategicznie, politycznie i gospodarczo ważnych.

/.../ W wypadku, gdyby zawarcie polsko-rosyjskiego układu o wymianie ludności nie było możliwe lub nie dało dostatecznego rezultatu, winna polityka polska doprowadzić w możliwie krótkim okresie czasu do takiego ilościowego stosunku ludności polskiej do niepolskiej na całym terenie ziem południowo – wschodnich za wyjątkiem pasa górskiego – karpatckiego, aby w poszczególnych województwach, powiatach i gminach element polski reprezentował co najmniej 75% ogółu ludności”¹.

Наведений відсоток поляків передбачалося досягнути:

по-перше, через планове переселення українців на територію центральної і західної Польщі;

по-друге, підтримувати еміграцію українців з Польщі,

по-третє, сприяти польській колонізації на південно-східній території Польщі.

Крім цього, Стронніцтво Народове і Стронніцтво Праці домагалися:

“Zorganizowanie stałego, ścisłego i surowego nadzoru nad polityczną i społeczną działalnością Ukraińców i ich organizacji, jako żywiołu antypolskiego i antypaństwowego, ścigając sądownie i administracyjnie wszelkie objawy nielojalności wobec Państwa Polskiego albo nienawiści antypolskiej”².

Таке ж саме розв’язання української проблеми, шляхом переселення, обрали польські комуністи, обнявши владу в Польщі в 1944 р. Реалізація цього ж рішення була можлива завдяки зменшенню числа українців в Польщі, а саме з 5,5 млн. в 1939 р. до 700 тис. в 1944 р., а відтак через встановлення східного кордону Польщі по річці Буг. Окрім цього, на переселення, а на практиці на депортацію українського населення в Польщі, згоджувалася комуністична Росія. Як для одної, так і другої сторони, депортація була найкращим методом розв’язання національної проблеми. У першу чергу, польські комуністичні структури порушили питання про переселення українців з Польщі в Радянську Україну. 9 вересня 1944 р. Польські Комітет Визволення Народового підписав з урядом Української РСР договір про обмін громадян за національними критеріями. 15 жовтня 1944 р. розпочалася переселенська акція українського населення з Польщі. Фактично, від самого її початку вона була примусовою. До речі, мало місце застосування щодо українців політичних, адміністративних, економічних та фізичних методів, які змушували їх до виїзду. Проти українців виступили не тільки комуністичні влади з військом та міліцією,

але й польське підпілля, а також місцеве польське населення. Згадаймо хоча б вимордування 21 березня 1945 р. Військом польським 549 мешканців сіл Старий і Новий Люблинець, а також 5 квітня 1945 р. 260 мешканців села Гораєць. 3-го березня 1945 р. відділ Армії Крайовей під проводом “Вацлава”, власне з поляками навколишніх сіл, напав на Павлокому та вимордував 365 українців. 17 квітня 1945 р. відділ “Меви” і “Волиняка” з Народовей Організації Войсковей замордували від 900 до 1344 мешканців Пискорович, в одній тільки школі 358 осіб³.

Однак, насильство офіційних структур комуністичної влади, польського підпілля та ворожість місцевих поляків не спричинили виїзд українців. Українське населення відмовлялося від виїзду, не бажаючи покинути своєї батьківської землі. Тому робили все, щоб залишитися, а захист від польського терору бачили в УПА, яка тоді виявилася одинокою силою, здібною виконати це завдання. У тій ситуації польські комуністичні влади дійшли до переселенської акції, залучивши військо.

3 вересня 1945 р. на південно-східні терени Польщі направлено три дивізії піхоти, що мали завдання депортувати українців з Польщі. Уряд Публічної Безпеки в Ряшеві наказав депортувати навіть змішані родини, якщо батько не був поляком⁴. Військо виселювало цілі села. Нерідко це мало характер пацифікації, тобто мордування людей. В селі Завадка Морохівська у рамках трьох наступів було вбито 96 осіб. В селі Терка замордовано 33 українці, у тім числі, 28 спалено живими⁵. Такими брутальними заходами полякам вдалося депортувати біля 500 тис. осіб.

Водночас із депортацією українського населення польські влади намагалися ліквідувати духовне життя українців. 26 червня 1946 р. заарештовано ординарія Перемиської єпархії, єпископа Йосафата Коциловського, єпископа-помічника Григорія Лакоту та кількох священників, а невдовзі їх передали в СРСР. До того ж депортували 300 греко-католицьких священників, які опинилися в УРСР. Польське підпілля в 1943-1947 рр. вбило 39 священників⁶. З Холма депортували членів Православної консисторії та попів. У Люблинському воєводстві число православних парохій зменшилося до 7 та одного монастиря⁷.

Депортація українців в УРСР не вирішила української проблеми в Польщі. На південно-східній території проживало біля 200 тис. українців, які надалі були опорою для діючих відділів УПА. У такій ситуації польські влади почали підготовку іншого заходу, ще трагічнішого – депортації українців на західні і північні землі, а саме у рамках акції “Вісла”. Тепер мовилося не тільки про відірваних українців від їх землі, але також про їхню ліквідацію

як народ шляхом асиміляції. У лютому 1947 р. ген. Стефан Моссор у листі до міністра національної оборони маршала Польщі Міхала Жимерського написав:

“Wiele jednostek, a nawet rodzin ukraińskich ukryło się w lasach lub miejscowościach przygranicznych na terenie Czechosłowacji i wróciło potem do swoich siedzib, stanowiąc bazę dla band UPA i niebezpieczeństwo wszelkiej irredenty na przyszłość. Ponieważ Związek Radziecki nie przyjmuje już obecnie tych rodzin, wydaje się rzeczą konieczną aby na wiosnę przeprowadzić energiczną akcję przesiedleń tych ludzi pojedynczymi rodzinami w rozproszeniu na całych Ziemiach Odzyskanych, gdzie szybko się zasymilują”⁸.

28 березня 1947 р. Політбюро ЦК ПРП ухвалило: “W szybkim tempie przesiedlić Ukraińców i rodziny mieszane na tereny Odzyskane (przede wszystkim Prus póln.), nie tworząc zwartych grup i nie bliżej niż 100 km od granicy”⁹.

28 квітня 1947 р. Група Операційна “Вісла” розпочала депортацію українців на західні та північні землі Польщі. Застосовуючи терор, військо вивезло в жахливих санітарних умовах 150 тис. людей. Депортація тривала ще у 1952 р., коли депортовано 68 родин (з цього 34 родини, які скоріше повернули) з повіту Більськ Підляський¹⁰.

Однак польські влади досконало знали, що сама депортація українців не доведе до швидкої асиміляції. Потрібні були чергові репресивні дії, тобто розпорошення, застрашення та заборона організувати духовні заходи національного характеру. Міністерство Публічної Безпеки наказало українські родини рівномірно розміщувати на території всього повіту так, щоб їх число не сягнуло 10% мешканців одного села. Крім цього, в одному селі можна було оселювати лише одну родину з категорії “А” (сім’ї, які знаходилися в списках УБ) або “Б” (сім’ї, які були у військових списках) або до п’яти з категорії “Ц” (на практиці – решта сімей). Родин з категорії “А”, “Б” і “Д” не можна було поселяти разом. Українців не можна було розселяти в смугах до 50 км від сухопутного і 30 км – від морського кордонів, а також до 30 км від воєвідських міст і до 10 км від західного кордону Польщі 1939 р.¹¹

Після поселення українців виявилось, що чимало з них розміщено не згідно з передбаченою планом нормою. Зрештою, дотриматись цієї норми було неможливо, хоча б з огляду на кількість депортованих українців. МПБ почало домагатися повторного переселення поселених вже українців. У вересні–жовтні

1947 р. Департамент Інспекції Міністерства Повернутих Земель провів контроль за правильністю розселення українців у рамках акції “Вісла” та можливістю коректури їх розміщення. У результаті була розроблена секретна інструкція, в якій окреслювалися нові принципи розміщення українських родин. Вона рекомендувала не поселяти українців у прикордонній смузі до 30 км на сухопутті і до 10 км на морські кордони, дотримуючись відстані 20 км від воєвідських міст. Ці обмеження не стосувалися прикордонної лінії з СРСР, в якій і так діяло аналогічне загальне розпорядження. Одночасно МПЗ збільшувало ліміт українських родин у селі до 40%¹². На основі вище згаданої інструкції воєводам було дане розпорядження пристосувати розселення українців до нових поселенських лімітів. МПЗ рекомендувало надлишок українців в поодиноких селах перекинути у села, які не охоплювалися українським поселенням, або там, де відсоток українців був невеликий. Повторне розпорошення українців розпочалося весною 1948 р.

Таким чином, число повітів з поселеними українцями зросло з 66 щонайменше до 74. Очевидно, що якнайбільше розпорошення українців мало спричинити їх швидку денаціоналізацію. Про це виразно сказано в інструкції МПЗ від 10 листопада 1947 р., де читаємо: “Zasadniczym celem przesiedlenia osadników “W” jest ich asymilacja w nowym środowisku polskim, dołożyć należy wszelkich wysiłków, aby cel ten był osiągnięty. Nie używać w stosunku do tych osadników określeniu “Ukrainiec”. W wypadku przedostania się z osadnikami na Ziemię Odzyskane elementu inteligenckiego, należy takich bezwzględnie umieszczać osobno i z dala od gromad, gdzie zamieszkują osadnicy z akcji “W”¹³.

З розпорошенням українців було пов’язане застереження щодо зміни приділеного їм місця проживання. Адже могло статися так, що після депортацій українці прагнули б до замешкання в більших спільнотах, чого найбільше не хотілося владі, аби вони повернулися на батьківські землі. Тому нема нічого дивного, що в інструкції МПЗ від 10 листопада 1947 р. написано: “Swoboda ruchu osadników z akcji “W” zasadniczo ma być ograniczona. W szczególności niedopuszczalnym jest opuszczanie Ziemi Odzyskanych i powrót na dawne tereny. Dopilnowanie powyższego jednak należy pozostawić właściwym władzom bezpieczeństwa publicznego. Do nich też muszą być składane wszelkiego rodzaju podania w powyższych sprawach¹⁴.

Додаймо: обмеження свободи переміщення українців полегшувало органам безпеки й нагляд над ними, що не призводило до творення більших скупчень.

Депортація українців спричинила не тільки відірвання від рідної землі, але також їхнє поселення у цілковито чужому суспільно-природному середовищі. Краєвид рідних сторін заступив природне середовище низовими. Українці з національної більшості сталися національною меншиною, до того ж значно розпорошеною. Вони опинилися перед konieczністю наново укласти собі життя у цілком відмінних природно-суспільно-господарських умовах. Вони були змушені подолати чимало як психічних, так і фізичних перешкод. Примусове переселення, нагляд безпеки, обмежена можливість переміщення та шкідливість клімату, нові умови господарювання зміцнювали почуття пригноблення та викликали акліматизаційні труднощі¹⁵. Негативне ставлення польського довкілля до українців – все це спричиняло їхню суспільну ізоляцію. На нехоть й недовір'я польських сусідів відповідали цим самим. У новому середовищі вони відчували розгубленість й надіялися на швидке повернення до рідних сторін.

Спільні пережиття, яких не поскупило сперше виселення, а відтак поселення, на українську людність діяли інтеграційно. Люди подавали собі допомогу обопільно у польових роботах, одні одних запрошували на різні врочистості, разом відзначали свята, плекаючи водночас, наскільки було можливо, рідні традиції, пов'язані з цими святкуваннями. Ця внутрішня інтеграція українців спочатку поглиблювала їх відокремлення від польської суспільності. Потвердженням цього хай буде факт, що після переселення українці немовби дотримуючись якогось ригористичного правила – подруга життя вибирали з-посеред своїх. Треба зазначити, що таку поведінку також диктувала не тільки нехоть до польських сусідів, але також потреба збереження своєї національної тотожності від загрози денационалізації¹⁵.

Одночас з прибуттям українських переселенців на північні й західні землі Польщі розпочався складний процес їх пристосування до нових суспільних, господарських та культурних умов. Після періоду майже повної ізоляції польських та українських середовищ настав період повільного улаштування співпраці і співжиття. Те, що українці працювали в польських сусідів, на державній роботі тощо, давало можливість кращого взаємного пізнання, наближення до себе. Особливо привертала увагу велика працьовитість українців, безсумнівно, найбільш доцінювана в сільській суспільності риза.

У результаті цих контактів українці засвоювали новий спосіб господарювання та місцеві культурні зразки, щоб якомога менше відрізнитися від польського оточення. Разом з переламуванням

бар'єрів, які розділяли поляків та українців, товариські контакти почали виходити назовні, поза своє закрите середовище. Чималу роль тут відігравали взаємні контакти та присутність на римокатолицьких Богослужбах. Видається, що найшвидше непогані відносини з українськими переселенцями встановлювали автохтони та поселенці з давніх західніх воєводств, які не скривали в собі глибших упереджень. Наочним прикладом ламання взаємних бар'єрів упередженості ставали мішані подружжя.

Депортація та розселення українців несли із собою найтрагічніше явище – їхню асиміляцію. Депортація означала відірвання від батьківщини народу та української культури. Розсіяння не тільки обмежувало зв'язки між українцями, але й збільшувало полонізаційний натиск на них польського населення. Ті, що придумали акцію "Вісла", досконало знали: якщо не депортовані українці, то їх нащадки будуть втрачати емоційний зв'язок з батьківщиною, українською культурою, а цим самим і покидатимуть почуття української національної свідомості. Крім цього, вороже ставлення поляків до українців, яке було перш за все наслідком антиукраїнської пропаганди польських влад, призвело до приховування частиною українців їхнього національного походження, іншими словами, вони видавалися за поляків, а нерідко так поступали у родинному житті. Турбуючись як за себе, так і за своїх нащадків, вони почали полишати українську мову, рідну культуру, стали полонізованими українцями. Невдовзі асимілювалися і діти, яких батьки не навчили рідної мови. На відстані 50-ти років від акції "Вісла" можна сказати, що українці в Польщі не полонізувалися у тій мірі, як цього хотіли її творці, однак процес асиміляції набуває своєї лавини, особливо посилюється він останніми роками. Перед українцями в Польщі постає завдання опрацювати у зв'язку із зміною політичної та економічної ситуації нові засади збереження національної тотожності.

¹ Tezy o kwestii ukraińskiej uchwalone przez komisję wspólną PPS, SL, SN, SP Obszaru Lwów z 1943 r.

/W:/ E.Misiło, Kwestia ukraińska w polityce polskiego rządu i podziemie w latach 1939-1944. Dokumenty. "Зустрічі" 1990, nr 3-4, s. 160-161.

² Там же.

³ M.Siwicki, Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. t. III. Warszawa, 1994, s. 215-219.

⁴CA MSW, MAP, sygn. 134.

Sprawozdanie sytuacyjne Wojewody Rzeszowskiego za luty 1946 r. z 15 marca 1946.

⁵M.Siwicki, *Dzieje...*, s. 332-347.

⁶І.Гарасим. Нарис вибраних аспектів історії Греко-католицької Церкви в Польщі (1945-1985). "Зустрічі" 1990, ч. 5-6, с. 21-22.

⁷R.Drozd, *Droga na zachód. Osadnictwo ludności ukraińskiej na ziemiach zachodnich i północnych Polski w ramach akcji "Wisła"* Warszawa, 1997, s. 28-29.

⁸Sprawozdanie zastępcy Szefa Sztabu Generalnego WP gen. bryg. S.Mosora z inspekcji Wojewódzkich Komitetów Bezpieczeństwa w Katowicach, Krarowie i Lublinie do ministra obrony narodowej marszałka Polski M. Żymierskiego z 20 lutego 1947 r. /W:/ E.Misilo: *Akcja "Wisła". Dokumenty.* Warszawa, 1993. s. 53-54.

⁹AAN, KC PPR, sygn. 295/V-3. Protokół nr 3 z posiedzenia Biura Politycznego KC PPR z 29 marca 1947 r.

¹⁰AAN, URM, sygn. 18/43.

Pismo kierownika Oddziału Spraw Społecznych PWRN w Lublinie Z.Trąbaczewskiego do Biura Społeczno-Administracyjnego URM z października 1952 r.

¹¹R.Drozd, *Droga na zachód...* s. 45.

¹²AAN, MZO, sygn. 784. Instrukcja MZO dotycząca zasad rozmieszczania osadników z akcji "Wisła" z 10 listopada 1947 r.

¹³Tamże.

¹⁴Tamże.

¹⁵K. Pudło, *Dzieje Łemków po drugiej wojnie światowej. (Zarys problematyki).* /W:/ *Łemkowie w historii i kulturze Karpat.* Pod. red. J.Czajkowskiego. Rzeszów, 1992, s. 367-369.

**ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА
НАПЕРЕДОДНІ ТА ПІСЛЯ АКЦІЇ “ВІСЛА”**

ВСТУП

У своїй доповіді обмежимося лише деяких аспектів історії Греко-Католицької Церкви в межах теперішньої Польщі 1945 року. Я не претендую на глибокий науковий аналіз історичного явища, яким було становлення Греко-Католицької Церкви в Польщі після Другої світової війни, але хочу зробити лише коротку інформаційну замітку.

Матеріал доповіді побудований в основному на історичних документах, які зберігаються у Василіянському монастирі у Варшаві, а також на основі доступних сьогодні опрацювань, що стосуються вибраних аспектів історії Греко-Католицької Церкви¹. Окрім цього покористуюся своїми дотеперішніми дослідженнями, які проводив ще минулими роками, займаючись вивченням історії Греко-Католицької Церкви та Василіянського Чину в Польщі після Другої світової війни.

У хронологічному плані основний наголос покладено на становлення Церкви в 1957–1996 рр. В історії Греко-Католицької Церкви в Польщі можна умовно визначити наступні періоди: (1944–1947) – період нищення адміністративних структур Церкви; (1947–1957) – припинення діяльності Церкви; (1957–1967) – відновлення діяльності Греко-Католицької Церкви, завершено створенням Генерального Вікаріату для греко-католиків у Польщі; (1967–1989) від створення Генерального Вікаріату до призначення окремого єпископа для греко-католиків; (1989–1991) – реактивування Перемиської єпархії; (1991–1996) – від реактивування Перемиської єпархії до створення Перемисько-Варшавської Митрополії.

Для кращого розуміння того, які втрати зазнала Греко-Католицька Церква в Польщі після Другої світової війни, корисним буде пригадати її становище у довоєнний період.

І. ДОВОЄННИЙ СТАН ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В ПОЛЬЩІ

До Другої світової війни Греко-Католицька Церква в Польщі була окремою адміністративною структурою, яка залежала

безпосередньо від Апостольської Столиці. Правову структуру Церкви становила Галицько-Львівська Митрополія, яка складалася з Львівської Архиепархії, Станиславівської та Перемиської епархій. У 1934 р. Конгрегація для Східних Церков у Римі створила Апостольську Адміністрацію Лемківщини, основою церковної структури якої було 9 деканатів, вилучених із Перемиської епархії.

Перемиська епархія ще перед територіальним поділом у 1938–1939 рр. нарахувала: 45 деканатів, 577 парафій (у 1946 р. було 640), 746 священників та 1 159 380 вірних. На той час на території епархії існувало: 8 – василіянських монастирів (53 монахи), 4 монастирі сестер василіянок (40 монахинь), 34 дома сестер Службниць (134 сестри) та 16 домів сестер св. Йосифа Обручника².

Внаслідок воєнних подій, територіальних змін у 1944 році частина Перемиської епархії опинилася на території Польщі. Нововизначений кордон на східних окраїнах Польщі спричинив, що на її території залишилося 22 деканати, 223 парафії Перемиської епархії³. За дослідженнями Мирона Камінського на території Польщі залишилося цілісно 15 деканатів та частково 11 деканатів⁴. Апостольська Адміністрація Лемківщини суцільно залишилася у межах польської держави. У 1936 році вона налічувала: 122 парафії, 130 священників і 127 305 вірних⁵. У 1943 р. на Лемківщині було 129 парафій, 198 церков та 128 священників.

Загалом в межах тодішньої території Польщі залишилося більше 350-ти парафій та біля 400 священників, кількість яких внаслідок воєнних подій 1945-1947 рр. зменшилася до 115⁷. У кордонах Польщі в роках 1945-1947 залишилося 569 церков разом з парафіяльними будинками і господарськими будівлями.

2. НАСИЛЬНИЦЬКА ЛІКВІДАЦІЯ ЦЕРКВИ 1944–1947 РР.

Вирішальний вплив на долю Греко-Католицької Церкви в Польщі після Другої світової війни мали почини державної влади, яка послідовно прямувала до її ліквідації. Ліквідація Греко-Католицької Церкви проходила в усіх комуністичних країнах тодішньої Європи. У Польщі насильне нищення цієї Церкви почалося вже у 40-их роках. Ідеологічна обробка цієї нищівної дії наступила щойно в 1952 р. Державна адміністрація унеможливила будь-яку діяльність Греко-Католицької Церкви в Польщі. Віроісповідною політикою щодо греко-католиків займалося Віроісповідне Відомство та місцеві органи державної адміністрації. Була це беззаконна ліквідація Церкви і структур, яка придушила її діяльність до 1957 року.

У 1944 р. в Польщі залишилося біля 700 тисяч українців, в тому числі 60% греко-католиків, доля яких у воєнному періоді була невідрадною, а подекуди навіть трагічною. Спершу почалися переселення, а відтак насильна ліквідація адміністративних структур Греко-Католицької Церкви. 9 вересня 1944 р. було підписано радянсько-польський договір про взаємообмін населенням, на основі якого в 1944–1946 рр. в Радянську Україну було переселено 48% тисяч українців, що сильно послабило і захитало внутрішнім життям Церкви⁸. Разом з населенням в Україну було переселено біля 300 священників. У вересні 1945 р. тимчасово арештовано Перемиського єпископа Йосафата Коциловського, а через місяць було припинено навчання у Єпархіяльній духовній семінарії, яку згодом зовсім закрито. Того ж року закрито в Перемишлі церковні інституції і організації⁹. У 1946 р. заново арештовано єпископа Й.Коциловського та багатьох священників. На початку 1947 р. в Перемишлі не існувало вже ніякої установи Греко-Католицької Церкви, залишилися тільки окремі священники. Польська державна влада розцінювала виселення єпископа Йосафата Коциловського до СРСР як ліквідацію єпархії¹⁰.

По-іншому виглядала ситуація Апостольської Адміністрації Лемківщини, адміністратор якої о. Олександр Малиновський, щоб уникнути арештування, виїхав 1945 р. з Польщі на Захід, а управу передав іншим священникам¹¹.

Переселення українського населення у 1947 р. на т.зв. “Відвойовані Землі” спричинило остаточну ліквідацію організаційних структур Апостольської Адміністрації Лемківщини та Перемиської єпархії в Польщі. Духовенство і вірні, позбавлені ієрархів, опинилися поза межами церковних територій, де не було своїх церков. Внаслідок акції “Вісла” було фактично ліквідовано всі греко-католицькі парафії у Польщі.

Разом з населенням на Північно-Західні землі Польщі було переселено 62 священники, в тому числі 31 з Перемиської єпархії, 20 з Лемківщини та 11 з інших єпархій. У часі тривання акції “Вісла” було інтерновано в концтаборі Явожно 22 священники¹². Деякі священники, щоб уникнути насильного переселення, самі залишили свої місця поселення. Були й такі, які з різних причин закинули своє священство, влаштувувачись на якусь роботу. Щоправда, це були одиниці. Загалу греко-католицьких священників, які залишилися після 1947 р. в Польщі, допомагав матеріально Примас Польщі, кардинал Август Гльонд, якого наприкінці 1946р., коли не було греко-католицьких ієрархів, назначено Папою Пієм XII Апостольським Візитатором для греко-католиків. Він допомагав священникам, ув'язненим в концтаборі Явожно, а також їхнім сім'ям¹³.

Майно Греко-Католицької Церкви на основі державних законів з 1947 та 1949 рр. перейшло на державну власність, а Римо-Католицька Церква користувалася деякими церквами, приймаючи їх в орендування.

Юридичне становище Греко-Католицької Церкви в Польщі після Другої світової війни залежало від декількох факторів. Відносно найменшу роль в цьому відігравали правові врегулювання. Лише деякі регулювання можна було відносити щодо майна греко-католицьких юридичних осіб. Основне значення для положення Греко-Католицької Церкви в Польщі мала послідовна віросповідна політика органів державної адміністрації, яка не виносила її поза закон, але спричинила до фактичної ліквідації цієї Церкви на 10 років¹⁴.

Насправді ж, ні Перемиська єпархія, ані Апостольська Адміністрація Лемківщини не були ліквідовані державними законами, вони формально існували. Доля Греко-Католицької Церкви в Польщі у післявоєнні роки була доволі складна, трагічна. Важко було відбудувати релігійне життя в умовах відсутності офіційного визнання суб'єктивності Церкви та її окремого юридичного статусу.

3. ПРИПИНЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕРКВИ (1947-1957)

Перше десятиліття після Другої світової війни було важким періодом випробувань для вірних і духовенства Греко-Католицької Церкви, які опинилися на нових місцях поселення, де не було ні своїх шкіл, ані церков. Внутрішнє життя Церкви майже завмерло. Статус греко-католиків у Польщі визначала політична розв'язка українського питання, прийнята урядом Польщі. Йшлося про те, щоб ліквідувати всі українські інституції, а в тому й Греко-Католицьку Церкву, яка впродовж століть відігравала важливу роль у збереженні релігійної та національної свідомості. Доказом є те, що греко-католики хоч зазнали великих переслідувань, але ніколи не втрачали свідомості своєї ідентичності.

Переселені насильно греко-католики були позбавлені всяких громадських прав і приречені на примусове мовчання і політичну неприсутність. Перебуваючи під суворим адміністративно-поліцейським наглядом, вони були змушені постійно приховувати свою релігійну та національну ідентичність.

У післявоєнному десятилітті настала нова дійсність для греко-католиків у Польщі. Залишилися тільки розселені вірні та кількадесят священників, більшість з яких не відважилася, а також і не завжди могла зайнятися організуванням релігійно-церковного життя своїм вірним. Не стало церковних організацій, парафій,

храмів, люди залишилися самі по собі, лиш де-не-де, як у Хшанові та Команчі, служилися богослуження у східному обряді. Місцеві поляки неприхильно, а навіть ворожо, ставилися до греко-католицьких переселенців. Не завжди зичливою була постава деяких латинських священиків, чи теж єпископів. Саме в таких умовах доводилося греко-католикам виживати і організовувати своє релігійно-церковне та суспільно-громадське життя.

Як про це пише о. Василь Гриник у своєму листі до Примаса Стефана Вишинського від 17 червня 1958 року, на початку 1947 р. в Польщі було 113 греко-католицьких священиків¹⁵. З цього числа в червні 1958 р. залишилося тільки 79 священиків. Окрім єпархіяльного духовенства залишилося у Польщі в 1947 р. 18 василіян, в тому числі 15 ієромонахів.

У повоєнному десятилітті деяких греко-католицьких священиків було арештовано і ув'язнено в різних місцевостях Польщі¹⁶.

Священиками, які після ліквідації греко-католицьких парафій залишилися без права виконувати свої душпастирські обов'язки в східному обряді, зайнявся кардинал Август Гльонд. Він дозволив їм відправляти Богослуження в латинському обряді, що було однозначне з заборонаю відправляти східні Богослуження, хоча формально вони надалі належали до східного обряду. З такого дозволу скористала велика кількість греко-католицьких священиків: хто працював у латинських парафіях, хто був капеланом у сестер латинського обряду. Були й такі священики, які переховувалися у латинських чоловічих монастирях. Однак були й такі, як між іншими о. Мирослав Ріпецький, які ніколи не погодилися б служити в латинському обряді. Вже від липня 1947 р. Мирослав Ріпецький на новому місці поселення у Хшанові біля Елку відправляв у східному обряді, що йому дозволяли робити спеціальні уповноваження, які він одержав від єпископа Йосафата Коциловського ЧСВВ ще в 1945 році. Латинська Консисторія в Ольштині намагалася заборонити о. Ріпецькому відправляти східні Богослуження і домагалася того, щоб він працював у латинському обряді. Також пізніший Апостольський Делегат для Східних Церков у Польщі, Примас Стефан Вишинський, забороняв Ріпецькому відправляти Богослуження для переселених греко-католиків. Хшаново – це була одинока місцевість на Вармії та Мазурах, в якій вже від 1947 р. відправлялися греко-католицькі Богослуження. Поза законом діяли також інші греко-католицькі душпастирські осередки в Команчі (1949–1961), Циганку-Желіхові (від 1949 р.). Греко-католицькі священики, які працювали в тих осередках, не одержали від Примаса Вишинського ані від місцевих латинських ієрархів юрисдикції для виконання душпастирських послуг у

східному обряді. До 1952 р. ніхто з греко-католицьких священиків не одержав від Примаса дозволу відправляти Богослуження у східному обряді. Щойно цього ж року Примас Вишинський дозволив о.Василію Гринику відправляти греко-католицькі Богослуження у Битові, Новому Дворі та Банях Мазурських, але вже 1953 р. він анулював цей дозвіл¹⁷.

Політичні перетворення в 1956 р. у Польщі дозволили деяким греко-католицьким священикам (Василь Гриник, Мирослав Ріпецький, Степан Дзюбина, Борис Балик ЧСВВ) робити заходи з метою легалізування діяльності Греко-Католицької Церкви. Вони склали на руки Примаса Вишинського два меморіали від 14 і 29 листопада 1956 р., в яких виносили питання узаконення діяльності Греко-Католицької Церкви в Польщі¹⁸.

Вони домагалися повернути Церкві права, забезпечені конкордатом з 1925 р., повернути загарбане майно, відкрити достатню кількість парафій, які задовольнили б духовні потреби греко-католицьків. Часткове задоволення прохань греко-католицьких священиків здійснилося щойно в 1957 році.

4. ВІДНОВЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В ПОЛЬЩІ (1957-1996)

Щойно 14 березня 1957 р. Примас Стефан Вишинський за згодою польського уряду дозволив відправляти східні Богослуження для греко-католиків, які залишилися у Польщі. На основі цього усного дозволу зорганізовано лише дев'ять із 20-ти обіцяних осередків. Згода Примаса на створення мережі душпастирських осередків для греко-католиків – започаткування процесу становлення Греко-Католицької Церкви у Польщі після Другої світової війни. Була це половинчата розв'язка, яка не задовольняла еkleзіальних вимог, необхідних для існування Церкви східного обряду. Заснування душпастирських станиць не було актом юридичної легалізації Греко-Католицької Церкви в Польщі, тому що польська державна влада не дала на це дозволу. Вона лише толерувала існування греко-католиків у Польщі. Греко-католицькі душпастирські осередки не мали статусу парафії, а їх душпастирі не були парохами, лише співпрацівниками місцевих латинських парохів, що спричинювало різні ускладнення. У виконванні своїх душпастирських обов'язків греко-католицькі священики були залежними від латинських парохів. За декретом Примаса греко-католицьким священикам спершу можна було лише відправляти Службу Божу й проповідувати,

щойно в 1958 році вони одержали дозвіл виконувати також інші душпастирські обов'язки.

Не пощастило тоді греко-католицькому духовенству відновити і легалізувати Греко-Католицьку Церкву в Польщі як окрему і самостійну адміністративно-церковну інституцію. Відновлено лише діяльність Церкви в межах юридично-адміністративної структури Римо-Католицької Церкви.

1957 рік започаткував відновлення структури Греко-Католицької Церкви в Польщі. Спочатку це була невелика за кількістю мережа душпастирських осередків в північно-західних областях Польщі, які не становили собою окремої адміністративної структури. Лише у деяких місцевостях колишньої Перемиської єпархії відправляли греко-католицькі Богослуження.

На території Перемиської єпархії до 1967 р. відновлено відправу східних Богослужень: у Перемишлі (1957), Кракові (1957), Куляшному (1962), Гребенному (1965) і Ярославі (1965)¹⁹. Отець Василь Гриник у листі до о. Мирослава Ріпецького від 15 січня 1958 року подає, що цього ж року в Польщі для греко-католиків працювало 27 священників та існувало 52 душпастирські осередки. Кількість душпастирських осередків, на мій погляд, неточна, якщо врахувати статистичні дані, записані в Греко-католицькому Календарі за 1987 рік, в якому подається, що в 1958 році діяло – 38 осередків, 1959 – 43, 1960 – 45, 1961 – 46, 1965 – 53, 1967 – 56. Необхідно підкреслити, що встановити точну кількість душпастирських осередків важко, бо існування деяких станиць починалося від перших відправ Богослужень, а офіційні призначення приходили дещо пізніше. Саме тому в різних публікаціях подаються навіть різні дати заснування окремих парафій. Відновлення діяльності Греко-Католицької Церкви в Польщі 1957 р. не було створенням якоїсь нової адміністративної структури, а лише заснуванням мережі душпастирських осередків в межах адміністративних структур латинської Церкви. Заснування нових греко-католицьких душпастирств не завжди проходило без клопотів чи навіть перешкод, необхідна була згода місцевих адміністративних органів, які подекуди неприхильно ставилися до українських греко-католиків.

4.1. Генеральний Вікаріят (1967–1989)

У 1967 р. Греко-Католицька Церква в Польщі мала вже свого Генерального Вікарія. Примас Польщі Стефан Вишинський декретом від 8 вересня 1967 р. назначив о. Василя Гриника Генеральним Вікарієм Примаса Польщі для вірних “греко-като-

лицького обряду²⁰. Цей факт можна розцінювати як створення Генерального Вікаріату для греко-католиків у Польщі. Отець Гриник став вже офіційним представником і візитатором греко-католицьких громад у Польщі. Це дозволяло йому організувати внутрішнє – душпастирське життя Церкви. Отець Гриник разом з іншими священиками дбав про виховання кандидатів до священства, організував говіння для священників, скликав душпастирів на Соборчики, а також видавав “Обіжники” – інформаційний бюлетень про життя Греко-Католицької Церкви в Польщі. Обіжники виходили в 1967–1977 рр. Їх затверджував Примас Стефан Вишинський за посередництвом о.Павла Пушкарського, який перечитував їх і представляв Примасові свою оцінку.

У грудні 1968 року о. Василь Гриник звітував до Рима, що в Греко-Католицькій Церкві в Польщі душпастирює 29 греко-католицьких священиків, крім того 3 є на пенсії, 4 зовсім не працює, зате 30 працює в латинському обряді²¹. Вже наприкінці 1974 р. для потреб Греко-Католицької Церкви в Польщі працювало 39 священиків, в тому числі двох біригуалістів – поляків, вербист – о.Юліян Гбур, студит – ієромонах Никодим Стецура та 8 василіянських ієромонахів. В латинському обряді працювало під цю пору 13 греко-католицьких священиків²².

Отець Митрат Василь Гриник помер 31 травня 1977 року. Після його смерті Примас Вишинський декретом від 14 червня 1977 р. назначив Генеральним Вікарієм о. Степана Дзюбину, який виконував свої обов'язки до 18 травня 1981 року. Новий Генеральний Вікарій продовжував заходи свого попередника з метою легалізації Греко-Католицької Церкви в Польщі, але й вони виявилися безуспішними.

Після смерті Примаса Стефана Вишинського його наступник Йосиф Глемп назначив 22 грудня 1981 р. двох Генеральних Вікаріїв: о.Івана Мартиняка – для Південного Вікаріату, а тодішнього Протоігумена василіянського Чину в Польщі о. Йосафата Романика – для північного Вікаріату. Саме тоді мережу душпастирських станиць Греко-Католицької Церкви було поділено на два вікаріати. Критерієм територіального розмежування двох вікаріятів послужив адміністративний поділ Римо-Католицької Церкви. До Південного Вікаріату належали греко-католики, які проживали на території Вроцлавської, Краківської митрополій, архієпархії в Любачеві та Перемиської єпархії. Затє до Вікаріату Північного належали ці греко-католики з Гнєзненської, Познанської

і Варшавської митрополій, Білостоцької архієпархії та єпархій Ломжинської і Дрогичинської. Обидва вікаріати було вперше поділено на деканати. Північний – на Ольштинський і Кошалінський, а Південний – на Вроцлавсько-Лігницький і Перемиський²³. Нові Генеральні Вікарії почали вперше організовувати прощі греко-католиків до ікони Богоматері в Ченстохові. Перша проща відбулася 26 серпня 1982 р., а пізніше вони вже відбувалися щороку аж до 1989 року.

У 1983 р. Греко-Католицька Церква в Польщі нараховувала 70 душпастирських осередків, які надалі не мали статусу парафій, 47 священників, в тому 32 єпархіяльних, 13 василіян, один вербіст і сальваторіяннин²⁴. Під цю пору було 22 сестри василіянки, 40 сестер св. Йосифа та 81 сестра служебниця. Вони в основному займалися катехизацією, пошивом церковних риз, а також опікувалися німецькими людьми²⁵.

На початку 80-их років поступово змінилася політика органів державної адміністрації щодо Греко-Католицької Церкви в Польщі. Органи державної адміністрації перестали узурпувати собі право на дозвіл на відправи Богослужень в греко-католицькому обряді. Доказом іншого відношення до Греко-Католицької Церкви та її визнання була згода державної влади на душпастирський візит у Польщі Архієпископа Мирослава Марусина секретаря Конгрегації для Східних Церков, який вперше відбувся у 1984 році. Архієпископ Мирослав Марусин в часі своїх поїздок до Польщі в 1984–1989 рр. зустрічався з громадами вірних Греко-Католицької Церкви. Він зустрічався також з представниками Міністерства Віроісповідань, встановив широкі зв'язки з деякими польськими єпископами. Ці душпастирські візити підносили престиж Греко-Католицької Церкви в Польщі в очах інших.

Помітно почало розвиватися внутрішнє життя Церкви, яка 1984 р. налічувала 76 душпастирських осередків і 39 священників, у 1987 р. – 82 осередки і 59 священників, а у 1988 р. 84 душпастирські станиці та 61 священників²⁶.

4.2. Легалізація Церкви і відновлення ієрархії (1989–1996)

У вересні 1989 р. відбулася важлива подія в історії Греко-Католицької Церкви в Польщі. Папа Іван Павло II назначив отця Івана Мартиняка єпископом-помічником Прімаса Польщі для вірних греко-католицького обряду. Торжественна хіротонія владики відбулася у Ченстохові 16 вересня 1989 року. 16 січня 1991 р. Папа назначив владику Івана Мартиняка ординарієм Перемиської

епархії, яка до тих пір була вакантною. Відтак було заміщено вакантну дотепер Перемиську єпархію, а юрисдикції новоназначеного ординарія підпорядковано греко-католиків всієї Польщі. 13 квітня 1991 р. у Перемишлі відбувся інгрес – офіційне канонічне введення єпископа Івана Мартиняка на престол Перемиської єпархії²⁷. Від цього часу в організаційній структурі Греко-Католицької Церкви в Польщі перестав існувати поділ на вікаріати, а залишилися тільки деканати: Перемиський, Вроцлавський, Кошалінський та Ольштинський. Відновлено також уряди та інституції Перемиської єпархії.

25 березня 1992 р. рішенням Папи Перемиську єпархію було підпорядковано Митрополії Варшавській латинського обряду²⁸. Таке рішення викликало сильний спротив вірних і духовенства Греко-Католицької Церкви в Польщі. Протест підписало майже 10 тисяч вірних²⁹. Рішучий спротив спричинився до того, що Папа Іван Павло II 19 червня 1993 р. вилучив Перемиську єпархію з-під юрисдикції латинського Варшавського митрополита і підпорядкував безпосередньо собі³⁰.

Територія Перемиської єпархії східного обряду покривається з територією Польщі. Шематизм Перемиської єпархії за 1994 рік подає, що Греко-Католицька Церква в тому часі налічувала 110 тисяч вірних, 116 парафій, 7 деканатів (досі було тільки 4), 51 єпархіальних священників, 16 ієромонахів, 2 дяконів та 144 монахині³¹.

За останні роки для кращого управління Перемиською єпархією дотеперішні 4 деканати поділено на 7 деканатів: Перемиський, Краківсько-Криницький, Вроцлавський, Кошалінський, Ельблонський, Зеленогірський і Ольштинський³².

Папською буллею від 1 червня 1996 р. створено Перемисько-Варшавську Митрополію, яка складається з Перемисько-Варшавської Архиепархії і єпархії Вроцлавсько-Гданської. Митрополитом став дотеперішній Перемиський єпископ Іван Мартиняк, а ординарієм новоствореної Вроцлавсько-Гданської Єпархії назначено о. Теодора Майковича³³.

Створення Перемисько-Варшавської Митрополії стало завершенням правового становлення Греко-Католицької Церкви в Польщі після Другої світової війни. На даний час Греко-Католицька Церква в Польщі посідає статус Перемисько-Варшавської Митрополії, що складається з Перемисько-Варшавської Архиепархії, до якої належать Перемиський, Краківсько-Криницький, Ельблонський, Ольштинський, і Вроцлавсько-Гданської єпархії, а також Вроцлавський, Зеленогірський, Кошалінський та Слупський деканати. Перемисько-Варшавська Архиепархія має свою Консисторію, Пресвітерську раду, Капітул, Консерваторську

комісію, видавництво “Благовіст”, “Карітас” та Архієпархіальне видавництво.

Сьогодні Греко-Католицькій Церкві в Польщі, яка досягла вже юридичного статусу митрополії, необхідно працювати над створенням суцільних організаційних структур, а для оживлення внутрішнього життя вірних.

23 квітня 1996 р. у Перемишлі знищено купол колишнього Греко-Католицького кафедрального собору Св. Івана Хрестителя – цінну пам’ятку української сакральної архітектури XIX ст., автором якої був видатний архітектор проф. Юліян Захарієвич.

¹ І.Гарасим Греко-Католицька Церква в Польщі 1947–1957 р., Рим 1991, с. 72-76.

² Шематизм Греко-католицького духовенства Перемисько-Самбірсько-Сяницької єпархії на рік 1939–1939, Перемишль 1938, с. 147–149.

³ P.Pelc, Położenie prawne Kościoła Greckokatolickiego w Polsce po Drugiej Wojnie Światowej, Warszawa 1990, (maszynopis pracy magisterskiej), s. 70.

⁴ Цитую за: І.Гарасим, названий твір, с. 8–9.

⁵ Шематизм Апостольської Адміністрації Лемківщини 1936, Стемфорд 1970.

⁶ Є.Місило, Греко-Католицька Церква в Польщі (1944–1947) В.: Варшавські Українознавчі Записки, зошит 1/1989, с. 208.

⁷ Там само, с. 209.

⁸ Там само, с. 208.

⁹ Там само, с. 208–212.

¹⁰ Детальніше юридичний статус ГКЦ в Польщі обговорює П.Пельц в своїй праці (дивись 3 примітка).

¹¹ Є.Місило, назв. твір, с. 215.

¹² Там само, с. 214.

¹³ І.Гарасим, там само, с. 27.

¹⁴ П.Пельц, там само, с. 125.

¹⁵ І.Гарасим, там само, с. 37

¹⁶ Там само, с. 40–41.

¹⁷ Є.Місило, там само, с. 218.

¹⁸ І.Гарасим, там само, с. 50–57.

¹⁹ Греко-католицький церковний календар 1989, Варшава 1989.

²⁰ І.Гарасим, там само, с. 62.

²¹ Патріарший Архів св. Софії в Римі (далі ПАСР) – Листи Священників, т. 3, с. 3.

²² ПАСР – Листи Священників, т. 3, с. 209.

²³ І.Гарасим, там само, с. 63.

²⁴ Василіянський архів у Варшаві, Й. Романик, звіт про стан Греко-Католицької Церкви в Польщі, Рим 1983, с. 3–4.

²⁵ Там само, с. 4–6.

²⁶ Греко-католицький церковний календар за 1988 і 1989 р.

²⁷ Źródła do dziejów reaktywowania i organizacji struktur Kościoła Grecko-katolickiego w Polsce w latach 1989-1996. w: Polska-Ukraina 1000 lat sąsiedztwa, t. 3. Przemyśl 1996, s. 297-331. (далі – ДІГКЦ)

²⁸ Там само, с. 318.

²⁹ За тожність Греко-католиків, Варшава 1992.

³⁰ ДІГКЦ, с. 318–320.

³¹ Шематизм Перемиської Єпархії Візантійсько-Українського Обряду, Перемишль 1994.

³² ДІГКЦ, с. 321–323.

³³ Там само, с. 326–328.

**ДО ПИТАННЯ ПРО ЗАСАДИ
АКЦІЇ “ВІСЛА”: ВИМІРИ, ОЦІНКИ**

Василь Стус, якому судилося сягнути Шевченкового віку, що завершився 4 вересня 1985 року, був сповнений віри в святу винагороду за всі кривди, подолані й неподолані Україною:

“Там – Україна. За межею,
Там, лівіше серця!
З горя молодого
сосна стриміє з ночі, ніби щогла,
а Бог шепоче спрагло: АЗ ВОЗДАМ!”

Чимало тих кривд, власне по-біблійному тяжких випробувань, випало на долю українського народу як е т н о с у – с у б ’є к т у між падінням Української Народної Республіки у 20-х рр. і відродженням Української Держави у 90-х рр. ХХ століття. Попри всі поразки, дивовижно великі втрати, сказати б, осібно примітний х а р а к т е р згаданих випробувань-палахкотінь, головне вістря яких с в і д о м о спрямовувалося відповідальними носіями-душителями на знищення пам’яті, руйнацію української духовності, міжпоколінного досвіду по вертикалі й горизонталі. Однак, без сумніву, моральна велич полишається за українським народом, бо всі удари недолі він переніс із темряви на ясні долини, смертю смерть подолав і здвигнув при цьому стіни своєї неминущості у віках. До таких пересіянь належать спроби виселення українців із їхніх етнічних земель і відповідного розміщення, окресленого нормами депортації, яку слід розглядати як аморальну домінанту, засновану на секулярній нелюдській ідеології, що інспірує і здійснює геноцид – “напад на тіло нації, на її життєві лінії і традиції”. У цьому контексті не можна не розрізняти спільні й відмінні особливості, що мали місце у процесі депортації 40-х рр., зокрема, татар, чеченців, німців, поляків, угорців чи українців. До речі, на цей факт звернув увагу такий визначний історик Польщі, як Норман Дейвіс; у нью-йоркському виданні своєї ґрунтовної праці “Серце Європи: коротка історія Польщі” вчений слушно зауважив, що втрата етнічної землі внаслідок виселення – це “не тільки географічний вияв, а передусім повторимо – “напад на тіло нації, на її життєві лінії і традиції”¹. Примітно, що акція “Вісла” була не лише н а п а д о м на організм українського народу, вона радше була покликана реалізувати його розпорошення у чужому середовищі з метою цілковитого винищення української суб-

стантності². Мовиться про поетапні каральні ланки одного ланцюга, що окреслював повне винищення основ життєдіяльності носіїв української нації на теренах Польщі. Безправність репресій проти українців, виконаних тоталітарним сталінським режимом у 30-40-х рр., очевидна. Вона впливає з циклу функціонування юридичних засад як у контексті внутрішнього, так і міжнародного права, бо практика репресій супроти української спільноти, що мало громадянство Польщі, з боку польської влади була, як слушно підкреслила дослідниця Катерина Тиханська, “абсолютно негуманною і несправедливою”³. Все це спричинило не тільки депортацію населення, акцію тотального розсіювання українців як громадян Польщі у власній державі, але й майже остаточну ліквідацію духовних змагань, у тім числі віри – тієї важливої опори суспільно-культурного життя, з яким пов’язуємо вилучення з активу й арсеналу духовності 350 храмів української церкви. А подібні результати саме передбачали – передусім у рамках так званого “Евакуаційного плану”, ухваленого президією Кабінету міністрів від 24 квітня 1947 р. – всебічну асиміляцію українського народу як національної меншини у Польщі. До того ж зникли з лиця землі десятки етнічно українських поселень у кількох воєводствах, у першу чергу, Ряшівському, Краківському та Любельському разом із матеріальною культурою Лемківщини, Бойківщини, Надсяння, Холмщини. Цвинтарі, меморіальна скарбниця, осередки шкільництва, “Просвіти”, народні доми-світлиці, книгарні, видавництва, гурткові, хорові й музичні товариства, одним словом, все, що творило цілісну систему національної культури в найширшому розумінні та трактуванні етнології, повинно було зазнати транслокації, тотального інгібування, тобто штучного гальмування природнього розвитку, поступу й примноження народних традицій, звичаїв, суспільно-родинних зв’язків, культурного, релігійно-церковного життя українців. До речі, в умовах, коли замість правничих норм діяли декларації можновладців від сталінщини та беріївщини, на багато десятиліть розірвані плідотворні міжетнічні відносини між поляками та українцями, звісна річ, з проекцією на приязнь народів-сусідів; натомість посіли місце негативні стереотипи, далекі від тих образів, які постають окрасою зі сторінок творів чільних представників “української школи” в польській літературі – Северина Гоцинського (1801–1876) та Юзефа Богдана Залеського (1802–1886) ... Не буде перебільшенням, якщо б сказати: всі, приміром двадцять дві статті так званої “Угоди” про “евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР”, від 9 вересня 1944 року пройняті фарисейським словоблуддям, зразком якого може послужити ось така красномовна

фраза: “Евакуація є добровільною і тому примус не може бути застосований ні прямо, ні посередньо. Бажання евакуйованих може бути висловлено як усно, так і подано на письмі“. Насправді, яким чином той процес відбувався, на це запитання дають однозначну відповідь тисячі очевидців, власне покривджених, а також імена невинно убитих. Не скласти ціни зібранню документальних свідчень, які упорядкував і видав одержимий дослідник Богдан Гук. Досі побачив світ змістовний тритомник під спільною назвою “Закерзоння“ (Т.1, Варшава, 1994, 440 с.; т.2, Варшава, 1996, 279 с.; т.3, Варшава, 1997, 303 с.). Невдовзі очікуємо видання “Пропам’ятної Книги 1947 рік“, що міститиме корпус інформацій про післявоєнну долю українців, охопивши спогадами всю територію, звідки почалося і де завершилося виселення українців (упродовж трьох місяців 1947 року – 140575 чол., у тім числі й мішаних польсько-українських родин). До речі, одному з авторів цих рядків Миколі Зимомрі випала щаслива okazія: у 1993–1995 рр. записати від багатьох переселенців, а нині жителів міста Слупська, винятково цікаві спомини про несподіване, але пережите, що склало також осяжну книжку... Звісна річ, не можна тепер і в майбутньому оминути праці Євгена Місила, Степана Заброварного, Ярослава Грицков’яна, о.Степана Дзюбини, Мирослава Чеха, Володимира Мокрого та численних інших авторів, яким болить саме уявлення про виміри людської та історичної непроминальної трагедії. Відрадно, що нещодавно видане монографічне наукове опрацювання теми – дослідження Романа Дрозда “Дорогою на Захід“ (Варшава, 1997, 189 с.). Воно добре узгоджується з документалістикою видання Євгена Місила “Акція “Вісла“ (Варшава, 1993), а також книжки о. митрата Степана Дзюбини “І стверди діло рук наших“ (Варшава, 1995), на сторінках якої аргументовано відтворено занепад релігійно-церковного життя, що треба розглядати у вимірах найбільшого натиску на цей вагомий духовний організм українського народу. Адже були знищені душпастирські осередки, парохії, навчання питомців; біло 330 священників греко-католицької та православної конфесій насильно були усунуті від душпастирських обов’язків, у т. ч. тридцять з них загинули. Ординарій Перемиської єпархії Владика Йосафат Коциловський помер після тривалих допитів у 1947 р. в Києві, а його помічник єпископ Григорій Лакота був висланий до Сибіру, де й помер 1951 року. Отже, в результаті акції “Вісла“ був покладений край фактичному існуванню у природних умовах українській спільноті саме на українській етнічній території. У цьому зв’язку зауважимо: якщо оцінювати згадані результати крізь призму Енциклік Папи Івана XXIII та папи Івана Павла II, то під брилою акції “Вісла“,

на жаль, і досі – де-юре – залишається право етносу на повнокровне життя; право на плідне використання скарбниці як загальнонародських, так і загальнонаціональних культурних і моральних цінностей; право на молитву-діалог із Всевишнім у стінах власних храмів; право на вільний вибір стану й свободу родинного життя, оскільки носії українського етносу розсіяні на значних відстанях; право на оборону своїх громадянських норм, оскільки ухвала щодо названої репресивної акції й досі не визнана злочинною і неправочинною.

Поза всяким сумнівом, в Україні завжди мав певну специфіку зв'язок Церкви й народу. Тому й закономірним постає первинне начало Присяги вояка Української Повстанської Армії, який клянеться як п е р е д українським народом, так і “п е р е д С в я т о ю Землею Українською, повсюди боротися за повне визволення всіх українських земель і українського народу“. На превеликий жаль, сили тоталітаризму репресіями, у т. ч. й акцією “Вісла“, зримо порушили тканину цієї сполуки, хоча доцїла її не вдалося знищити. Тут слід наголосити: Папа Іван Павло II у своєму вітанні від 1 січня 1989 р. переконливо стверджує чи, власне, увиразнює квінтесенцію глибинного сенсу. За словами Вселенського Архiereя, як не можна порушувати гідність однієї людини, так не можна топтати права національної меншини⁴. Бо ж мовиться про виміри, що творять цілісність у часі й просторі, а ще – про х а р а к т е р єднання між поколіннями етносу. Її мав на оці Блаженнійший Йосиф Сліпий, коли писав у духовному Заповіті: “Пам'ятайте, що народ, який не знає або загубив знання свого минулого з його духовними скарбами, вмирає і зникає з лиця землі“⁵. Звідси – гармонійний сплав східної традиції, подвижником якої був митрополит Андрей Шептицький (1865-1944). Її модель прогнозує внутрішню свободу людини як одну з найвагомїших ознак свободи для всього народу, який має природне інтелектуальне, культурне середовище; сюди належить головна домінанта, що виокремлює той чи інший етнос з проекцією на його історію, мову, культуру. З цієї тріади мова постає найпотужнішим чинником, що консолідує людей в одну національну спільноту. Ми поділяємо слухну думку Володимира Білецького та Віталія Радчука, що мова “дає відчуття соціальної гармонії, тобто єдності, неподільності й цілісності соціального організму як с е р е д о в и щ а, в якому територіальне й станове (стратове) розмаїття у найтонших своїх проявах має спільний орудний засіб для взаємозв'язку й ефективної взаємодії“⁶. Чи не тому “майстри“ репресивної акції “Вісла“ так запопадливо планували у стінах Політбюро ЦК ПРП від 29 березня 1947 року: “Швидкими темпами переселити українців та змішані сім'ї на возз'єднані землі (перш за все, Північну Прусію), не утворюючи компактних груп...“⁷ Високу ціну заплатили “люди на дорогах“, як каміння на

бистрині, за депортаційне в і д с т о р о н ю в а н н я їхніх образів од рідної землі, оповитої серпанком вічнозелених гір, шовкових полонин, оксамитових долин... Та – попри витоки й наслідки національної трагедії українців 30-40-х рр. – ота шкала вартостей певним чином п е р с о н і ф і к у в а л а ідею святої правди – боротьби за свободу навіть у найважчих, ні, не для людини налаштованих умовах, коли в оборону зраних прагнень ставали Шевченкові рядки:

Доле, де ти! Доле, де ти?
Нема ніякої!
Коли доброї жаль, боже,
То дай злої, злої!

Очевидно, поет пророчим даром рельєфно уявляв динаміку духовних устремлінь українського народу, добре знаючи про істинне, ...ради нас написано, що хто оре, мусить орати в надії...“ (Перше послання до коринтян: 9, 10-11).

¹ Цит. за виданням: Український альманах 1997. – Варшава, 1997. – С. 71; пор: Davies N. *Boże igrzysko*. Historia Polski. Kraków, 1992, s. 692-693.

² Заброварний С. Проблеми переселення і депортації. // Наше слово. – 1997. – 14 липня. – С. 3; Заброварний С. Акція “Вісла” – геноцид української меншини. // Український альманах. – 1997. Варшава, 1997. – С. 74-79; Сливка Ю. Витоки і наслідки національної трагедії. – Лемківщина. – 1997. – № 3. – С. 4.

³ Тиханська К. Безправність операції “Вісла” з 1947 року. // Український альманах – 1997. – Варшава, 1997. – С. 83.

⁴ Jan Paweł II. *Orędzie na XXI światowy dzień pokoju i stycznia 1989*. Докладніше про наведену проблематику в магістерській праці: Ks. Pyrczak W. *Etuczno-społeczne*. Warszawa, 1995. – S. 25-34.

⁵ Із заповіту Митрополита Йосифа Сліпого. – Світло. 1992. – № 7-8. – С. 270.

⁶ Білецький В., Радчук В. Мова як чинник консолідації сучасного українського суспільства у націю. – Схід. – 1997. – № 5. – С. 58.

⁷ Про це детальніше у статті: Зимомря М., Дрозд Р. Долі народу, як свічки перед іконами, Або слово про акцію “Вісла”. – Карпатський край. – 1997. – № 6-10. – С. 3-4; Drozd R. *Droga na Zachód. Osadnictwo ludności ukraińskiej na ziemiach zachodnich i północnych Polski w ramach akcji "Wisła"*. – Warszawa, 1997. – S. 53-65; *O tożsamości grekokatolików. Zbiór dokumentów z historii Cerkwi Grekokatolickiej w Polsce*. – Warszawa, 1992. – S. 37-49.

**ДОЛЯ ПЕРЕМИСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ
ЄПАРХІЇ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД - БОРОТЬБА
ЗА ЗБЕРЕЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ
ТА ЇЇ ВІДРОДЖЕННЯ**

Перемиська єпархія, як найстарша єпархія Греко-Католицької Церкви у Польщі, після Другої світової війни перестала практично існувати. 21 жовтня 1945 р. арештовано і запроторено до рясівської в'язниці єп. Йосафата Коциловського. 19 січня 1946 р. на короткий час його звільнено, а вже 25 червня 1946 р. відділи польського війська і міліції у повній військовій готовності стояли довкола єпископської палати у Перемишлі. Того ж самого дня за відмову залишити свою єпископську палату єп. Йосафат був побитий і таємно вивезений до Медики, а потім до Радянського Союзу. Наступного дня під арештом депортовано до Радянського Союзу єпископа-помічника Григорія Лакоту, препозита капітули Романа Решетила і ректора Духовної Семінарії о.Івана Кузича.

Після вивезення єрархів греко-католицької єпархії церковне майно у 1946 р. перейшло у власність держави.

Декретом Апостольської Столиці “Кво аптіус консул” з дня 19 лютого 1934 р. з Перемиської єпархії вилучено 6 деканатів і покликано окрему Апостольську Адміністрацію Лемківщини. Адміністратор ААЛ о.Олександр Малиновський у 1945 р. виїхав, боячись арешту, а свої функції передав управі трьох священників, які однак не могли урядувати, бо о. Івана Підграб'я депортовано до СРСР, а о. Степан Йодловський, бажаючи уникнути депортації, виїхав у Словачію, звідки повернувся щойно після 1946 року. В такий спосіб не порушено тяглості церковної юрисдикції.

Незабаром прийшли чергові репресії. На основі декрету про виміну населення Польським Комітетом Народного Визволення і урядом УРСР з листопада 1944 р. до липня 1946 р. переселено з Польщі в Україну біля 500 тисяч вірних Греко-Католицького обряду разом з 300 священниками. В 1943–1947 рр. польське партизанське підпілля позбавило життя близько 50 священників греко-католиків. Остаточний вплив на ліквідацію структур греко-католицької Церкви в Польщі мала т.зв. акція “Вісла”. Згідно з офіційними даними у висліді цієї брутальної акції було переселено 145 тисяч українців, з колишніх Рясівського, Краківського, Люб-

линського і Білостоцького воєвідств на Відзискані землі (Земе одзискане). Перемиська єпархія, а тим більше Апостольська Адміністрація Лемківщини, практично перестали існувати, але будь-яким явним документом чи правовим актом з боку держави чи то Костьола в Польщі, не були ліквідовані. У ватиканському "Аннуаріо понтіфіціо" задані адміністраційні структури були названі до 1977 року, коли Кардинал Ст. Вишинський призначив одного генерального вікарія для Перемиської єпархії й інших греко-католицького обряду в цілій Польщі.

Отці, що не були арештовані: Б. Пинило, Василь Гриник і Микола Денько, пробували унормувати і повернути правну ситуацію Греко-Католицької Церкви у Польщі (в той час у концентраційному таборі в Явожно, зазнаючи тортур, перебувало 22 священики). На просьбу Кардинала Гльонда Апостольська Столиця взяла на себе спробу тимчасово розв'язати це питання. 25 жовтня 1946 р. Папа Пій XII для кардиналів Сапігі і Гльонда уділив уповноваження, на основі якого вони мали право дозволяти духовним отцям греко-католикам на відправлення Св. Літургії і виконувати інші душпастирські функції у латинських костьолах без зміни обряду. Кілька місяців пізніше 10 грудня 1946 р. в часі візиту Кардинала Гльонда у Ватикан Папа іменував його спеціальним делегатом для вірних східного обряду в Польщі й погодився повернути права Греко-Католицькій Церкві та дозволив священикам відправляти богослуження у їх обряді.

Після підписання т.зв. "малого" порозуміння між державою і Церквою в 1956 р., з ізоляції повернувся Примас Стефан Вишинський, що дало можливість греко-католикам розв'язати наступні для них справи. Услід за тим Кардинал Гльонд 31 березня 1947 р. покликав на становище генерального вікарія Перемиської єпархії о. митр. Василя Гриника, а 1 квітня ц. р. генеральним вікарієм для Апостольської Адміністрації Лемківщини іменував о. А.Злупка. Під кінець 1952 р. дозвіл на богослуження у східному обряді отримав генеральний вікарій о. митр. Василь Гриник. Але вже у 1953 р. цей дозвіл був відкликаний.

На початку 60-х років будь-які спроби отців щодо зорганізування релігійного життя сприймалися вороже не тільки світською владою. Далекою від сприяння була й єпархія Костьола римо-католицького обряду в Польщі, передовсім у тих парафіях, де жили греко-католики. В тому часі заарештовано о. митр. Миколу Денька, обвинувачуючи його в шпигунстві на користь Ватикану (1952-1955) і генерального вікарія о. митр. Василя Гриника (1954-1956). У Варшаві ув'язнено о. Павла Пушкарського ЧСВВ. Антиукраїнська пропаганда по радіо, на шпальтах преси і

телебаченні мала за мету не тільки вдержання, але підсичування серед польського народу ненависті до українців. Негативно і тенденційно представлювано Україну і її народ.

Чергову зміну приніс 1956 рік. 16-18 червня того року у Варшаві відбувся 3'їзд українських делегатів з цілої Польщі, які покликали до життя Українське Суспільно-Культурне Товариство (УСКТ). Після того 14 листопада 1956 р. генеральний вікарій о. митр. Василь Гриник уперше спрямував меморіал на руки Примаса Польської Церкви. В ньому домагався, між іншим, повороту перемиської катедри св. Івана Хрестителя, повороту святинь у Кракові св. Норберта, в Сяноку, Любачові, Криниці і одночасно збільшення душпастирських осередків, відповідно до потреб вірних. На цей меморіал Примас Польщі в жодній формі не відповів. 29 листопада 1956 р. о. митр. Василь Гриник особисто вручив Отцеві Примасові другий меморіал, тим разом вдруге домагаючись повороту майна Греко-Католицької Церкви, яке належало їй до 1944 р., відкриття достатньої кількості парафій - душпастирських осередків, покликання трьох генеральних вікаріїв для Примаса, між іншими для Апостольської Адміністрації Лемківщини. Цей меморіал в імені греко-католицького духовенства підписав генеральний вікарій о. митр. Василь Гриник і о. митр. Мирослав Ріпецький.

У тому часі з подібною змістом петицією до уряду звернулось УСКТ. Петицію підписали: Степан Макух – голова і Григорій Боярський – секретар. Ці звернення, подібно як і інші, не принесли майже жодних вислідів. Примас С.Вишинський не дав жодної відповіді, не отримано такої також на друге звернення. 26 лютого 1957 р. була спроба скликати конференцію для священників греко-католиків під проводом Примаса Польщі. Конференція не відбулася з причини неприбуття на неї Примаса С.Вишинського, нібито з огляду несприятливого клімату навколо конференції, яка спричинилась до появи критичних статей у західній пресі. Вияснення проблеми прийшло щойно після “інтервенції” о. митр. Василя Гриника під час авдієнції у Примаса 14 березня 1957 року. Ці розмови хоч не довели до створення правового статусу Греко-Католицької Церкви, та однак згода з того дня на відправи в греко-католицькому обряді на території Польщі була переломовим моментом в історії цієї спільноти. Цей дозвіл також охоплював отців василіян, які мали свій генеральний дім у Варшаві.

Роки 60-ті і 70-ті – це історія виникнення і творення нових численних душпастирських осередків. Можливість творення їх була надзвичайно утяжлива і обмежена з одної сторони з браку священників, а з другої – через залежність згоди місцевого латинського ординарія або пароха. Наприклад, у 1957 році світська

і церковна влада дозволили на відкриття 17 нових осередків, в 1958 р. – 15, в 1959 р. – 3, в 1961 р. – 1, в 1964 р. – 4, в 1985 р. – 4. Під кінець 1985 року Греко-Католицька Церква в Польщі посідала 80 душпастирських осередків. В 1987 р. цих осередків було вже 85, а в 1990 р. – 94, в тому: 4 деканати, 61 священик, 140 законниць-черниць, 35 студентів богослов'ї при Католицькому Університеті у Любліні.

Після смерті генерального вікарія о. митр. Василя Гриника 31 травня 1977 р. Примас С.Вишинський декретом з 14 червня 1977 р. іменував генеральним вікарієм о. митр. Степана Дзюбину, який продовжував старання свого попередника. Діючий генеральний вікарій 16 жовтня 1980 р. звернувся до префекта Східної Конгрегації кардинала Владислава Рубіна з проханням про посередництво в розмовах з державною владою з метою налагодження правного статусу Греко-Католицькій Церкві. На жаль, і тим разом справа не була позитивно розв'язана. З того видно, що подані вище цифри не були ще достатніми доказами для легалізації Церкви державною владою. Уряд не брав до уваги статистичних даних, а в тому і вірних тієї ж Церкви, трактуючи їх як внутрішню проблему Римо-Католицької Церкви.

Підкреслюючи вагу Служби Божої в Подкове Лесьней з 3 червня 1984 р. в інтенції польсько-українського поєднання, зорганізованого Леоном Канторським, було переломовою подією в дальшому поверненні прав Греко-Католицькій Церкві й було пов'язане з приїздом у 1984 р. на освячення 5-ти питомців Греко-Католицького обряду, секретаря Східної Конгрегації Владики Мирослава Марусина. Після повороту до Рима він видав книжку, в якій висвітлено багато важливих проблем, що заставили змінити становище Апостольської Столиці до справ нашої Церкви. Передусім звернено увагу на відсутність ординарія цього обряду в Польщі.

Ще більше значення мав Ювілей 1000-ліття Хрещення Русі-України та зустріч в Римі польських і українських єпископів і взаємне прощення собі заподіяних кривд. На відзначення 1000-ліття, що відбулося у Ченстохові, приїхав глава нашої Церкви Кардинал Мирослав Любачівський. Ці відзначення були маніфестацією вже дійсно відродженої Греко-Католицької Церкви, хоча все ще вона не посідала власного ординарія для вакантної Перемиської єпархії, за якою є правний статус.

Очікування здійснилися 16 січня 1991 р., коли Папа Іван-Павло II іменував генерального вікарія о. митр. Івана Мартиняка ординарієм перемиським, покликуючи тим самим до життя єдиного в Польщі греко-католицького єпископа.

Політичні зміни в Польщі доправили до прийняття в життя видані 17 травня 1989 року нові закони, які регулювали стосунки

між Церквою і державою. В першому параграфі говориться про діяльність в Польщі католицького Костьола, не згадуючи тим самим інші обряди, в даному випадку про українсько-візантійський, чи, як до того часу називали, греко-католицький. Після того, як цей закон увійшов в життя, перемиський ординарій Владика Іван Мартиняк відважився внести протест відносно такого запису, що спричинило нову зміну закону. З 11 жовтня 1991 р. запис в "Деннику Статутів" ч. 107, точка перша, звучить: "Костьол католицький, названий дальше католицьким, діє в Речі Посполитій Польській у всіх своїх обрядах". Щоправда, обряду не названо, але виразно впливає з запису їх рівноправність. Коли ж ідеться про майно Перемиської єпархії, то в законі з 17 травня, в параграфі 60-му, абзац перший, точка перша, читаємо наступне: "Нерухомість або їх частина, яка залишається на день входу в життя закону, переходить у володіння правних церковних осіб, стаються на основі сили права їх власністю, якщо були власністю єпархій, парафій, монастирів або інших інституцій греко-католицьких (уніятських)". Важко цей текст пояснювати і розуміти по-іншому, як фактичне залегалізування комуністичного безправ'я.

13 квітня 1991 р. відбулася інсталяція Владики Івана Мартиняка і хоча не до своєї греко-католицької катедрі у Перемишлі, а лише до латинської, та все-таки ця подія є зворотнім курсом в житті нашої Церкви. Після майже 50-ти років Перемиська єпархія відродилася з всіма ознаками юридичного статусу.

2 червня 1991 р. Святійший Отець Іван-Павло II зустрівся у Перемишлі на спільному богослуженні з вірними греко-католицького обряду в колишньому гарнізонному костьолі св. Серця Ісусового. Святійший Отець цю святиню проголосив катедрою для ординарія греко-католицького обряду в Польщі. Попри все, це була розв'язка, яка хоч частково заспокоїла багато зболілих сердець. Знаємо, що було причиною попередніх протестаційних актів отців кармелітів, які відмовились повернути катедрі св. Івана Хрестителя. Проголошення ерекційного акту єпископської катедрі сталося рівночасно остаточним залегалізуванням Церкви візантійсько-українського обряду в Польщі.

Треба згадати, що Перемиська єпархія, як найбільша після Львівської, посідала значне майно. Пригадаймо хоча б будинок Духовної Семінарії, яка містила 300 богословів і єпископську палату, до сьогоднішнього дня не повернена і залишається у власності держави. В рамках ревіндикації не згадується про 240 церков, замінених після війни на костьоли. Останнім часом дуже прикра подія – це справа розібрання купола (бані) на колишній греко-католицькій катедрі св. Івана Хрестителя, яка сьогодні є у власності отців кармелітів.

25 березня 1993 р., комісія під головуванням Кардинала Францішка Махарського у зв'язку з реорганізацією Костьола в Польщі Перемиську єпархію греко-католицького обряду прилучила до Варшавської Митрополії. Право Східної Церкви, яке увійшло в життя в листопаді 1992 р., проголошене Святійшим Отцем. В точці 139 говориться, що єпископ ординарій в порозумінні з главою своєї Церкви сам вибирає митрополію. Цей факт знайшов застосування в буллі "Тотус туус Полонізе", яку прочитав для Єп. Івана Мартиняка апостольський нунцій в Польщі Юзеф Ковальчик. Цей випадок викликав великі емоції і згіршення. Не тільки в Україні це було названо "польською рацією стану", між іншим для того, що Лодзька єпархія римо-католицького обряду підпорядкована безпосередньо Апостольській Столиці, а Перемиська єпархія східного обряду Варшавській Митрополії. Під тиском вірних і священства греко-католицького обряду у Польщі це рішення було відкликане і за нашою згодою Перемиську єпархію підпорядковано Апостольській Столиці.

1 червня 1996 р. створено Перемисько-Варшавську Митрополію, до складу якої ввійшли Перемисько-Варшавська і Вроцлавсько-Гданська єпархії і це становить новий етап розбудови організаційних структур Греко-Католицької Церкви у Польщі.

Греко-Католицька Церква, чи Церква візантійсько-українського обряду в Польщі, має давні історичні традиції і своє місце в Європі. Тим більше, коли Перемиська єпархія своїм корінням сягає часів Кирила і Методія, оголошених в 1985 р. Святійшим Отцем Іваном-Павлом II патронами Європи. Дальша перспектива екуменізму, який започаткував Папа Іван XXIII під час Вселенського Ватиканського Собору II, – це бажання бачити одну святу і апостольську Церкву з думкою про XXI століття як потужний город, в якому мають право, можуть і повинні рости квіти різних відмін, бо щойно тоді цей город буде гарний. За словами Христа, вівчарня повинна бути одна і один пастир, але чи фактично пастирі дбають про те, щоб вівці не розбіглися і чи підуть за загубленими? Тому і та найстарша столиця єпископа східного обряду в Перемишлі повинна знайти можливість розвитку у теперішньому часі демократії, справжньої свободи багатьох слов'янських народів. Питаю сьогодні самого себе: чи правильно я зрозумів положення моєї Церкви в контексті цілої Вселенської Церкви, чи традиція тисячолітньої історії християнства Київської Церкви має підстави до дальшого здорового розвитку, а в тому також Перемиська єпархія? Вірю в доброту людей, що впливає з віри народженого із мертвих воскреслого Ісуса, вірю в можливість східної Європи, в її відновлення – евангелізацію, але не латинізацію.

ДО 50-РІЧЧЯ АКЦІЇ “ВІСЛА”

Наш український славний пророк Тарас Шевченко сказав такі слова:

“Було колись – в Україні ревіли гармати;
Було колись – запорожці вміли панувати.
Панували, добували і славу, і волю;
Минулося – осталися могили на полі.”

Ці дуже сумні слова Шевченка про могили по полю нині є актуальніші, ніж тоді, коли він про це писав, бо сьогодні мусимо згадувати і молитися не за тисячі, а вже за мільйони наших сестер і братів, що померли не природньою смертю, а жорстоко помордовані. Вони спочивають вічним сном, переважно в непосвячених могилах, без християнського похорону, без хрестів на їх гробах, хоча були християнами, а в більшості навіть невідомо, де їх гроби. І коли ми нині, в дні Скорботи, молимося на гробах тих, які згинули невишно в Явожні, у карному таборі смерті, то віддаємо велику шану не тільки тим, які тут спочивають, але і всім нашим сестрам і братам, які своє молоде життя віддали в обороні нашої многотрадалної Батьківщини, а також молимося за тих, які загинули жорстоко помордовані тільки тому, що вродилися українцями. Це не якась політична маніфестація, але наш християнський і національний обов'язок. Христос сказав, що більшої любови ніхто не має від того, хто своє життя віддає за своїх друзів. І тому тим всім, що це вчинили, належиться вічна пам'ять, належиться молитва за їх душі і велика шана, бо це є національні герої. Часто, однак, національних героїв називають бандитами. Під час німецької окупації у сорокових роках, коли польський народ не міг погодитися з накиненою неволею і розпочав нерівну боротьбу на смерть і життя за визволення з німецької неволі, то німці там, де сподівалися польських партизанів на дорогах, виставляли таблиці з написом: “Ахтунґ бандітен” (“Увага, бандити”). Але це були не бандити, а національні герої, які боролися і віддавали молоде життя за свободу рідного народу. Це мусить признати кожна справедлива людина, мусить признати, що і наші воїни, які боролися за волю свого народу, боронили безборонних старців, жінок і малих дітей, яких масово мордовано, не були бандитами як часто їх називають, а були національними героями, яким належиться велика шана і вічна пам'ять.

Ми нині під час того парастасу молимося також за тих наших сестер і братів, які погинули під час українського голокосту, в часі панування монстра в людському тілі Сталіна, коли з причин штучного голоду в Україні, масових депортацій на далекий Сибір і масових розстрілів цілковито невинних людей, на Україні загинуло біля десяти мільйонів наших сестер і братів. Тоді масово нищено не тільки українців, а й інших громадян колишнього Радянського Союзу. Але українців згинуло найбільше. Знаємо також, як жорстоко тоді замордовано 14 тисяч старшин-офіцерів польського війська в Катиню та інших таборах смерті. Наша щаслива і багата колись Україна, про яку писали, що це країна пливуча молоком і текуча медом, змінилася в країну, текучу людською кров'ю і слізьми невинно мордованих людей, змінилася в одне велике цвинтарище, часто непохоронених людських тіл.

Та страшна трагедія нашого народу вчить нас, на що здатні ті, що втратили віру в Бога. Але, на превеликий жаль, мордували не тільки невіруючі, а й ті, що вірили в Бога й були охрещені в ім'я Пресвятої Тройці і уважали себе за християн, яким Христос виразно сказав, що найбільша і найважливіша Божа Заповідь, це заповідь любови Бога й ближнього, і що по цьому буде можна пізнати, чи хтось є правдивий християнин, якщо має любов до свого ближнього, незалежно від національності, обряду чи віроісповідання. Знаємо, однак, що попри ті слова Ісуса Христа і на терені нинішньої Польщі християни мордували християн, дуже часто тільки тому, що вони були іншої національності.

Про нас на цю тему написано дуже багато неправди, а по останній світовій війні перебрано вже всяку міру несправедливих очернень. Так постав дуже кривдячий стереотип українця "бандитарізуна". Польський загал, у абсолютній більшості, нічого не знає, або дуже мало знає про те, як ці справи дійсно виглядали. Це і є причиною великої нехоті, а часом і ненависті до нас.

Минулого року відвідали мене дві польські студентки з Краківського університету, які цікавилися польсько-українськими відносинами, і, між іншим, я їм сказав, що тепер, коли нарешті постала вільна і незалежна Україна, є такі виняткові обставини, яких ще ніколи не було, й це обов'язково повинні використати для власної спільної користі й поляки, й українці. Незалежно від того, що було колись, вони тепер повинні жити в згоді й взаємно себе шанувати. У відповідь на мої слова, одна з них мені сказала: "Ксьондз ма раце, але проше ксєндза, то єст можливе не прєндзєй як за 50 лят, бо нас полякув виховано на неправдзівєй, фалшивєй,

літератури, й сполученство польське в то вежи“. Я особисто не є таким песимістом, що на згоду і взаємне зрозуміння треба чекати аж 50 років, але уважаю, що на цю тему треба говорити, але треба говорити правду, бо це відкриває очі фальшиво поінформованим і провадить до згоди. З власного досвіду знаю що ті, які знають правду, то не називають нас бандитами і ризунами, а живуть з нами в згоді.

З тої причини хочу коротко розказати, як ці польсько-українські справи дійсно виглядали, і чому ті два слов'янські й християнські народи дійшли до такої ненависті. Є незаперечним фактом, що українці ніколи не загарбували польських земель й там не закладали українських колоній так, як це чинили поляки на чисто українських землях. Як боролися з поляками, то боролися на своїй рідній землі, за волю свого народу, бо не хотіли бути невольниками, але ніколи не боролися з поляками на польських землях. Є також фактом, що коли Польща зайняла силою українські землі, то українці не ставилися ворожо до польської влади і боронили Польщу перед татарською і турецькою навалою, але попри це, польські пани зробили з них невольників. Про це говориться у вірші, що його зачитував примас Польщі Кардинал Глем на зустрічі з українцями в Римі з нагоди 1000-ліття хрещення України: “Мисьми ляхом билі верні, пшеців гордом в каждой хвілі, нім гусаже, нім панцерні надехалі, то ми збілі. І цуж за то мами в зиску, опруч вензув, лез, уціску“, а також в промові Богдана Хмельницького на Переяславській Раді у 1654 році: “Якої неволі, якого немилосердного розливу християнської крові дізнали ми від польських панів, нікому з вас не треба говорити. Самі знаєте, що трактовано краще пса, як християнина брата нашого“.

І чи можна дивуватися, що по такому трактуванні вільних козаків, на їх рідній землі, вони розпочали нерівну боротьбу зі своїми гнобителями, бо радше воліли чесну смерть, як ганебну неволю, а поконані у нерівній боротьбі, гинули в жахливих муках, живцем вбивані на палі. Таку одержали нагороду за це, що своїми грудьми боронили Польщу перед татарськими і турецькими ордами. І чи знову можна дивуватися, що пізніше їх побратими мстилися за них на гнобителях. Козаки не боролися з польською державою, як це виразно сказав Хмельницький, а тільки з польськими панами, які запровадили на Україні невольництво. Так правдиво виглядали ці польсько-українські справи колись. А як це насвітлив талановитий польський письменник, лауреат Нобелівської нагороди Генріх Сенкевіч у своїх повісті “Огнем і

мечем“, яка через довгі роки була обов’язковою лектурою, і далі є як доповнююча лектура в школі. Як ця повість діяла й наставляла молодих і недосвідчених учнів проти українців, то я можу сказати, бо закінчив польську гімназію. Сенкевіч “покшепіл серца родакув“, але вчинив це нашим коштом, нашою кривдою, а цього невільно нікому робити. Бо від нікого не залежало, хто ким вродився. З Божого наказу кождий є обов’язаний свій нарід любити, а як треба, то і своє життя за нього віддати, але ніколи й нікому невільно любити свій нарід з кривдою іншого народу, бо тоді це вже не є шляхотний патріотизм, але дуже грішний шовінізм, один з найтяжчих гріхів. А тепер пригадаймо собі, як ці польсько-українські відносини виглядали після Першої світової війни. З історії знаємо, що коли розпалася австрійська імперія у 1918 році, то на її руїнах постали вільні держави: Польща, Чехословаччина, Угорщина, а також і Україна. Нема найменшого сумніву, що всі ці держави мали повне право до самостійності на своїх відвічних, етнічних землях. Але проти вільної незалежної України виступила Росія, російські націоналісти й російські большевики, а також Польща й Румунія. Українська армія, слабо озброєна, опинилася в чотирикутнику смерті, бо з півночі атакувала її біла армія Денікіна, зі сходу – червона більшовицька армія, з полудня – румунська армія, а з заходу, в Галичині, польська армія. Згинуло біля 15 тисяч наших жовнірів, а решту – полонених жовнірів і біля 100 тисяч цивільних осіб, головню інтелігенцію і священників, – інтерновано в 30-ти таборах, розкинутих по цілій Польщі, з них біля 20 тисяч інтернованих не вернулося додому. Зрозуміло, що в такій ситуації Україна не могла оборонитися і втратила незалежність. Та попри це, що й Польща причинилася до втрати незалежності України, у 1920 році, коли большевицька армія загрозилася Польщі, бо зайшла аж під Варшаву, то майже сорокатисячна українська армія Петлюри боронила Польщу разом з польською армією Пілсудського. В цій боротьбі згинуло багато українських жовнірів. Обіцяно за це повну автономію у Галичині, але слова не додержано, а по закінченні війни цілу українську армію інтерновано й уміщено у 13 таборах, де багато померло з різних недуг. Таку одержали нагороду за це, що боронили Польщу перед большевицькою навалою, подібно, як колись козаки.

Згодом зусилля польсько-санаційного уряду скеровано на винародовлення українського народу, через знищення українських шкіл і обмеження культурного життя. У 1923 р. в Галичині було 2425 українських шкіл, а вже у 1935 р. залишилося лише 457.

Майже 2000 українських шкіл зліквідовано, зокрема на Лемківщині у тридцятих роках закрито всі українські школи. Згадаймо ще криваві пацифікації українських сіл в Галичині й на Волині, де сотки тисяч гектарів землі віддавано польським колоністам, а місцеве українське населення голодувало. Згадаймо, як трактовано наших православних братів на Холмщині, де палено і в інший спосіб нищено сотки православних церков, Богу посвячених храмів. Згадаймо карний табір у Картузькій Березі. Згадаймо – нас вважали громадянами другої, а то й дальшої категорії, говорили, що наш український нарід не є здібний до самостійного існування і надається тільки на польських льокаїв та двірських форналів, а часто називали нас бидлом. Зрозуміло, що таке трактування українців на їх рідній власній землі щораз більше поглиблювало ненависть до гнобителів, яка після 1942 р. вибухнула з великою силою, коли поляки на Волині намовитися на гітлерівську провокацію і разом з німцями пацифікували українські села на Волині. Знаю це від поляка з Волині, який за співпрацю з німцями був ув'язнений у таборі в Явожно й разом зі мною працював у таборовій лічниці. Він мені сказав, що сам, разом з іншими поляками і німцями, пацифікували українські села. А тоді українці пішли в ліс, озброїлися та почали бити німців і поляків. Ця ворожнеча між поляками та українцями була на руку німцям, які хотіли зробити своїми невільниками і одних, і других.

Гинули там тоді і зовсім невинні люди, чого ніхто не схвалює. З тим всім, що діялося на Волині, українці, які мешкали на терені нинішньої Польщі, не мали нічого спільного, й тому невільно було супроти них застосовувати колективну відповідальність і мордувати тисячі цілковито невинних людей. Це є ганьба ХХ століття, страшна жорстокість, якої не застосовували найбільш дикі народи.

На закінчення згадаймо найважливіше – як правдиво це співжиття виглядало між тими двома християнськими народами, польським і українським, по останній світовій війні, бо на цю тему написано дуже багато неправди. А це і є головна причина неприязного, а часом і ворожого наставлення до нас, українців, бо, на жаль, польська суспільність, як це слушно сказала студентка з Кракова, вірить в цю брехню.

З великим болем треба сказати, що по Другій світовій війні між тими двома християнськими народами мали місце страшні трагічні події, яких ще ніколи давніше у таких розмірах не було. Дійшло до того тому, бо, на превеликий жаль, не змогли по-

християнськи домовитися. Чому дійшло до такої великої трагедії, коли два братні, християнські, народи взаємно мордувалися? На цю тему пише, на основі документів, Володимир Сергійчук, професор Київського університету, доктор історичних наук: “Верхівка польського підпілля заохочувана еміграційним урядом Лондону, засліплена мрією про розширення своїх державних меж, після війни, заперечуючи українські національно-визвольні змагання, продовжувала проповідувати погромництво й ненависть до українців. Як не прикро, але на відозву українського підпілля до примирення поляки відповіли так: “Глупе, безчельне, хамске бредне. Хамам здає се, же потрафіов зреалізоваць своє гайдамацке пляни, недочекає се гади, тей реалізації. Не бендзе нігди України в Польсце! Пшисеньґами вам то на Бога. Зостаць з нами бендов моґлі ці, цо зейдов на дроґе покути і опаментаця, решта за Збруч. Єсьлі не учиніце теґо добровольне, засьвеціми вам пожоґе, ктуров запаментаце до коньца дні ваших”.

Хіба кожна чесна й справедлива людина мусить признати, що така відповідь на пропонувану згоду була ординарна й неправдива, бо українці не хотіли України в Польщі, як написано, а тільки на своїх відвічних рідних етнічних землях. Хотіли разом з поляками боротися проти спільних ворогів, совітів і німців, які безправно зайняли польські й українські землі. Хотіли, щоб постала й вільна Польща й вільна Україна на своїх рідних землях. Ця брутальна відповідь на згоду була пізніше причиною жорстокої смерті тисяч цілковито невинних людей з обох сторін.

А далі проф. Сергійчук пише так: “Таке ставлення до українців спостерігається від 1941 року, скажімо, на Холмщині і Підляшші, де вже тоді з’являються польські боївки, що тероризують мирне населення. Відтоді починається тут планове винищування українського населення. Перший етап цієї акції від 1942 до 1943 року, обіймає знищення провідницького активу, а другий від 1943 до 1944 року – знищення цілих сіл, і вирізування всього населення, в тому малих дітей і жінок, про що засвідчують чисельні архівні документи, за період від 1942 року до 1944 року”.

Історики подають, що у 1943 і 1944 рр. на Грубешівщині спалено 52 села й замордовано біля 4000 безборонних людей, а в тому 12 православних священників. Коли по останній війні постала комуністична Польща, то тодішня польська влада хотіла позбутися всіх українців в Польщі. Наперед заплановано добровільне переселення до Східного Союзу, яке закінчилося примусовим виселенням майже півмільйона українців з їх відвічних рідних

земель, а решта українців, зокрема 150 тисяч, вирвано з корінням з їх рідних земель, і пересаджено в часі злочинної акції “Вісла” у 1947 р. на північні і західні землі Польщі. Деякі ще і нині твердять, що це було конечне, бо інакше не можна було зліквідувати Української Повстанської Армії. Але це неправда, бо насильно вивезено всіх українців не тільки з тих теренів, де діяла УПА, а й також і з тих теренів, де УПА зовсім не діяла, на західній Лемківщині, де місцеві лемки жили у цілковитій згоді й приязні з поляками. З рук лемків не згинув ані один поляк, то чому їх всіх виселено? Причина цього була зовсім інша. Всі українці мали винародовитися, бо прецінь виразно говорили: “Нато вас ту далі, абисьце всьонклі в наш польські організм”.

Акція “Вісла” і карний табір у Явожно вже були заплановані у 1945 р. в часі переселення до Совітського Союзу, бо коли у 1945 р. у Новосандецькому повіті арештовано наших священиків, сестер монахинь і нашу інтелігенцію, які не хотіли добровільно виїжджати до Совітського Союзу, то до ув’язнених, на подвір’ї новосандецької в’язниці промовив якийсь капітан такими словами: “Радзе вам щеже, єдзце на Україне бо там ваша ойчизна, а як не поедзеце, то згніеце в обозе в Явожне”. Це було сказано два роки перед акцією “Вісла”. Зрештою у 1947 р. Українська Повстанська Армія вже була так розбита, що до її цілковитої ліквідації акція “Вісла” вже зовсім не була потрібна.

В тому часі запроторено в Явожні до карного табору біля 4000 людей, серед них малих дітей, нелітню молодь, жінок, німичних старців, та двадцять сім наших священиків. У беззглядній більшості неувольнено їм жодної вини. Отже тисячі цілковито невинних людей, які донині не одержали жодного відшкодування за це велике безправ’я, за моральне й фізичне знуцання, за голод і тортури, за змарноване здоров’я. Тут у карному таборі в Явожні з голоду та різних тортур за кілька місяців згинувло 160 осіб, а також багато загинуло відразу після звільнення, бо так були змальтретовані і винищені. Тисячами мордовано наших безборонних людей, які гинули майже в кожному селі. Але з браку часу згадаю тільки ті місцевості, де згинувло найбільше. У Пискоровичах і околишніх селах понад 1200 осіб, в Сахриню біля 800, в Павлокомі одного дня 364 особи разом з місцевим священиком, в Березці біля 200, у Верховинах 194, в тому 47 дітей, в Старім Люблинці 170, в Горайцо 155, в Малковичах одної ночі 156, в тому понад 40 дітей, в Лісках понад 120, у Скопові понад 100, в Лубні біля 90, в Лежайську 78, в Грозьовій

74, в Завадці Морохівській понад 70, в Монастирі біля 70, в Трійці 70, у Вербиці понад 60, в Курилівці понад 50, в Теплиці понад 50, у Явірнику Рускім біля 50, в Дубецьку біля 50, в Красичах біля 50, в Бігалах біля 50, в Добрі на Йордан в часі свячення води 44 особи, в тому малі діти.

В тому часі зліквідовано також нашу Греко-Католицьку Церкву. В 1946 р. вивезено до СРСР обидвох наших єпископів з Перемишля: блаженної пам'яті владика Коциловського, який згинув у в'язниці коло Києва, й владика Лакоту, який згинув на Сибірі. Вивезено також майже всіх крилошан греко-католицької Капитули, та інших священників. Жорстоко замордовано понад 50 наших греко-католицьких священників з цілими родинами. Зруйновано 346 наших церков, Богу посвячених храмів, деякі збездечено, бо зроблено з них кльозети, а 245 перероблено на римо-католицькі костьоли. Руйнували навіть цвинтарі, щоб затерти слід, що ми там мешкали, і що це були наші відвічні рідні землі. Наша рідна Греко-Католицька Церква через 10 років була в гробі, бо нашим священникам не вільно було відправляти в рідному обряді. Це все робилося для того, щоб всякнути у польський організм, то значить, щоб ми зовсім винароднилися і перестали існувати в Польщі як українці.

Від 1942 до 1947 років на терені нинішньої Польщі замордовано майже 8 тисяч цілковито невинних і безборонних українців (біля 4000 на Грубешівщині й біля 4000 на решті теренах нинішньої Польщі) тільки тому, що вродилися українцями. Цивільних поляків згинувло 599 осіб. Так подають на підставі державних документів польські історики Щесьняк і Шота у своїй книзі "Дорога до ніконд", а також польські історики Владислав Гура і Ришард Галяба.

Крім цивільних безборонних осіб, згинувло також багато жовнірів УПА, тому що вона не хотіла допустити до безправної депортації українців з їх рідних земель до СРСР, а також боронила безборонних людей. Зрозуміло, що без тої оборони згинувло б набагато більше людей. Нема докладних даних, скільки їх загинуло, але з цього що знаємо, то, напевно, багато, бо боротьба була нерівна. Тодішній комуністичний уряд Польщі вислав на знищення УПА 6 дивізій озброєного війська. До того ж кордони Польщі охороняли совітська і чехословацька армії. Крім війська, у ліквідації Української Повстанської Армії брало участь КВВ і ВОП, а також члени політичних партій: УБ, МО і ОРМО. Розпочалася страшна безпардонна нерівна боротьба, в якій гинули

з обох сторін зовсім невинні люди. Але, як мені відомо, УПА не мордувала польських священиків, не руйнувала польських костьолів і цвинтарів, не мордувала тут, на терені нинішньої Польщі, невинних дітей і німечних старців.

Дякувати Всевишньому, що ці страхиття, що їх пережив наш многотраждальний український нарід, вже належать до історії, бо ми нині живемо в зовсім інших обставинах. Нарешті постала, можна сказати чудом, наша вільна незалежна вимріяна Україна, уряд якої, а також і уряд Польщі, роблять все, що в їх силі, щоб ці два християнські братні народи жили в згоді й взаємно шанувалися. Ми повинні використати цю сприятливу ситуацію для нашого спільного добра. Зрозуміло, що за це все, що було невідповідне між тими двома християнськими народами, й одні, й другі, повинні взаємно себе перепросити, але особисто уважаю, що це не є найважливіше, бо це вже нікому не верне життя.

В тім шляхотнім ділі поєднання велику роль можуть і повинні відіграти священики спільної Христової Церкви, обидвох обрядів, римо-католицького і греко-католицького, а також і священики православного віросповідання, бо цього від них домагається Ісус Христос, який сказав, що найбільша й найважливіша Божа Заповідь – то заповідь любови Бога і ближнього, й що по тому буде можна пізнати, чи хтось є правдивим його учнем, отже правдивим християнином.

Ці слова Ісуса Христа треба часто пригадувати вірним, бо, на жаль, християни часом забувають про них, а ці дуже важні Христові слова можуть привести до згоди і взаємного ушановання. Дай, Боже, щоб так сталося. Амінь.

МАРІЯ ПАНЬКІВ

СЛОВО ПРО УКРАЇНСЬКУ ЖІНКУ, ЇЇ ВЕЛИЧ І ТРАГІЧНУ ДОЛЮ

Війна. Як багато горя і нещастя несе вона з собою. Трагедія у її виконанні виростає до розмірів монстра.

Біль і терпіння окремих людей, родин, спільноти, народу такий сильний і великий, що, здавалось би, сама думка про наступні війни неможлива.

Для українців у Польщі закінчення останньої війни було початком нового терпіння. Для них живих постало пекло на землі. Нагадувало воно роздирання живого тіла на кавалки: виселення на схід, виселення на захід. Тюрми і концтабори переповнювалися нашими людьми. Бути українцем тоді – живим чи мертвим, народженим чи ненародженим – було дуже небезпечно.

Страх і слабкість у деяких випадках породжують агресію, ненависть і жорстокість. Тому в Польщі переслідувалося все, що могло нести *український дух*: слово, церква, школа, пісня, історична пам'ять. Активно створювався і систематично підігрівався *негативний образ українця*. Але саме пекло не спромоглося нас знищити. Ми є. Маємо вільну Україну-державу, з якою рахуються. Ми – на сході і заході, в малих і великих містах та селах, в рідних школах, зі своїм словом і піснею в своїх церквах, і мертві живуть серед живих, бо пам'ять про них жива.

Жива пам'ять і про рідний край, з якого 50 років тому були вигнані. Акція "Вісла" – це ще одна трагічна сторінка історії українців у Польщі, наслідки якої відчутні і до сьогодні. Тисячі (150 тис.) українців примусово, під натиском багнет, в супроводі ВП (Війська Польського), функціонерів МО (Міліції Обивательської) і УБП (Уряду Безпеки Публічної) в товарних вагонах вивезено на північні і західні землі Польщі.

Чи не найбільший тягар акції "Вісла" впав на плечі жінок, яких вивезли разом з дітьми і старшими членами сімей, переважно без чоловіків, бо ті сиділи в тюрмах і концтаборах, або загинули в боях чи в катівнях польських тюрем і Сибіру.

Тим жінкам випала тяжка доля, бо змушені були починати будувати нове життя на чужому, серед чужих: без церкви, без школи, де звучало б рідне слово, без сусідів, з якими можна б, як колись, погомоніти про своє, без майбутнього для своїх дітей. Не покидало їх почуття тимчасовості (бо на чужому не просто загірті місце, бодай відразу). З надією, що ще повернуться до

свого, що це лише страшний сон і що скоро, може, завтра, пробудяться і знову почують шум своїх лісів, запах полів, а радісні дзвони своїх церков закличуть помолитися і подякувати Богу за його ласку, за день...

Марія Якубовська-Ткачик, в'язень Явожна, двічі була арештована, не суджена, так згадує ті часи: "Хоча вже майже 50 літ минає, а ще не забулося, як нас вигнали з дому, де жили наші діди і прадіди. Мешкали ми в Угнові, в невеличкому містечку над рікою Солокією. Ще й сьогодні люди з навколишніх сіл згадують угнівські чоботи. Місто це рівно ж видало багато української інтелігенції: священників, юристів, вчителів та людей інших професій, які стали його гордістю. Угнів дав також Україні багато відданих борців за її волю і незалежність. У визвольних змаганнях за самостійність України в 1918–1920 рр. загинуло до 25 Січових Стрільців з Угнова. В 1940 р. в тюрмах Львова більшовики замучили до 15 патріотів, а в 1942–1950 рр. загинуло в УПА до 35 воїнів-угнівців.

Напередодні акції "Вісла", в неділю, 15 червня 1947 р. наїхало багато ВП, а від понеділка почали вивозити силоміць людей, даючи один віз на родину. Можна було взяти з собою лише одяг, постіль та їжу для себе і худоби. Все це треба було заладувати протягом півгодини. Причому, жовніри, вороже до нас наставлені, силою виштовхували людей з домів, а також били де попало і називали "хамми" та "бандитами". Добре пам'ятаю, як мого тата жовнір вдарив в лице і по голові.

Збірна площа усіх вигнаних з їх бідолашним майном була над рікою Солокією, де арештовано багато мужчин і нас, п'ять жінок, в тім Софію Козловську, яку потім засуджено на 15 років ув'язнення, Катрусю Шустакевич, жінку о. Менцінського і мене, Марію Якубовську з сусідкою Доменікою Ткачик. Наші родини відтранспортовано до станції Белжець, а звідти в худоб'ячих вагонах, в кожному по кілька родин разом, вивезено на західні землі Польщі". Поруч і разом з нами живе покоління жінок, які своє молоде життя присвятили найвищим і прекрасним ідеалам – боротьбі за вільну незалежну Україну, за краще майбутнє свого нескореного народу. Цих жінок залишається все менше. Рідшають їх ряди. Час неблаганно затирає пам'ять, забирає їх – свідків і учасниць нашої історії.

Тоді ще молоденькі дівчата, виховані в душі патріотизму і незмірної любові до Батьківщини, до рідної мови, рідної пісні і землі, – були готові і свідомі зустрічі з ворогом. У тій часто в нерівній боротьбі багато їх загинуло! Скільки їх вже ніколи не повернеться з поля бою додому? А скільки замордовано на допитах, в тюрмах, концтаборах, на засланні? А ті, що залишилися в живих, пройшли всі жахи катівень, нелюдських тортур, знущання

над тілом і душею, ті, що пройшли крізь пекло на землі і залишились на цій землі, щоб дочекатися і зустріти хвилину великого щастя, усвідомили, що їх боротьба, їх жертви були марними. З долею тих жінок я пов'язала свою ще кілька років тому, починаючи працю в Українському архіві, коли п. Євген Місило і бл. пам'яті Володимира Балій (голова Союзу українок у Польщі) намовили мене збирати матеріали до книжки, присвяченої українським жінкам, полеглим і ув'язненим у Польщі 1944–1956 рр.

За ці роки написано тисячі листів і отримано багато спогадів, фотографій, документів. Віднайдено в польських військових архівах багато судових справ українських жінок-політв'язнів, переглянуто судові книги і реперторія в Судах і Głównych Komisjach Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu.

В основному, книжка спиратиметься на архівних документах: Військового суду Оперативної групи "Вісла", Військових районних судів Кракова, Ряшева, Перемишля, Любліна і Варшави, Міністерства безпеки і воєвідських управлінь безпеки, Найвищого військового суду і Прокуратури табору Явожно та архівах Головного Штабу УПА "Закерзонського краю".

Книга готується до видання як черговий том серії праць Українського архіву. Найціннішим її доповненням будуть спогади, надіслані жінками-політв'язнями, а також фотографії, виконані слідчими органами відразу ж після арешту, і фотографії сцен з життя українського жіноцтва. Зібрано величезну і безцінну колекцію кореспонденції, веденої з колишніми політв'язнями протягом останніх років. На сторінках "Нашого слова" і "Криниці" публікувалися деякі спогади і списки жінок-в'язнів Явожна, яких вивезли до Кракова і там засудили Військовим районним судом до ув'язнення. Були опубліковані списки жінок-в'язнів тюрми у Фордоні і списки жінок-політв'язнів, які потрапили до слідчої в'язниці Міністерства Громадської безпеки на вул. Раковецькій у Варшаві, або до слідчого арешту, який знаходився в пивницях МБП на вул. Кошаковій. Одних, протримавши деякий час під слідством, було звільнено за відсутністю доказів, інших – засуджено на багато років ув'язнення, а то й – на смертну кару. Ті, котрим довелося все це пережити, вийшли на волю не тільки зі скаліченими (часто) тілом, душею, а й з великим тягарем страху, від якого не кожній вдалося звільнитися ще й по сьогодні.

Софія Романик (тепер Опар), колись мешканка села Ванькова Лиського повіту, що на Лемківщині, пише: "Хоч минуло так багато років, та страх від мене не відійшов. Особливо, коли бачу поліція, або військового в мундирі. Той страх проявляється в різних ситуаціях..."

**KILKA NIEPRAWDZIWYCH POGLĄDÓW
NA TEMAT KONFLIKTU POLSKO–UKRAIŃSKIEGO
W LATACH 1943–1948**

Walki polsko–ukraińskie w latach 1943–1949 po dziś dzień budzą wiele kontrowersji. Prowadzona przez władze PRL–u przez kilkadziesiąt lat polityka propagandowa, polegająca z grubsza biorąc na przemilczeniu jednych i przekłamywaniu innych aspektów konfliktu, doprowadziła do zapóźnienia badań historycznych w tej dziedzinie, a nawet niekiedy wprowadziła je na ślepy tor. Również ukraińska historiografia m.in. z braku niepodległego państwa nie doczekała się dotąd w pełni obiektywnego i całościowego ujęcia tej problematyki. W efekcie ilość sądów i opinii nie mających nic wspólnego z prawdą historyczną, a niejednokrotnie wypowiadanych z dużym przekonaniem budzi przwodziwą grozę.

W niniejszym tekście chciałbym się zająć jedynie niektórymi z tego typu poglądów. Przy ich krytyce korzystałem z wyników własnych prowadzonych już od kilku lat badań oraz z opracowań innych autorów, którzy, szczególnie po 1989 r., zrobili wiele, aby zapełnić istniejące “białe plamy”. Niestety, z powodu braku miejsca, muszę ograniczyć się wyłącznie do niezbędnych przypisów.

Pogląd I: “Czerwone noce” na Wołyniu były równie okrutne jak “Łuny w Bieszczadach”.

Często pojawia się twierdzenie, iż nie ma żadnej istotnej różnicy między tym, co miało miejsce w latach 1943–1945 na Wołyniu i w Galicji Wschodniej (umownie, do tytułu wspomnień Henryka Cybulskiego wypadki te nazywane są “Czerwonymi nocami”), a wydarzenia z lat 1945–1948 na ziemiach dzisiejszej Polski (nazywanymi od tytułu powieści Jana Gerharda “Łunami w Bieszczadach”), według tej opinii OUN–UPA przez cały ten czas likwidowała każdego Polaka, którego dostała w swoje ręce. Rzeczywistość była jednak bardziej skomplikowana.

W latach 1943–1944 frakcja banderowska OUN faktycznie uznawała za swego największego wroga Polaków. Banderowcy byli przekonani, iż powtórzy się scenariusz z 1918 r. tj. wojna zakończy się klęską tak Niemiec, jak i ZSRR i że Ukraińcy ponownie zostaną sam na sam z Polakami. Obawiali się, że w takiej sytuacji dla utrzymania Kresów Wschodnich Polacy przerzucą swoje jednostki z Zachodu z którymi partyzantka ukraińska nie będzie w stanie zwyciężyć.

Z tych powodów, najprawdopodobniej na III Konferencji OUN–B w lutym 1943 r., kierownictwo tej organizacji podjęło decyzję o

natychmiastowym usunięciu siłą wszystkich Polaków ze spornych terenów. O wydaniu rozkazu usunięcia Polaków otwarcie napisał jeden z ówczesnych przywódców OUN – Mykoła Łebiedź. W swojej książce poświęconej UPA stwierdził: “Ukraińska Powstańcza Armia próbowała wciągnąć Polaków do wspólnej walki przeciwko Niemcom i bolszewikom. Kiedy nie przyniosło to żadnego sukcesu, UPA dała polskiej ludności rozkaz opuszczenia ukraińskich terenów Wołynia i Polesia”¹. Niestety, treści samej uchwały OUN–B nie znamy, gdyż banderowcy nigdy jej nie ujawnili. O tym, co zawierała możemy zatem wnioskować wyłącznie na podstawie późniejszych wydarzeń. Jest to dosyć zawodne, ponieważ nie wiemy, co było wypełnianiem zaleceń kierownictwa OUN–UPA, a co ich przekroczeniem. Nie wiadomo zatem, czy w wypadku pozostania Polaków na miejscu zamierzano zabijać wszystkich, czy też “tylko” mężczyzn. Najprawdopodobniej, przynajmniej w Galicji Wschodniej, kierownictwo OUN–UPA zamierzało zabijać wyłącznie mężczyzn, po wcześniejszym uprzedzeniu ich poprzez ulotki². Jednocześnie jednak nie wyciągano konsekwencji z “nieświadomego” przekraczania tego rozkazu przez niższe komórki organizacyjne. Nie wykluczone też, iż na Wołyniu tamtejsze dowództwo podjęło decyzję o likwidacji wszystkich Polaków, przeprowadzanej w dodatku bez uprzedzenia – wskazywać na to mogłyby przebieg wydarzeń w tym regionie.

Tak czy inaczej, tzw. antypolska akcja na Wołyniu rozpoczęła się w marcu-kwietniu 1943 r. Dwie kolejne duże fale mordów miały tam miejsce w lipcu-sierpniu i grudniu 1943 r. W lutym 1944 r. masowa banderowska operacja zaczęła się w Galicji Wschodniej³. Po zajęciu Zachodniej Ukrainy przez Armię Czerwoną dowództwo OUN–UPA postanowiło zaprzestać dalszych antypolskich akcji. Najpóźniej 1 września 1944 r. wydano zakaz atakowania nieuzbrojonej polskiej ludności. Od tego momentu UPA mogła przeprowadzić akcję wyłącznie przeciwko Polakom obecnym w tzw. istriebitielnych batalionach. Rozkaz ten jednak, z powodu m.in. zaciętości dowódców poszczególnych oddziałów nierzadko był łamany. Pomimo to w 1945 r. na ziemiach dzisiejszej Polski zmiana charakteru działań UPA jest wyraźnie widoczna. Pogłębiła się ona jeszcze po podpisaniu w kwietniu i maju 1945 r. porozumień z polskim podziemiem antykomunistycznym. Kierownictwo ukraińskiego podziemia w Polsce dalszą walkę prowadziło przy poszanowaniu, na ile to możliwe w warunkach partyzanckich działań, polskiej ludności cywilnej. Na Lubelszczyźnie tego typu zalecenia były realizowane, dzięki czemu przetrwał tam do 1947 r. “sojusz” AK–WiN i UPA. Przeprowadzono na tym terenie nawet co najmniej dwie wspólne akcje zbrojne, w jednej z nich (27/28 V 1946 r.) opanowując na kilka godzin Hrubieszów⁴.

Gorzej było na Rzeszowszczyźnie. Na przełomie 1945/1946 r. doszło tam, w odpowiedzi na brutalność prowadzonej przez Wojsko Polskie akcji

wysiedleńczej na Ukrainę, do palenia miejscowości zamieszkanych przez Polaków. W sumie zniszczono ich ok. 20, co doprowadziło do zerwania kontaktów pomiędzy WiN i UPA w tym regionie. Choć podczas tych akcji czasami padały liczne ofiary (np. w Nowosielcach, gdzie 30 XII 1945 r. zginęło 17 osób) to były one nieporównywalne z "czerwonymi nocami" na Wołyniu, gdyż polecenia dowództwa UPA w tym wypadku wyraźnie mówiły, by nie zabijać cywilów, a "jedynie" palić domostwa. Strzelacę pozwalano tylko w wypadku zbrojnego oporu⁵.

Rozkazy kierownictwa OUN–UPA nakazywały też puszczanie wolno wziętych do niewoli żołnierzy WP⁶. Trzeba przyznać, iż często tak właśnie czyniono. Wypuszczono np. schwytanego 16 grudnia 1945 r. dowódcę strażnicy WOP w Jaśliskach por. Jareckiego oraz 23 podchorążych wziętych do niewoli 23 czerwca 1946 r. podczas koszenia trawy na Pogórze Przemyskim. Zdarzały się jednak także spektakularne egzekucje, jak np. rozstrzelanie 60 żołnierzy WOP w marcu 1946 r. k. Jasiela w Beskidzie Niskim w odwet za spacyfikowanie przez wojsko wsi Zawadka Morochowska. Ale nawet w tym wypadku spośród wziętych do niewoli puszczono wolno ok. 20.

Na zmianę charakteru walk wskazuje także porównania strat polskich i ukraińskich. Ogółem w ówczesnym konflikcie polsko–ukraińskim zginęło do 100 tys. Polaków i 15–20 tys. Ukraińców. Spośród nich w latach 1945–1948 na ziemiach dzisiejszej Polski zginęło z ręki UPA do 3 tys. osób (w tym kilkuset Ukraińców zabitych pod zarzutem zdrady i ok. 1 tys. poległych w walce żołnierzy WP, WOP i KBW), zaś po stronie ukraińskiej zginęło zapewne aż ok. 6–7 tys. osób, w większości cywilów⁷.

Różnicę pomiędzy obydwojema okresami są zatem ewidentne. Neadekwatność opisywanego twierdzenia widać również w zestawieniu książek od których przyjęło się nazywać obydwa okresy. "Czerwone noce" Henryka Cybulskiego są dla historyka cennym źródłem informacji, zaś powieść Jana Gerharda stanowi wyłącznie (co prawda niezłe napisaną) komunistyczną wykładnię ówczesnych dziejów Polski. W "Lunach..." pełno jest kłamstw (np. rzeczywisty atak na oddział), które dotyczą nie tylko UPA, lecz również oddziału polskiego podziemia dowodzonego przez Antoniego Zubryda czy PSL S. Mikołajczyka. Zaryzykuję nawet hipotezę, iż Zubryd został pokazany znacznie gorzej niż członkowie UPA⁸.

Pogląd II (ukraiński): Antypolska akcja na Wołyniu była odpowiedzią na antyukraińskie poczynania polskiego podziemia na Chełmszczyźnie.

Wersję, iż operacja UPA na Wołyniu była konsekwencją antyukraińskich poczynania polskiego podziemia na Chełmszczyźnie zaczęto tworzyć już w roku 1944. Pisał o tym np. O.S. Sadowy w wydanej przez OUN–B w 1944 r. propagandowej broszurze "Kudy priamujut Poliaki?". Jednak nawet wg niego w latach 1942–1943 na Chełmszczyźnie zginęło z rąk polskich 394 Ukraińców. Biorąc pod uwagę, że w tym samym czasie

na Wołyniu zabito ok. 30 tys. Polaków trudno uznać tę cyfrę za ogromną. Tym bardziej, że z innych źródeł można się dowiedzieć, iż większość wspomnianych ukraińskich ofiar padła w drugiej połowie 1943 r. na wieść o wydarzeniach na Wołyniu. Dopiero pojawienie się na opisywanych terenach uchodźców z Wołynia i Galicji Wschodniej było ok. 6 tys.) sprowokowało polskie podziemie do większych akcji antyukraińskich⁹.

Sytuacja na tych terenach zaostriżyła się jeszcze bardziej w 1944 r. W marcu tego roku hrubieszowskie i tomaszowskie oddziały AK wsparte przez batalion BCh Stanisława Basaja "Rysia", podjęły tzw. partyzancką ofensywę paląc ok. 20 ukraińskich wsi (m.in. Sahryń, Bereść, Łasków). Pomimo zakazu dowódstwa AK, po złamaniu oporu ukraińskich samobron doszło do zabijania cywilów. W sumie zginęło ok. 1,5 tys. Ukraińców. W następnych dniach na Chełmszczyznę wkroczyło kilka kureni UPA z Wołynia i Galicji Wschodniej, które z kolei rozpoczęły czystkę antypolską, niszcząc szereg polskich miejscowości (np. Tarnoszyn, Żabcze) i zabijając w nich wielu cywilów. Jednocześnie w ciężkich walkach zepchnęły one oddziały polskie za rzekę Huczwę. Powstał regularny front polsko-ukraiński o długości ponad 100 km z kilku kilometrową strefą niczyją. Sytuacja na nim uspokoiła się dopiero w czerwcu 1944 r. Są podstawy, by przypuszczać, że reakcja ukraińska na "polską ofensywę partyzancką" z marca 1944 r. i tak miałyby miejsce w ramach realizowanego przez OUN-UPA planu "depolonizacji". Wskazują na to np. wydarzenia w Bieszczadach, gdzie nie było antyukraińskich wystąpień, a mimo tego UPA zabiła tam w 1944 r. 200–250 Polaków¹⁰.

Siła polskiego podziemia sprawiła, że na Lubelszczyźnie i Rzeszowszczyźnie, inaczej niż na Wołyniu i w Galicji Wschodniej, liczne straty poniosła też ukraińska ludność cywilna. Jednak, wbrew temu, co podają badacze ukraińscy, wydaje się, iż straty Polaków i Ukraińców na tych terenach w latach 1943–1944 były ze sobą porównywalne, wynosząc po ok. 4–5 tys zabitych.

Sytuacja ta zmieniła się w następnych miesiącach. W lutym/kwietniu 1945 r., aby przymusić Ukraińców do wyjazdu, doszło, przede wszystkim na Rzeszowszczyźnie, do szeregu pojedynczych i zbiorowych mordów pod hasłem odwetu za wypadki na kresach. Zginęło w nich ok. 3–3,5 tys. Ukraińców (m.in. w Pawłokomie, Piskorowicach, Małkowicach). Dokonały tego, prawdopodobnie niezależnie od siebie, różne lokalne samoobrony powiązane z partyzantką poakowską, oddziały BCh i NZW-NSZ, sracjonujący w Lubaszowie "rządowy" 2 Samodzielny Batalion Wojsk wewnętrznych oraz milicja. Dalsze badania winny skoncentrować się na ustaleniu, czy pacyfikacje te przeprowadzono spontanicznie, czy też zostały one sprowokowane przez sowieckie tajne służby. Jakkolwiek było, nie ulega wątpliwości, że fale zbrodni zatrzymały wspomniane już porozumienia Ak-WiN z UPA w Siedliskach (29 IV 1945 r.) oraz w Rudzie Różanieckiej

(21 V 1945 r.). Dzięki temu na opisywanych terenach na kilka miesięcy (V–VIII 1945 r.) zapanował względny spokój¹¹.

Pogląd III: Działające w Polsce w latach 1945–1947 oddziały UPA przybyły z Ukrainy zachodniej pod naciskiem Sowietów.

Przez cały czas istnienia UPA (1942–1954) głównym terenem jej działania była zachodnia Ukraina, a najważniejszym przeciwnikiem, przynajmniej od 1944 r. – władze sowieckie. Liczba członków UPA w oddziałach partyzanckich działających w URSS sięgała 30 tys. ludzi. W “Polsce Ludowej”, w największym okresie rozwoju nie przekroczyła ona 1600–1800 osób (bez SKW). Składały się one w znakomitej większości z ludności miejscowej. Wspomniane kurenie UPA, które wkroczyły na Chełmszczyznę w 1944 r. po nadejściu frontu wycofały się z powrotem na zachodnią Ukrainę. Pogląd, iż nacierająca Armia Czerwona zapchnęła oddziały UPA na ziemie dzisiejszej Polski w żadnym razie nie odpowiada zatem prawdzie. Jego pojawienie się można wytłumaczyć chyba tylko tworzeniem przez propagandę komunistyczną mitycznego obrazu “niezawodnych” wojsk NKWD.

Na zupełną fantazję zakrawa twierdzenie, iż UPA w Polsce w latach 1945–1947 próbowała stworzyć załazek państwa ukraińskiego, coś w rodzaju “ukraińskiego Piemontu”. Po ustaleniu granicy polsko–sowieckiej OUN–UPA ziemie dzisiejszej Polski zaczęła traktować przede wszystkim, jako “okno na świat”, ważny kanał łączności pomiędzy Ukrainą a Zachodnią Europą. Z tego powodu, latem 1945 r., po podpisaniu porozumień w WiN, ograniczono liczbę istniejących oddziałów partyzanckich do kilku sotni (rozwiązano np. sotnię “Burlaki”). Jednak rozpoczęcie we wrześniu 1945 r. przez kilka dywizji WP przymusowych wysiedleń na Ukrainę zmusiło Ukraińców do kontrakcji. W krótkim czasie liczba gryp partyzanckich wzrosła z kilku do kilkunastu. Do lasu poszła większość lokalnych samoobron tzw. Samoobronnych Kuszczowych Widdiłów, błyskawicznie odtworzono dopiero co rozwiązane jednostki. Dopiero wtedy powstały powszechne znane 4 kurenie: “Rena” (Wasył Mizerny), “Bajdy” (Petro Mykołenko), “Zalizniaka” (Iwan Szpontak) i “Berkuta” (Wołodmyr Soroczak). W oddziałach partyzanckich znalazło się wielu ochotników, którzy chcieli nie tyle walczyć za Ukrainę, co bronić swoich bliskich przed wysiedleniem (pod tym hasłem swoją sotnię formował np. “Chrin”). Z tego też powodu działania UPA zostały poparte przez dużą część ukraińskiej społeczności. Prawdopodobnie UPA nie udałoby się uzyskać takiego poparcia, gdyby nie akcja wysiedleńcza.

Ukraińska partyzantka przeprowadziła dziesiątki akcji mających na celu zatrzymanie wysiedlenia. Niszczono tory kolejowe, mosty, palono wysiedlone wioski, organizowano zasadzki na oddziały wojska, nie wahano się przed uderzeniami na silniejsze garnizony czy nawet przyjmowaniem otwartych bitew z grupami pościgowymi (wspomniane palenie polskich

miejsowości w żadnym razie nie było podstawowym zadaniem ukraińskich sotni). Do większych zwycięstw UPA nad WP można zaliczyć m.in., bitwy w Średniej Wsi (19 I 1946 r.), Kożuszem (26 III 1946 r.), lasach brylińskich (27 VI 1946 r.) i Jaworniku Ruskim (24 VII 1946 r.). Aktywność ta wyraźnie osłabła latem 1946 r., po zakończeniu przez WP wysiedleń na Ukrainę, np. dotychczas bardzo aktywny kuren "Zalizniaka" zaniechał prawie całkowicie większych akcji zbrojnych¹².

Pogląd IV: Bez akcji "Wisła" nie można było zlikwidować UPA.

Twierdzenie to jest chyba najbardziej rozpowszechnione. Jego obalenie należy zacząć od zwrócenia uwagi, że latem 1946 r., po zakończeniu wysiedleń do ZSRS, poparcie cywilnych Ukraińców do UPA mocno spadło, Ukraińcy nie zabardzo widzieli sens dalszej walki. Dowództwo UPA oceniało, iż ukraińska ludność chce przede wszystkim spokoju. Ograbiona, zrujnowana, sterroryzowana, chce odpocząć, chce wrócić do normalnych zasad gospodarowania. Często się wydaje ludności, że teraz, kiedy oficjalnie ogłoszono, iż wysiedlenie zakończone, będzie to możliwe¹³. Zauważono z niepokojem, iż coraz częściej ludność witała wkraczające do wiosek oddziały partyzanckie stwierdzeniami w rodzaju: "Oj, bójcie się Boga, nie pokazujcie się, bo przyjdą Polacy i dla nas będzie nieszczęście"¹⁴. Niechęć do podziemia dodatkowo podgrzewało wcale nie takie rzadkie, choć dziś zupełnie zapomniane, nadużywanie władzy przez partyzantów¹⁵. Ludność ukraińska wyraźnie miała nadzieję na pokojowe ułożenie dalszych stosunków z władzami. W samych oddziałach budziło niepokój stosowanie kar fizycznych czy rozstrzeliwanie na miejscu chorych wenerycznie czy tych, którzy choć na chwilę oddalili się samowolnie od macierzystej jednostki¹⁶. Wszystko to nadszarpięło morale partyzantki ukraińskiej. W UPA zaczęły się nawet zdarzać – rzecz do tej pory nie do pomyślenia – dezercje. Uciekający strilcy czasem oddawały się w ręce wojska i wyjawiali tajemnice UPA. Jest co najmniej prawdopodobne, iż odpowiednia polityka władz polskich (np. ogłoszenie specjalnej amnestii dla członków OUN-UPA) spotęgowały te nastroje. Jednak żadne tego typu działania nie zostały podjęte.

Co gorsza, właściwie aż do wiosny 1947 r. polscy komuniści nie przykładali większej uwagi do zwalczania UPA. Znacznie większy problem stanowili dla nich polscy antykomuniści i przeciwko nim kierowali główne uderzenie. Dlatego nie wykorzystano wszystkich możliwości wojska, angażując je na dużą ację, obok wysiedlania ludności cywilnej do ZSRS, w różne akcje propagandowe skierowane przeciwko "polskim reakcjonistom". Właśnie z powodu użycia wojska do akcji fałszowania wyborów do sejmu w styczniu 1947 r. nie przeprowadzono zimą 1946/1947 r., w najlepszym do tego okresie, operacji przeciwpartyzanckiej. Mogła ona, jeśli nie całkowicie zlikwidować ukraińskie podziemie, to przynajmniej, jak to się stało na zachodniej Ukrainie, zmusić jego

kierownictwo do rozwiązania oddziałów partyzanckich. Wskazuje na to chociażby postawa dowództwa ukraińskiego podziemia w Polsce, które zimy 1946/1947 oczekiwało z wyraźnym niepokojem. Dlatego np., w ścisłej tajemnicy, przygotowano rozkazy, które mówiły, że po rozpoczęciu akcji wojska 3 najlepsze sotnie z Podkarpacia mają przebić się na zachód. Do realizacji tego planu nie doszło tylko z powodu bierności polskiego wojska.

Zamiast zwalczać UPA przy pomocy zdecydowanych i dobrze przygotowanych operacji wojskowych, powiązanych z polityką "ugłaskiwania" ludności cywilnej władze wołały uciec się do etycznie nagannych masowych wysiedleń. O tym, iż akcja "Wisła" nie była jedyną szansą na likwidację UPA przekonują także proste porównania. W dwudziestoleciu międzywojennym władze polskie poradziły sobie z ukraińską i białoruską partyzantką bez stosowania przesiedleń, choć ta działała na znacznie większym terytorium. Podobnie NKWD do likwidacji UPA na Zachodniej Ukrainie w latach 1944–1954, nawet w górskich masywach Gorganów i Czarnohory, nie musiał wysiedlać wszystkich Ukraińców (liczba zaś deportowanych na Syberię była z pewnością procentowo mniejsza od Ukraińców wysiedlonych w latach 1945–1946 z Polski do ZSRS). Zresztą same władze Polski Ludowej do likwidacji kilkudziesięciotysięcznego podziemia polskiego także nie zastosowały masowych wysiedleń, a trudno uwierzyć, iż grupy WiN i NZW np. na Białostocczyźnie czy północnym Mazowszu cieszyły się mniejszym poparciem niż UPA na terenach swego działania.

Teza, jakoby operacja "Wisła" była spowodowana obawą, by z powodu działalności UPA ZSRS nie zażądał z czasem zmian terytorialnych na swoją korzyść nie znajduje żadnego potwierdzenia w źródłach. Jej zwolennicy nie zauważają, iż w ustroju totalitarnym wystarczyłoby po prostu wola Stalina, aby takie zmiany nastąpiły. Poza tym, gdyby ówczesne władze rzeczywiście traktowały taki argument poważnie to wysiedliłyby również wszystkich Białorusinów – w latach 1939–1941 Białystok, a nawet Łomża znalazły się wszak w składzie ZSRS i po ponownym wkroczeniu w 1944 r. Armii Czerwonej nie brakowało zwolenników ich ponownego przyłączenia do tego państwa.

Inna teza, mówiąca, iż dzięki przesiedleniom mamy dziś spokój na granicy z Ukrainą wymyka się empirycznym badaniom i może być przyjmowana lub odrzucana tylko na wiarę.

Wiele wskazuje na to, że akcję "Wisła" przeprowadzono na żądanie Moskwy. Chyba nie przypadkiem tuż po zakończeniu wysiedleń w Polsce podobną operację przeprowadzono na Zachodniej Ukrainie, skąd w głąb ZSRS wywieziono ponad 76 tys. osób (członków OUN–UPA oraz ich rodzin). Ciekawe, iż prawdopodobnie nosiła ona kryptonim "Zachód", a Grupa Operacyjna "Wisła" początkowo miała nosić nazwę "Wschód".

Warto także wspomnieć o wysiedkaniu podczas "Wisły" niewy-

godnych dla władz komunistycznych... Polaków, Problem ten jest zupełnie pomijany, a wzmianki na ten temat można znaleźć chociażby w propagandowej literaturze z czasów PRL-u. I tak w zbiorze "PPR w województwie przemyskim" czytamy: "Zdarzało się jednak i to dosyć często, że w jednym transporcie jechały rodziny ukraińskie, których członkowie byli w UPA, i rodziny polskie, które straciły swych najbliższych w wyniku działalności ukraińskiego faszystwu"¹⁷.

Rzeczywistym celem akcji "Wisła" była nie tyle likwidacja ukraińskiego podziemia, co, jak mówił raport wojskowy, "rozwiązanie ostateczne problemu ukraińskiego" w Polsce (i, być może, pozbycie się przy okazji resztek polskiego "elementu reakcyjnego"¹⁸. Tylko to tłumaczy fakt wysiedlenia z Beskidu Niskiego, a nawet z Sądeckiego Łemków, którzy przecież do UPA odnosili się z niechęcią. Przypomnijmy, iż ostatnie wysiedlenia Łemków miały miejsce w pow. Nowy Targ w 1950 r., a więc w czasie, gdy podziemie ukraińskie od dawna nie istniało i z terenów na których UPA nigdy nie działała. Naprawdę, nie rozumiem, jak można takie poczynania uznać za konieczne dla zwalczania UPA.

Kończąc swoje uwagi nie mogę oprzeć się pewnej refleksji ogólniejszej natury. Oto od historyka niejednokrotnie oczekuje się udowodnienia obiegowych opinii oraz sądów. Celem jego pracy jest jednak co innego. Jest nim odtworzenie prawdziwego przebiegu wypadków i ich wyjaśnienie. Winien on dotrzeć do prawdy niezależnie od tego, jaka ona jest. Powyższe stwierdzenie to niewątpliwie banał, ale niektóre banały, jak pokazuje poziom wielu publikacji nt. konfliktu polsko-ukraińskiego, warto sobie od czasu do czasu przypominać.

¹ M. Łebed', UPA, Drohobycz 1993, s.53.

² Tak na ten temat mówiła wydana na początku 1944 r. instrukcja Głównego Prowodu OUN-B: "Z uwagi na oficjalne stanowisko polskiego rządu w sprawie współpracy z Sowietami, należy Polaków z naszych ziem usunąć. Proszę to tak rozumieć: dawać polskiej ludności polecenia wyprowadzenia się w ciągu kilku dni na rdzennie polskie ziemie. Jeśli ona nie wykona tego, wtedy wysyłać bojówki, które mężczyzn będą likwidować, a chaty i majątek palić (rozbierać). Jeszcze raz zwracam przy tym uwagę na to, żeby Polaków wzywać do opuszczenia ziemi, i dopiero później likwidować, a nie na odwrót. (Proszę na to zwrócić szczególną uwagę)". Patrz: Centralne Państwowe Archiwum Wyższych Organów Władzy i Administracji Ukrainy w Kijowie (CDA Ukrainy), fond 3833, opis 1, sprawa 3, k.53. Szerzej na ten temat patrz w przygotowywanej do druku "Karcie" nr 23.

³ Na ten temat warto przeczytać: R.Torzecki, Polacy i Ukraińcy, Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej, Warszawa

1993; T.A.Olszański (J.Łukaszków), Walki polsko–ukraińskie 1943–1947, w: *Zeszyty Historyczne* nr 90.

⁴ Patrz: G.Motyka, R.Wnuk, “Pany” i “rezuny”. *Współpraca AK–WiN i UPA w latach 1945–1947*, Warszawa 1997.

⁵ O zmianie taktyki UPA pisał Z.M.Kowalewski. Patrz: *Kwestia polska w powojennej strategii Ukraińskiej Powstańczej Armii* w: *Zuстріч* nr 3–4/1990.

⁶ Tak mówił o tym odpowiedni rozkaz “Rena” i “przypominam że nakazane w poprzedniej instrukcji chwywanie i zwalnianie żołnierzy wrogich armii, nie będących indywidualnie odpowiedzialnymi za przestępstwa przeciwko ukraińskiej ludności – jest obowiązkiem. Takie postępowanie ma dla nas duże znaczenie propagandowe. Zwolnienie jeńca, nawet w wypadku, kiedy on później przyprowadzi obławę – w niczym nie traci swojego wielkiego propagandowego znaczenia. Jeśli nieprzyjacielski żołnierz nawet nie zmieni swojego wrogiego stosunku do nas, to mimo wszystko jego koledzy dowiedzą się, że my nie odnosimy się do nich z osobistą wrogością, że my ich zwalniamy i będą szybciej się poddawać. Żołnierz, który będzie wiedział, że czeka go pewne rozstrzelanie nie będzie się poddawał, lecz walczył do ostatniego naboju.

Dlatego każdy dowódca i każdy strzelec powinien pamiętać, że zdobycie jeńców zwiększa bardzo poważnie sukces każdej bojowej operacji (...). W tym celu należy ze wszystkimi jeńcami obchodzić się bardzo uprzejmie. Nie bić, nie grozić, rannych opatrzyć, dać jeść, zapewnić, że im się nie stanie nic złego.” Patrz: *Centralne Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (CAWSW)*, X15, k.61 i 61 bis, *Akta śledztwa przeciwko M.Onyszkiewiczowi*.

⁷ A.B.Szcześniak i W.Z. Szota (*Droga do nikąd, Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce*, Warszawa 1973, s. 526–530) oceniała liczbę zabitych w tym czasie przez UPA na 2200 ludzi. Sądzę, że cyfra ta jest w rzeczywistości o kilkaset osób wyższa.

⁸ Więcej o książce Gerharda patrz: G.Motyka, “Luny w Bieszczadach” Jana Gerharda a prawda historyczna, w: *Polacy o Ukraińcach, Ukraińcy o Polakach. Materiały z sesji naukowej*, Gdańsk 1993.

⁹ Patrz np.: CDA Ukrainy, f. 3833, opis 1, dz.135, k. 3.

¹⁰ Podatowany opis walk polako–ukraińskich na Lubelszczyźnie dał J.Markiewich w pracy: *Partyzancki kraj. Zamojszczyzna i I 1944 – 15 VI 1944*, Lublin 1985.

¹¹ Na ten temat warto przeczytać: A.B.Szcześniak, W.Z.Szota. *Droga...: Powstańscy mohyły*, zebrał E.Misiło, Warszawa–Toronto 1995.

¹² CA MSW, X16, k.28–29, *Akta śledztwa...*, Dowód rzeczowy: Sprawozdanie z I Okręgu OUN za VII 1946 r.

¹³ Tamże.

¹⁴ Owczesną sytuację UPA dobrze oddaje wydany 15 czerwca 1946 r. rozkaz “Rena”: “W wyniku przeprowadzonej przeze mnie kontroli oraz odpraw w wybranych oddziałach, doniesień naszej i polskiej ludności cywilnej, doniesień siatki organizacyjnej, komunikatów siatki organizacyjnej, a także przygodnie

odbytych rozmów z ukraińską ludnością, stwierdziłem, że zachowanie strzelców i niektórych dowódców oddziałów i pododdziałów UPA–Zachód w TW Łemko jest niezadawalające, a niekiedy nawet karygodne.

1. a) Były wypadki, kiedy niektórzy strzelcy, a czasem i całe pododdziały, biły ukraińską ludność, wykorzystując przewagę, jaką daje im ich broń, przeprowadzali także na własną rękę, pod pretekstem szukania wojskowych rzeczy, rewizje, grozili 25 bukami, używali i różnych ordynarnych słów. (...) winę za to ponoszą w pierwszej mierze dowódcy, którzy odnośnie tego (tj. zachowań wobec cywilnej ludności – przyp. G.M.) otrzymali pisemne instrukcje od Kierownictwa Organizacji (...) i ustne ode mnie na odprawie. Zwracam uwagę dowódcom oddziałów, pododdziałów (...) oraz wszystkim strzelcom, że taki stan jest niedopuszczalny i musi się radykalnie zmienić. Takie postępowanie jest charakterystyczne wszystkim typom o niższym instynkcie, a nigdy nie powinno być u żołnierza-powstańca, żołnierza stawnej UPA. Wszyscy strzelcy, dowódcy i polityczni wychowawcy, muszą odnosić się do swojej ludności, jak też i do dobrych Polaków, uprzejmie, przyźnie i grzecznie. Wszelkie zdenerwowanie, krzyk, pogroźki, łajanie w odniesieniu do cywilnej ludności musi raz na zawsze zniknąć. W przyszłości wszystkich winnych nietaktownego odnoszenia się do naszej i polskiej ludności będą pociągali do surowej odpowiedzialności. A odpowiedzialnymi za to czynię w pierwszym rządzie dowódców i politycznych-wychowawców. Wszystkich źle zachowujących się należy z miejsca karać, a o wszystkich ukaranych przekazywać mi informacje w celu wysłania ich do karnej czoły.

b) Często zdarzają się wypadki nadużywania alkoholu przez niektórych dowódców i strzelców, pod wpływem którego owi dowódcy i strzelcy swoimi czynami przynoszą UPA hańbę i ją kompromitują. Z tego powodu pijanych dowódców i strzelców po wytrzeźwieniu będą przekazywał wojskowemu sądowi polowemu.

¹⁵c) Od dnia 15 kwietnia 46 r. w związku z akcją wysiedleńczą, powtórzyły się w niektórych oddziałach wypadki dezercji strzelców. Przypominam, że wszystkich dezercerów należy przekazywać wojskowemu sądowi polowemu.

d) Podaję do wiadomości, że za grabież rzeczy czy dobytku w czasie akcji lub w innej sytuacji, oraz nawet za kradzież choćby najmniejszej rzeczy swoich kolegów, żołnierzy UPA należy przekazywać wojskowemu sądowi polowemu. Patrz: CA MSW, X15, k. 22–23.

¹⁶Zakierzonnia. Wspomnienia żołnierzy Ukraińskiej Powstańczej Armii, oprac. B.Huk, t.1, Warszawa 1994, s. 25–26.

¹⁷Przemyśl 1976, s. 73.

¹⁸Patrz: E.Misiło, Akcja “Wisła”, Dokumenty, Warszawa 1993, s. 93.

**ЛІКВІДАЦІЯ ВОРОГА НАРОДНОЇ ПОЛЬЩІ
ЧИ ЕТНІЧНА ЧИСТКА**

Не заглиблюючись у далеке минуле польсько-українських стосунків, годиться сказати, що навіть майже стотридцятирічна бездержавність Польщі не стишила мрій щодо підпорядкування собі етнічних українських земель. Доказом цього були події, пов'язані з боротьбою обох сусідніх поневолених народів за суверенне існування по розпаді Австрійської і Російської імперій у роки Першої світової війни. Наслідком стремління до нового територіального простору стали мілітарні дії поляків, які призвели до дальшого загострення польсько-українських стосунків. До цього спричинилося неочікуване польським суспільством проголошення 1 листопада 1918 року Західно-Української Народної Республіки, а відтак збройна, майже річна боротьба не лише між збройними польськими і українськими формуваннями. Через півроку, до цього конфлікту включено також сформовану у Франції 50-ти тисячну польську армію ген. Галлера¹.

З української сторони у конфлікті безпосередню участь брало понад 250 тисяч галичан (100 тисяч пройшло в різний час службу в військових формуваннях ЗУНР і майже 100 тисяч інтернованих, з яких близько 25 тисяч не повернулося з таборів та в'язниць)². Майже дев'ятимісячне державотворення ЗУНР (організація протягом шести тижнів 30-ти тисячної армії, законодавча та адміністративна діяльність, ентузіазм сприяли цьому патріотичному зривові), залишивши глибокий слід у свідомості галицьких українців. Уряд ІІ РП зігнував рішення Ради Амбасадорів щодо автономії краю, а навпаки до того ж ліквідовано здобутки українців за часів Австро-Угорської монархії (заборона вступу до вищих шкіл усім, хто не служив у польському війську, невідкриття українського університету, одночасно увільнення з роботи усіх 14 українців з переіменованого Львівського університету, а відтак переслідування професорів і студентів відкритого таємного українського університету, урядове знесення окреслення національності "українець" на "русін" назви "Галичина" на "Малопольща", ліквідація українського шкільництва. З 2435 українських шкіл в Галичині у 1922 р. до 457 у 1935 р., а на Волині з 442 у 1922 р. до 2 у 1926 р.³). Зауважимо, що нечисельні групи чехів, мали їх на Волині у

1933 р. 13, росіяни 5, жиди 57, а німці 66⁴. Все це не витишувало антипольських настроїв, викликаних мілітарною поразкою, а навпаки, загострювало та створювало сприятливий ґрунт до формування національних українських організацій державотворчого спрямування. Настрої ці поглибились внаслідок пацифікацій, ув'язнення націоналістів, так і комуністів до таборів в Березі Картузькій, звільнення українців з державних установ, врешті, участь поляків у диверсійних групах на Закарпатській Україні⁵. Погіршилися також відносини між майже 50-ти тисячною Наддніпрянською українською еміграцією і урядом Польщі після підписання Ризького трактату, згідно з яким екзильний уряд УНР був змушений припинити свою офіційну діяльність. Після розпуску таборів інтернованої у 1920 р. 27-тисячної союзницької армії Української Народної Республіки у 1924 р.⁶ козаків старшин залишено без будь-якого матеріального забезпечення й заборонено поселюватись у східних воєводствах⁷. У той же час тисячі вояків польського війська – учасників війни з більшовиками 1920 р., наділено господарствами на українських етнічних землях. Позатим у багатій військовій публіцистиці, трактовано маргінально або зовсім викреслювано участь українського вояцтва у війні з більшовиками⁸.

Разючим прикладом може бути монографічний нарис про ген. В.Анджеєвського – командира 5 Львівської дивізії, перед атакою якої “Calicyjscy Ukraińscy Siczowi Stzelc pierzchały w polichu przed znakomitym generałem. Dnia 30 kwietnia 1920 roku gen Jędrzejewski pod miastem Lityniem dopadł, otoczył i rozboił cała 2-gą brygadę Ukraińskich Siczowych Strelców wraz z taborami i z teatrem polowym ukraińskim“. В дійсності не треба було бравурових атак, бо друга і третя бригади ЧУГА в ході боротьби з союзницькими польсько-українськими військами добровільно здалися у полон і відкрили дорогу до Києва. Однак, згідно з рішенням польського командування вони були роззброєні і запроторені до таборів полонених у Вадовицях і Тухолі. Згодом був ув'язнений в Тухолі головнокомандувач Української Галицької Армії ген. Мирон Тарнавський⁹.

Одночасно, від початку проголошення незалежності Польщі у 1918 році, велася політика національної і релігійної нетолерантності. На Холмщині, Підляшші і Волині на основі декрету Начальника держави Ю.Пілсудського від 16 грудня 1918 року¹⁰, почалося постійне нищення та переймання церков і церковного маєтку православної церкви. В першому десятилітті II РП лише на Холмщині і Підляшші спалено, підірвано або замкнено 195

церков, а протягом 1919-1939 рр. знищено 217 православних церков, перебрано на римо-католицькі костьоли 194. Для потреб віруючих залишено лише 49 церков¹¹. Навіть велику суботу 1921 р. підірвано¹² у Холмі на Даниловій Горі каплицю св. Кирила і Методія та шість інших церковних споруд.

Згодом в Політичному Комітеті Ради Міністрів опрацьовано програму “зміцнення польськості” на українських етнічних землях, а їх реалізацію зайнялися Координаційні Комітети при військових округах у Любліні і Львові¹³. 1934 р. до колонізації православних включено також Ординаріат православного духовенства у Польському Війську¹⁴. Одночасно створено “Сокальський кордон” з метою ізоляції Волині і Холмщини від Галичини¹⁵. А для денационалізації українців залучено Товариство розвитку Східних Земель, організацію “Стшелец”, Союз загородової шляхти¹⁶. Зрозуміло, що ці дії викликали хвилю протестів, насамперед Синоду православної церкви у Варшаві, Митрополита греко-католицької церкви А.Шептицького, послів українців у Сеймі РП¹⁷. Ці протиукраїнські дії активізували діяльність Української військової організації, Комуністичної партії Західної України та сприяли консолідації українців проти беззаконня властей II РП і підписанні у квітні 1938 р. угоди українських редакцій¹⁸ та інтерпеляції українських послів у Сеймі в справі автономії українського населення¹⁹.

Коли у вересні 1939 р. Польща стала черговою жертвою А.Гітлера, згідно з декларацією у Сеймі його віце-маршала – голови УНДО Василя Мудрого та посла від Волині, волинського офіцера армії УНР, родича Симона Петлюри та майбутнього Патріарха Православної української церкви Степана Скрипника (Мстислава), майже 200 тисяч українців-воjakів польського війська вірцево боролися проти гітлерівських займанців і були нагороджені найвищими боєвими орденами. Насамперед це колишні воjаки армії УНР з 1920 р.: полковник–полтавчанин Михайло Пікульський, сотник-волиняк Костянтин Гайденко, пполк. Олександр Квітко, майор Іван Митрус-Виговський, пплк. (майбутній генерал) Борис Барвінський, плк. Павло Базилевський, кавалер ордену *Virtuti Militari*, організатор Української Національної Армії навесні 1945 р. ген. Павло Шандрук, майбутній генерал Війська Польського Самійло Малько, політичні в’язні Берези Картузької Гриць Мартинюк та Нестор Рабенко²⁰. Більше ста тисяч українців, а серед них генерала Павла Шандрука, полонили німці, а більше 25 тисяч розділило долю 200 тисяч воjаків польської національності у совітських таборах. Зокрема у Катині закатовано головного капелана Поль-

ського Війська для православних, колишнього вояка УНР полк. Симона Федоронька та майбутнього генерала УНР Павла Базилевського – кавалера ордену “Polonia Restituta та Krzyża Zasługi z mieczami i wstęgą”²¹

Ще близько 17 тисяч українців служило у польських військових формуваннях генералів Владислава Андерса і Зигмунда Берлінга, зрештою українською кров'ю поля Монте Кассіно... і Леніно. Десятки тисяч українців Холмщини і Підляшшя врятувало життя 10 тисяч радянським полоненим-втікачам з таборів у Холмі, Білій Підляській, Володаві та інших²², були активними діячами збройного підпілля з АК включно²³. Історично так склалося, що майже 300 тисяч українців Холмщини і Підляшшя у 1915 р. було депортовано вглиб Росії і Східної України і скористали з притулку у тамтешніх мешканців. Отже, поміч полоненим-втікачам у 1941-1943 рр., окрім звичайно людського мотиву, була також свого роду сплатою боргу. З другого боку, у міжвоєнному періоді на тих теренах діяли численні осередки КПЗУ, а дії “визволителів” 1939 р. не охопили цієї території й не стали “лікувальним чинником” у відступі від комуністичних ідеалів. Отже, стремління до реалізації комуністичного ладу продовжувалось, а згодом воно було підтримуване також практикою польських націоналістичних організацій, які продовжували передвоєнну практику, тим разом з застосуванням методу фізичного – винищування українських культурно-освітніх діячів, в тому, також недавніх діячів II РП. Серед майже 300 жертв української інтелігенції знайшлися сенатор II РП з Підляшшя Іван Пастернак, послі Сейму II РП Павло Васильчук та Семен Любарський з Холмщини, учасник війни з більшовиками 1920 р., відтак офіцер контрактної служби у війську польському у вересневій кампанії 1939 р. полк. Яків Войнаровський-Галчевський, головний капелан війська польського для православних полк. Василь (Базилі) Мартиш^{24,25}. Особливо жорстокою була акція на Грубешівщині, де від 26.05.1943 до 22.05.1944 спалено 52 села та помордовано десь 4 тисячі осіб²⁶. Діялося це в періоді, коли у Львові, багатому на ворожі виступи до нечисельної групи українських студентів міжвоєнного періоду за ініціативою групи українських діячів науки, німецька влада погодилася на відкриття вищих шкіл, у яких на рівних правах навчалося кілька тисяч українців і поляків та не було розрахунків за міжвоєнний період, а спроба його викликання була на час припинена²⁷.

Практика міжвоєнного періоду відносно українців та поведінка національних польських мілітарних формувань під час гітлерівської

окупації сприяли тому, що значне число українців Холмщини і Підляшшя знайшлося в рядах континуаторки дій КПП-КПЗУ–Польської робітничої партії та її збройних формувань ГЛ і АЛ²⁸. Ще перед проголошенням маніфесту ПКВН у Холмі 22 липня 1944 р. українці були провідними діячами ППР у кількох повітах Люблинщини, а саме Аркадій Скубій, К.Красовський, М.Назарук, О.Жебрун, М.Шевчук, П.Кособудський, М.Мішук, М.Шикуля²⁹, С.Матвійшин, І.Вакульчук, М.Максимюк, В.Гасюк, В.Ковальчук, М.Шевчук³⁰. Відтак діячі ППР стали провідними організаторами органів міліції та Служби безпеки (УБ). Між іншим, були це О.Жебрун, Лесюк, Дзюра, А.Телемонюк, С.Стасюк В.Фарина, Ю.Кійко, А.Осташевський, І.Солодкий, Н.Войтович, Ю.Кожемпа, Є.Кісь, Й.Сорока, Кардось, Дмитраца, К.Драбінський. Група колишніх членів КПЗУ стала працівниками Воевідського Комітету ППР в Люблині, а між іншим, І.Грицанюк, К.Лащук (секретар), О.Жебрун, І.Голод, М.Королько (секретар), А.Пунда, Д.Туринець, М.Левицький, Г.Боярський, А.Гетман, Прима, Перун, Смялко, Ковалюк, Юзвяк. З них п'ятеро було секретарями або керівниками відділів і також п'ятеро делегатами краєвого з'їзду ППР у Варшаві³¹. У звіті ВК ППР в Люблині 15 вересня 1947 р. стверджено, що внаслідок виселення українців ряди членів партії за період квітень-вересень зменшилися на 2565 осіб³². Українці становили 70% працівників повітових урядів служби безпеки у Володаві, Холмі, Томашові Люб., Білій Підляській, Білгораї³³.

Протягом 1944–1948 рр. на Люблинщині внаслідок діяльності різних збройних відділів, противних народній владі, загинуло 2339 осіб, в тому майже 500 українців, серед яких 109 було членами ППР, в тому 33 колишніх членів КПЗУ, 64 працівники міліції, 44 працівники урядів служби безпеки³⁴. Внаслідок дій УПА у Люблинському воевідстві загинуло у 1944–1948 рр. 440 осіб, причому ані одна особа у Холмському, Замойському і Красниставському повітах³⁵. Годиться сказати, що 50 річна пропаганда про вимордування українцями сотень тисяч поляків, і що це вимусило на уряді ПРЛ депортацію українців на Відзискані землі, аж ніяк немає підтвердження в документальних дослідженнях істориків. На жаль, праці цих останніх були відомі малому колу читачів і гинули у лявиновій пропаганді про українських бандитів, головною метою яких було вбивання в основному мирного населення. Тезу цю пропаговано, між іншим, на сторінках більше 60 повістей, 50 мемуарів, 10 томів із популярної серії “Жовтого тигра” по стотисячному тиражу кожна, 58 популярно-наукових

досліджень³⁶, кількох фабулярних фільмах, презентованих кілька разів по польському телебаченні, тисячах статей у центральній та регіональній пресі, шкільних програмах тощо. В кількох документальних працях³⁷ польських істориків вказано, що внаслідок дій УПА в Польщі загинуло 2200 поляків, в тому 599 цивільних осіб, 729 солдатів польського війська, 196 солдатів з військ охорони кордону (ВОП), 72 солдати КБВ. Втрати поодиноких дивізій, виділені до “остаточного вирішення української проблеми” у Польщі були такі³⁸: 9 ДП–209 вояків, 8 ДП–169, 3 ДП–135, 5 ПП–36, 6 ДП–10, 17 ДП–8, 14 ДП–3. На території Перемиського воєвідства, в колишніх повітах Любасів, Перемишль, Пшеворск і Ярослав “лягло у боротьбі за народно владу... в 1944-1949 рр. 802 особи (працівники МО, УБ, ВП, Червоної Армії та цивільних осіб)³⁹, в тому, внаслідок діяльності УПА 408 осіб⁴⁰. Той самий співавтор “Drogi do nikąd” подає втрати українських націоналістів в період 1945–1947 рр. На основі неповних даних охоплюють вони 5500 осіб, які загинули у збройних сутичках або були до них причетні, в тому під час акції “Вісла” загинуло біля 1500 осіб⁴¹. До цього числа не входять кілька тисяч жертв цивільного українського населення. Між іншим, таких місцевостей, як Верховини, Пискоровичі, Павлокома, Малковичі, Сахринь, Люблинець Старий і Новий, Гораєць, Трійчиці, Терка, Завадка Морохівська та десятків інших, а також жертви на території Грубешівщини у 1943–1944 рр.

На зламі травня-червня 1945 р. на території Люблинщини діяло 57 збройних груп “rodzi, ego podziemia” чисельністю до 6 тисяч осіб у лісі на 30 тисяч спираючих⁴². Якою загрозою для народної влади були дії шести чи семи сотень УПА на території Люблинщини, щодо їх ліквідації необхідним було повторити замойську практику гітлерівців і виселити більше 12 тисяч українців Люблинщини⁴³. Мало того, виселили також родини, сини яких служили у тому часі в органах безпеки, міліції, польському війську, червоній армії, були працівниками ППР тощо.

Ілюстрацією цієї тези хай послужить моє село Вілька Тарнівська на Холмщині. До виселення на схід і захід жило в ньому більше 160 сімей, в тому 5 польських (Ігнаці Сідоровські, Антоні Нишко, Красуцкі – усі ковалі, Фелікс Цепя і Василевські), дві жидівські родини – крамничник і торгівець шматами та три родини калакутів, спольщених через шлюб з польками у костьолі: Степан Потрапелюк, Ігнатій Потрапелюк та Василь Цимбалюк. Жив також білорус Кирило Трофімюк, вчитель з царських часів. Але не позволено йому вчити у міжвоєнному періоді, щойно під час німецької окупації вернув до вчителювання. У 1915 р. усі мешканці села –

українці були депортовані у Росію, повернулися у 1918–1921 рр. У короткому часі по поверненні, багатьох односельчан, в тому й мого батька, покликано до польського війська. Вони брали участь у Київському поході, попали у більшовицький полон. Батькові прийшлося коротко перебувати полоненому у Москві і бути свідком поведінки більшовиків з інтелігенцією та духовенством, якому тоді повірено “відповідальну працю” – перепомповуванням води з одної сторони мосту на другий з пояснюванням, що саме такою професією вони займалися. Згодом батько був у школі червоних старшин і мав стати офіцером радянського війська. Однак вийшло інакше, і замість військовика став “будівельником” і по обміні полонених разом з сотнями інших русинів займався знесенням військової церкви у Холмі. Коротко відбулася парцеляція неподалік розположеного маєтку. Право до купна землі мали виключно католики. І так у нашій родині з’явилося не лише друге віроісповідання, але автоматично і друга національність, бо дідя брат мусів скласти відповідну “заяву” і прилаштуватися до неї. Практика відмінного трактування русинів і українців посприяла до ведення комуністичної пропаганди. До 1932–1933 рр. село відбудувалося і, здавалось, все горе позаду. У 1934 р. майбутнім першим шефом повітового уряду безпеки (1944 р.) Олексієм Пилипчуком була зорганізована 50 особова організація КПЗУ. Її секретарем був Антін Гай. В міру спокійне життя у селі принесли події 1938 р. У парафіяльній церкві сусіднього села Сичин священникові наказали голосити проповіді польською мовою, а на сторожі цього був поліцей, який не випускав із церкви противників наказу. Отож церква замінилась в місце мітингів. Влітку ситуація погіршилася. У навколишніх селах Хугчу, Савині, Ольхівці знесено церкви, побито сотні оборонців. Нашу церкву у Сичині не вдалося зруйнувати, бо на перешкоді стали сотні навколишніх селян “косинерів” та спеціалістів інших “збройних” формувань. (Церкву підірвали у 1956 р.) Поруч з тим також у 1938 р., майже 30 членів КПЗУ ув’язнено, деякі були у Березі Картузькій. У короткому часі громадян другої категорії покликано до захисту Вітчизни. У 1939 р. більше 30 мешканців мого села забрали в ряди Польського Війська, в тому, мого батька та вуйка-підстаршину Всеволода Зілинського. Одночасно село опустіло. До Радянського Союзу переправилося кілька чільних діячів КПЗУ, а саме Антін Гай з дружиною (секретар клітини КПЗУ), Павло Солодуха з дружиною, Петро Плєскот з дружиною і сином, Серафім Ткачук з дружиною та Іван Ковальчук. Польща однак не витримала.

Згодом, вперше в історії села, була зорганізована початкова українська школа, яку вів згадуваний вже вчитель Кирило Трофімюк. Вперше у школі діти молилися рідною мовою, було

організовано українське освітнє товариство, театральну трупу, яка поставила "Наталку Полтавку", зібрано досить багату бібліотеку. У селі часто виступав театр Обідзінського з Холма, діяла крамниця "Бджола", яку вів мій батько. Крамниця виходила до мережі Союзу українських кооператив у Холмі, одним із членів управи був ген. Михайло Крат – колишній вояк армії УНР, інтернований у Польщі, а головою Українського Допомогового Комітету – ген. Святослав Шрамченко. Незрозумілим для нас, сільської дітвори, була тоді відмова від навчання у нашій школі кількох дітей польської національності, з якими рік тому спільно молились у польській школі польською мовою, вчилися, розважались тощо, і які вільно володіли українською мовою. Ходили вони до віддаленої від нашого села на 7 км польської школи. Згодом село стало місцем постійного перебування втікачів з табору радянських полонених, а потім постійного залегалізованого проживання двох радянських полонених або втікачів з транспорту робітників з України у Німеччину. Відтак у парчевських лісах було організовано партизанський радянський відділ "Володі", до складу якого увійшло кілька односельчан, які мали б вивезти на роботи до Німеччини. Були це: Володислав Потрапелюк, Іван Скубій, Генрик Соборський. Відділ мав постійні контакти з відділом АК і тому не було до часу його існування (липня 1944 р.) непорозумінь в польсько-українських відношеннях. Була натомість подія, яка підірвала довіру до радянських партизанів, а саме гураганний перехід через село в березні 1944 р. відділу С.Ковпака, після якого в селі майже не залишилося цілковито коней та значної кількості харчових продуктів. Фізично ніхто не потерпів завдяки попередженню одного з партизанів з відділу "Володі" односельчанина Соборського. Мешканці сусіднього села Сичин поради не слухали, то знайшли їх літом 1944 р. помордованих в околицях Володави.

Вже на початку 1942 р. у селі була організована, в більшості з колишніх членів КПЗУ, Організація Польської Робітничої Партії. Її організатором і опікуном був майбутній перший керівник повітового уряду служби безпеки у Холмі Олексій Пилипчук, а одним із членів – майбутній заступник повітового команданта міліції у Холмі Володимир Ткачук та радний першої повітової Ради в Холмі Андрій Скубій. Вже у ті часи велися у селі пожвавлені дискусії про життя в Радянському Союзі. Крапка над "і" була поставлена, коли весною 1944 р. повернулися з Країни Рад втікачі-комуністи 1939 р. Антін Гай, Павло Солодуха, Серафім Ткачук. Їх розповіді цілком остудили нечисельну групу прихильників на виїзд в Україну, до чого заохочував вказував на великі можливості покращення долі, особливо малоземельних, постійний

мешканець села з вересня 1944 р. офіцер НКВД Ніколай Немцов – збирач відомостей про кожного мешканця села та його околиць, відтак ініціатор осадження у в'язниці в грудні 1944 р., січні 1945 р. односельчан, які сумнівалися в його виїзdnій аргументації. В групі ув'язнених були: Онуфрій Ткачук (батько члена ППР – майбутнього віце-команданта Повітового МО у Холмі, згодом полк. МО), солтис села Степан Потрапелюк (батько майбутнього працівника органів УБ), Йосиф Бекеша (батько вояка Червоної Армії, який готувався під Сандомиром до чергової офензиви цієї армії). Вийшли вони на волю, коли на початку січня майже половину односельчан вивезено на станцію у Холмі і відправлено в напрямку Запоріжжя.

Годі сказати, що було мотивом вступу у вересні 1944 р. 13 односельчан в ряди Червоної Армії: Петро Чишеюк, Іван Урин, Володислав Скубій (загинули під Синдомиром), Василь Сенюк, Роман Качан, Василь Ярошук (загинув), Володимир Цепя, Іван Корнелюк (тяжко поранений, повернувся по виселенні батьків на Ольштинщину), Андрій Скубій, Олександр Потрапелюк, Петро Шимчук, Іван Бекеша, Олександр Степанюк, Сергій Пашук. До війська польського вступило двоє односельчан: Віктор Нишко (поляк) та Віктор Верема (українець). Їх війна закінчилася на вишкoлі.

Група односельчан, а між іншим, Іван та Йосип Колтунюк, Володислав Потрапелюк стали працівниками органів безпеки. Усі дорослі чоловіки у селі стали членами Польської робітничої партії, а молодіж – Союзу валькі млодих. До нашого села переселилося декілька українських один із навколишніх сіл, яких не виселили до Радянського Союзу. Над ними постійно знущалися та грабували. Подібне сталося також із кількома мешканцями мого села, коли у травні 1945 року поверталися з Холма, а саме з Василем Федоровичем, його шістнадцятилітньою донею Надією, Йосипом Скубієм – молодіжним діячем міжвоєнного періоду – (Комуністичний союз польської молоді) і Антіном Пикулою, колишнім членом КПЗУ, а тоді секретарем Польської робітничої партії в нашій гміні Ольхівець. Їх пов'язали колючим дротом і закатували. Через цю подію усім нашим селянам видали зброю. У селі в кількох пунктах введено сторожування. У квітні 1946 р. перед Великодніми святами багато односельчан виїхало на традиційний ярмарок у Холмі. В обідню пору в село пробувало в'їхати два грузові авта, завантажених вояками, але сторожі, підпустивши на кількасот метрів, скорострільним вогнем змусили їх зупинитися та попросити командира на розмову. Виявилось, що було це одне з формувань організації ВІН (Вольносьць і

Незалежності), яким командував “Ястшомб”⁴⁴. Зустріч закінчилася його поразкою, бо, оглянувши озброєних підлітків, жінок та кілька скорострілів, скерованих у його сторону, візит закінчив проською дати згоду перейти через село. Так і сталося. Згодом від членів його боївки дійшли до села вістки, що селу була передбачена доля Верховин.

Після цього візиту односельчани спокійно працювали, брали участь у проведенні референдуму та виборів до Сейму як охоронці та члени виборчих комісій. До мінімуму зменшено сільську сторожу. Здавалось, що вже надходять дні спокійного життя. Почалися заходи, пов’язані з відкриттям у селі школи, бібліотеки.

Нове горе прийшло весною 1947 р., коли на сільському зібранні з’явився представник Центрального Комітету ППР, холмшак Іван Труш з заявою, що усі мешканці мусять залишити село і виїхати на Відзискані Польщею землі, а по 4-5 роках буде змога повернутися. Від того дня почалися численні виїзди делегатів до Холма, Люлина, Варшави. Врешті селяни погодилися виїхати, але по жнивях. Усе закінчилося 7 липня 1947 року, коли ранком у село приїхали авта УБ, забрали усім зброю, а біля 10-ї години приїхав у село відділ війська. Командир заявив селянам, що за дві години усі мають бути готові залишити село і під охороною війська будуть відправлені на залізничний двірць у Холмі. Так і сталося. По дводенному кочуванні на рампі у Холмі 9 липня нас відправили через Люблин, Остроленку до Ольштина, де, користаючи з дозволу війська та представника СБ із Холма українця Луби, який проводив транспорт, делегація проводу ППР відвідала близько розташований ВК ППР. Там, однак, крім заяви, що транспорт буде відправлений до Пасленка, нічого більше не сказано. Таким способом значне число членів ППР розпрощалися з партійними квитками в переконанні, що була це чергова по 1915 році етнічна чистка Холмщини, тим разом проведена народною владою, яку протягом кількох років допомагали здійснити та були її прихильниками. Правдивим сталося народне прислів’я “Murzyp zrobii swoje”.

Акцію “Вісла”, проведену два роки після закінчення Другої світової війни, що забрала українському народові 8 мільйонів громадян,⁴⁵ в тому біля 200 тисяч, які в рядах Червоної Армії боролися з гітлерівськими наїзниками, не можна виправдувати жодними політичними, тим більше юридичними (роблять це деякі перемиські публіцисти⁴⁶), а також мілітарними (на зайвість яких вказує Grzegorz Motyka⁴⁷) чинниками. Особливо в контексті засуджування подібних акцій, скоєних у воєнні роки. У 1940 р. між іншим, було виселено з двох моїх сусідських місцевостей –

Владиславув і Бакус – німецьке населення, а заселено ці села поляками з Познаньщини. З розповідей батьків та інших сусідів пригадую, як співчували мої односельчани, як допомагали вони їм влаштуватись, безкоштовно дозволяли видобувати торф, а відтак також його безкоштовно перевозили до їх місця проживання. І коли в короткому часі опинилися ми в подібній ситуації, (під час переїзду в половині липня 1947 р. в околицях Малкіні поїзд зупинився на кілька хвилин, щоб придбати для худоби трохи сіна) подія ця викликала обурення в населення з ближнього села, озброєного вилками, ціпами. А згодом, як тяжко було випросити кількадесят літрів води для худоби у проживаючих близько залізничної станції у Пасленку. Подібне повторювалося під час нашої мандрівки із залізничної станції в Пасленку до віддаленого міста, що 25 км від села Лесіска, де показали нам зруйновану війною і першими осадниками хату (без вікон і дверей, частиною даху і без будь-яких господарських приміщень для худоби). Солтис сказав “Ja was tu nie prosiłem, jak wam się nie podoba budujecie lepsze”. Згодом по кількадесятих мандрівках, коли батькові та сусідові Петрові Шимчукові вдалося роздобути хатинку під дахом у селі Добри (солтис села Юзеф Окапа мав велике господарство, але без коней, а у нас з сусідом були 4 коні, 4 корови та троє дорослих робітників з підлітком, тобто мною). Згодом виявилось, що ця прислуга коштувала нас майже вповні виконаними у “нашого спасителя” літньо-осінніми працями.

Згодом, подібно як по повероті з депортації у 1918 році, батьки та усі інші “злочинці”, заопікувалися у завжди ціненою нашими хліборобами землею, а це в короткому часі почало змінювати нас в очах найближчого оточення та влади. Значне число перших добровільних поселенців почало зменшуватися. Повивозивши що можна було в рідні сторони, “відступали” вони свої господарства українцям, які скоро доводили їх до належного стану. Розвідавши від тих, які пробували повернути в рідні сторони, що таких можливостей немає (мій односельчанин Василь Цимбалюк, оженений з полькою, якої не вивезено, пробував кілька разів зійтися з нею, за кожним разом був відправлений під ескортою, щоб врешті за третім разом бути відправленим у вагоні-холодильнику в Кошалінське воевідство), скоро стали передовими господарями, хоча рідко хто майбутнє своїх дітей пов’язував з працею в чужім господарстві. Так принаймні думалось у “моєму” новому селі, з якого майже уся молодь в шкільному віці вчилась. Пригадую собі, що крім мене, здобували освіту діти Івана Ющука, Йосипа Зарука, Олексія Чарнецького, Гната Стеця, Миколи Бишка...

З бігом часу позитивні результати їхньої діяльності вивели українців на різні громадські посади. Головою Гмінної Ради став мій односельчанин, колишній вояк Червоної Армії Петро Шимчук. Згодом довгі роки цю функцію виконував Микола Бишко – відомий громадський діяч, член ПК ПОРП, ВК ПОРП в Ольштині, делегат III з'їзду партії у Варшаві. Але працьовитість не була прикметою лише українців-мешканців села Добри, в якому був я частим гостем після повернення моїх батьків 1958 р. на рідну Холмщину. Охоплювала вона також інші села. Пригадую собі розмови з Миколою Бишком, який відзначав про таких зразкових господарів і громадських діячів як: Гук, Марецький, Соляр з Лемпна, Олександр Чаус, Карпінський, Худзик, Семенюк з Нового Віхрова, Бучик, Федаш з Олькова, Сидор і Приплот з Крикайн.

Кропітка праця міняла не лише вороже початкове ставлення до українців, але винесла сотні українців на різні громадські функції у селах, гмінах, воєвідстві. Вже у 1958 р. на Ольштинщині, яка за словами віце-воєводи з 1947 р., а відтак професора рільничо-технічної Академії в Ольштині, автора докторської дисертації про заселення Вармії і Мазур по Другій світовій війні проф. Богдана Вілямовського, – 412 українців було обрано радними народових рад, в тому 6 – воєвідської, 58 – повітових, 24 – міських та 324 – гмінних. Подібне було в організації рільничих гуртків, спілках молоді, особливо сільської. Воєвідську управу в різний час очолювали українці: Юрко Квятковський, Богдан Радванецький, Володимир Лашин, а також повітові, наприклад у Венгожеві, Володимир Гнап, Кентшині – Зенон Джус, Ольштині – Іван Цицик. Сотні української молоді, здобувши освіту, стали працювати в різних організаціях та установах. Очолювали вони повітові народові Ради в Кентшині (Олександр Романюк), стали секретарями ПК ПОРП (Олександр Степанюк в Пасленку, Микола Малахович в Браневі), науковими працівниками рільничо-технічної Академії в Ольштині (проф. Володимир Баран – дві каденції ректор цієї Академії, проф. Костянтин Романюк – декан ветеринарного факультету, проф. Дмитро Калишевич, проф. Роман Бохно, керівник закладу технічних засобів навчання, mgr. Всеволод Пшепорський. Прикладів можна наводити тисячі. Згадаю лише, що за господарську і громадську діяльність лише з мого рідного села з Холмщини нагороджено офіцерськими і кавалерськими хрестами заслуги більше 20 осіб, а між іншим: Івана Болбу, Трофіма Верему, Василя Дзвонка, Василя Качана, Миколу Верему, Йосипа Верему, Петра Ясюту, Петра Скубія, Павла Солодуху,

Михайла Потрапелюка, Івана Потрапелюка, Івана Корнелюка, Володимира Ткачука, Олександра Степанюка, Олександра Колянчука, Йосипа Цепу, Володислава Потрапелюка.

На особливу увагу заслуговує те, що під час святкувань 1000-ліття Польської Держави селу Мокайни на Пасланщині, заселеному українцями, першому у воевідстві Рада Держави Річсполити Польща надала Ювілейну Медаль. Її було вручено 11 вересня 1966 року⁴⁸. Сорокакілограмова таблиця до наших днів прикрашає один із будинків Мокайн. Годиться згадати імена тих, хто працею прислужився до такої високої оцінки. Ось прізвища 16 голів родин: Іван Марецький, Володимир Спудо, Володимир Нечипорук, Теодор Нечипорук, Микола Давидок, Мойсей Білоус і другий Мойсей Білоус, Олексій Кучера, Павло Василевський, Олександр Янчук, Василь Зеленський, Микола Рудзький, Олександр Панасюк, Варфоломей Панасюк, Андрій Кужель, Микола Клімюк.

Отож, у якійсь мірі повторилася ситуація з міжвоєнного періоду. Хоч українці були громадянами другої категорії, в обличчі загрози державності багато з них в її обороні по жертвувало своїм життям. Насильно поселені на переказаних Польщі Західних Землях українці були цією групою, яка обійняла зруйновані війною господарства, землі, на яких більше двох років господарювали миші, росли бур'яни. Своєю тяжкою працею вони довели все до належного стану і, незважаючи на заповідані їм кривди, робили все можливе, як годиться поводитися громадянинові в кожній державі. На жаль, по відношенні до заповіданих кривд вони і далі залишились другорядними громадянами. Так було в часах, коли влада належала до політичного проводу, який заповідяв ці кривди, і так діється в наш час, коли немає політичної волі, щоб хоча б морально засудити скоєне перед літами зло, дати змогу охочим повернутися в рідні сторони та надати відповідні пільги на влаштування.

¹ М.Литвин, К.Науменко. Історія ЗУНР. – Львів, 1995, с. 182.

² T. Filar. Bezimenne mogiły ukraińskie na cmentarzu Rakowickim w Krakowie, - Między Sąsiadami, Kraków 1993, s. 17.

³ M. Papierzyńska-Turek op. cit. s. 259; A.Sulima Kamiński. W krągu moralnej i politycznej ślepoty... "Suszasnist", Monachium 1985, s. 16; Patrz także: M.Iwanicki Oświata i szkolnictwo ukraińskie w Polsce w latach 1918-1939, Siedlce 1975.

⁴ A.B.Szcześniak, W. Z.Szota. Droga do nikąd, Warszawa 1973, s. 16; M.Kuczerepa-Polityka II RP wobec Ukraińców na Wolunii w latach 1921-1939, Przegląd Wshodni 1997, t. IV, z. 1(13), s. 149;

⁵ T.A.Olszański. Historia Ukrainy XX w., Warszawa 1994, s.160; Енциклопедія Українознавства т. 2, с. 722.

⁶ П.Шандрук. Українська армія у війні з Московщиною // За державність, 1934, ч.4, с. 234;

⁷ Шляхом Незалежності, Варшава 1930, ч. 2, с. 139.

⁸ P.Ornicz General Wiadyslaw Jędrzejewski, Lwów 1924, *passim*.

⁹ T.Dąbkowski. Ukraiński Ruch Narodowy w Galicji Wschodniej 1912-1923, Warszawa 1985, s. 148; Український Глос – Перемишль 1930, ч. 20; T.A.Olszański. Historia Ukrainy XX w., Warszawa 1994, s.75;

¹⁰ M. Papierzyńska-Turek. Między tradycją a rzeczywistością... Warszawa 1989, s. 324.

¹¹ P.Романюк. До причини загострення польсько-українських стосунків на Холмщині під час другої світової війни; Світовий конгрес українців Холмщини і Підляшшя, Львів 1996, с. 62.

¹² M. Papierzyńska-Turek *op. cit.* s. 253.

¹³ R.Torzecki. Polacy i Ukraińcy, Warszawa 1993, s. 13.

¹⁴ M. Papierzyńska-Turek *op. cit.* s. 244-245.

¹⁵ T.A.Olszański. Historia Ukrainy XX w 1994, s. 124-125; R.Torzecki, Polacy i Ukraińcy, Warszawa 1993, s. 14.

¹⁶ R.Torzecki *op. cit.* s. 13.

¹⁷ T.A.Olszański, *op. cit.* s. 155; M. Papierzyńska-Turek *op. cit.* s. 262-263.

¹⁸ R.Torzecki *op. cit.* s. 21.

¹⁹ *Ibidem* s. 21.

²⁰ R.Torzecki *op. cit.* s. 25; T. Kryska-Karski. Straty korpusu oficerskiego 1939-1945, Warszawa, 1996, s. 284; H.Smaczny. Księga kawalerii polskiej, Warszawa 1989, s. 114.

²¹ R.Torzecki *op. cit.* s. 29 i 40; Українська Думка, Лондон 1981 з 26.11.

²² Udział Ukraińców w walce z hitlerowskim faszyzmem i ich wkład w ogólny dorobek PRL, Lublin 1987, s. 447

²³ I.Caban, E.Machocki. Za wiadzą ludu. Lublin, 1975, s. 143-152.

²⁴ І.Салюк. Історія Холмщини. Львів, 1996, с. 127-128; Polski Zolnierz Prawoslawny, Warszawa 1995, N-4/5, s. 13; Є.Пастернак. Нарис історії Холмщини і Підляшшя. Вінніпег–Торонто 1989 *passim*; Udział Ukraińców w walce z hitlerowskim faszyzmem i ich wkład w ogólny dorobek PRL, Lublin 1987 - *passim*.

²⁵ A. Szcześniak, W.Szota. Droga do nikąd, Warszawa 1973 *passim*.

²⁶ Є.Пастернак *op. cit.*, s. 425-426.

²⁷ Z. Albert. Lwowski Wydział. Lekarski w czasie okupacji hitlerowskiej 1941-1944, Wrocław 1975 *passim*.

²⁸ Udział Ukraińców w walce z hitlerowskim okupantem op. cit. s. 55;

²⁹ Ibidem, s. 27.

³⁰ М.Королько. Українці в ППР Люблинщини – Український Календар 1972, с. 120.

³¹ Ibidem, s. 27

³² М.Королько op. cit. s. 121.

³³ Ibidem, s. 28.

³⁴ Ibidem passim.

³⁵ I.Cadan, E.Machocki op. cit, s. 66, tab. 3.

³⁶ G.Motyka. Obraz Ukraińca w Literaturze Polski Ludowej. W: Polska-Ukraina. Gdańsk, 1997, s. 106.

³⁷ A.Szcześniak, W. Szota Droga do nikąd, Warszawa 1973; R.Torzecki Polacy i Ukraińcy, Warszawa 1993; E.Machocki, I.Caban Za władzą ludu-Lublin, 1976; I.Blum. Z dziejów Wojska Polskiego w latach 1945-1948, Warszawa 1960.

³⁸ W.Gyra. R.Halab O utrwalenie władzy ludowej w Polsce 1944-1948 Warszawa 1982, s. 426-430.

³⁹ Z.Konieczny Z dziejwy PPR w wojewydztwie przemyskim Przemśl 1976, s. 33, tab. Nr 6.

⁴⁰ A.B.Szcześniak Walka przeciw ukraińskiemu nacjonalistycznemu podziemiu w Polsce w latach 1944-1947 s. 429, tab. 1.

⁴¹ A.B.Szcześniak op. cit., s. 427.

⁴² I.Caban, E.Machocki op. cit. s. 87.

⁴³ E.Misiło. Akcja "Wisła", Warszawa 1993, s. 426.

⁴⁴ G.Motyka. Pany i rezuny Współpraca AK-WIN i UPA 1945-1947, Warszawa 1997, s. 118.

⁴⁵ В.Косик. Україна і Німеччина в другій світовій війні. Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993, с. 455.

⁴⁶ B.Bobusia. Przesiedlenie ludności ukraińskiej w ramach akcji "Wisła" w świetle akt zespołu głównego Pełnomocnika Rządu d/s Ewakuacji w Rzeszowie i wybranych PUR w Rzeszowie – Rocznik Historyczno-Archiwalny VII/VIII, 1994, s. 207-246 i "Kurier Wschodni" – 1997, N-3, s. 9-10; K.Kowalski - "Kurier Wschodni" 1997, N-6, s. 17.

⁴⁷ G.Motyka, R.Wnuk op. cit. passim.

⁴⁸ J.Gwinarowicz. Dzień Mokain Nazza Wieś, Olsztyn, wrzesień 1966.

**ПРО АКЦІЮ “ВІСЛА” У СПОГАДАХ
ЛЮДЕЙ З КОШАЛІНЩИНИ**

Про акцію “Вісла”, яка почалася 28 квітня 1947 року, п’ятдесят років тому, пишеться багато. Чимало фактів згадується і, мабуть, згадуватимуться ще на нашій ювілейній сесії. Згадуються і треба їх згадувати, щоб не забути, не пропустити з пам’яті жодної деталі, жодного факту. Згадувати треба, щоб пам’ятала про них наша молодь, яка народилася вже тут, на західних землях, виховалася серед моря чужинців, далеко від наших земель, наших рідних сіл, зелених гір, високих полонин, які все ще живуть у пам’яті старших людей, у пам’яті наших батьків, бабусь і дідусів. Пам’ять про акцію “Вісла” мусить стати нашою збірною пам’яттю, мусить бути нашими спогадами, проникати кожну рефлексію. Але пам’ять наша і особливо нашого старшого покоління мусить теж відкривати перед новим поколінням джерела того небувалого злочину з-перед п’ятидесяти років.

Факт переселення всіх українців з південно-східної території не виникнув самостійно. Польща від століть вела загарбницьку політику щодо України. Віддавна плановано змінити національний склад населення т. зв. “Кресув Вхсодніх”. Для цього застосовували різні способи. Є доступні польські документи про політику міжвоєнного польського уряду щодо українців. З документів Міністерства внутрішніх справ, між іншим, впливає, що п’ять повітів надсянських: Любачів, Ярослав, Перемишль, Добромиль і Сянік, а також 9 повітів т. зв. помосту до Львова призначено до колонізації. Перешкодою став вибух Другої світової війни (І.Блюм, Удзял Войска Польського в вальце о утрвалене влади людовей, – “Пшегльонд Гісторични” 1959 нр. 1, стор. 3).

Від антиукраїнської політики не відступили поляки і в період Другої світової війни. Польські партії, зокрема Польська Об’єднана Робітничка партія передусім на Ряшівщині, де велась боротьба за наші села, вела політику раз і назавжди покінчити з українцями – викинути з рідних земель на Радянську Україну в 1945 і 1946 р., а коли це повністю не вдалося – на Західні землі. І не тільки викинути, але й розсіяти по всіх усюдах, щоб по них духу не було. Діялося це при певній підтримці широких кіл польського населення. Тадеуш-Анджей Ольшанський у своєму рефераті на Симпозіум Народів пише: “Ми не хотіли мати серед себе українців, гірше, ми

хотіли вірити, що це народ бандитів, гайдамаків і т.п. (Тадеуш-Анджей Ольшанський, Вокул акції “Вісла”, – Сольквіум Народув, Лудзь 1987, Лудзь 1991, стор. 116).

Деякі польські автори пробують пропхати поміж людей думку, що акція “Вісла” була для нас “добра” – дала землю, господарства. Парадокс у цьому ще й такий, що таку думку в державних колах розповсюджує колишній український активіст, діяч УСКТ. Він однак не сміє глянути просто в очі переселенцям, соромиться сказати це прямо, підписуючись своїм іменем і прізвиськом. Згадаймо лише загальні директиви організаторів акції “Вісла” щодо українців, а зараз же усвідомимо собі, чим “пахнуло” це “добро”.

Переселенців не можна було поселювати в прикордонних зонах. Кількість українців не могла перевищувати десять відсотків польського населення. Переселенці з негативною opiniєю переселювались в село по одній родині. Наміром було якнайбільше розпорошити наших людей серед польського населення для скорої асиміляції. Українців поділено на категорії, їм не можна було міняти без дозволу місця проживання і т. п. Вже не згадую, скільки людей арештовано, скільки допитувано, як тортуровано. От таке то було, то наше “добро”.

Від якогось часу при нагоді розмовляю і записую розмови наших переселенців, зокрема старших. Розпитую про події тих днів, збираю їхні записки. Прагну довідатися і точно записати факти з-перед п’ятидесяти років, факти і обставини, які проходили під час акції “Вісла”, перших днів на нових землях. Маю надію, що ці розповіді, спогади, автобіографії та записи будуть колись повністю опубліковані і становитимуть матеріал для нашої трагічної історії. Серед них люди з Тисової, Затварниці, Вільшаниці, Лучичів, Цівків, Поздяча, Березниці, Маляви, Вислока, Радошиць, Ракової, Смільника, Коритник та інших сіл.

Петро Пізьо (с.Лучичі біля с.Коровники. Тепер мешканець Бялої): “Для нас акція прийшла несподівано і мала грабунковий характер. Нас переселювали, а на наші господарки ждали поляки з сусідніх сіл. Військо робило все, щоб ми з собою забрали якнайменше. На зборах казали, що тільки частина виїде. Там теж робили листу, головним ініціатором якої був місцевий поляк Г. Возами ми доїхали до Негрибки, де сиділи три дні, а звідси до Пшеворска. В Пшеворску ми перебували п’ять днів. Нас почали переслухувати. Там арештували двох дівчат і забрали до Явожна. Переслухували людей також по дорозі в транспорті. З Осьвенціма забрали до Явожна наступних. В Явожні, за колючим дротом, сиділи: Ірина Носоль, Катерина і Марія Сивоболяк, Марія Кліс, Петро Дончик, Дмитро Фурлятинський, Іван Закалужний, Іван Павук. Один старший вже чоловік пішов з транспорту набрати

води до фляшки. Спізвився і його теж забрали до Явожна. Там він і помер. Одна жінка в Явожні осліпла.

Привезли нас по двох тижнях до Щецінка, а звідси завезли до Кочали. Тут казали реєструватися і писати, що приїхали добровільно. Люди не хотіли на це погодитися і сиділи на станції 4 дні. Спали ми в шопі, немиті, брудні і голодні“.

Магдалена Пізьо – Сікорська розповідає: “Визначили нам село Бяла. Ми не знали, де то є, ніхто нам не показав, не підповів як їхати. Не цікавився нами ні солтис, ні гміна. Я мала чотиримісячну дитину, весь час на руках. Кінь наш був норовистий і зараз за Кочалою став. Не було сили даліше їхати, а до Бялої біля 20 км. З дитиною на руках я так змучилася, що прагнула з собою і дитиною покінчити. Воно весь час плакало. Але близько озера, біля якого я йшла, дитя заспокоїлося і заснуло. Дійшла я до села, зайшла до солтиса. Він показав мені хату. В ній мешкало ще двоє старих німців, але все довкола було вишаброване. Не було ні крісла, ні лавки, ні ліжка. А до хати прийшла я з чоловіком, дитиною та старі тато й мама – п’ятеро осіб. Змилосердилися над нами німці, бо витягнули звідкілясь сховане ліжко, де я зараз же поклала дитину і сама положилась.

Ілько Корницький (с.Цівків біля Любачова). Перед війною близько 3 тисяч мешканців села (100 родин) виїхало на Україну. Народився Ілько 1911 р. Служив у польському війську. Був у 1939 р. на війні. Разом з жовнірами попав у більшовицько-німецьке оточення. Польський командир дав згоду на повернення додому (місце перебування його відділу було всього 20 км від дому). Повернув додому. У 1946 р. був арештований і засуджений на три роки. Сидів у тюрмі в Варшаві. Своїх односельчан віднайшов аж у Бялій, близько Білого Бору. Про початки акції “Вісла“ не знає, бо сидів у тюрмі.

Осип Ясінський з Тиряви Волоської, народжений 1927 р. Потрапив до Явожна разом з батьком. “З села забрали до Сянока на слідство. В пивниці нас сиділо 15 осіб. Звідси забирали на слідство. В слідстві тортуrowали. Я був увесь опухлий. Било чотирьох на зміну. Один сидав на голову, другий – на ноги. Вони відпочивали, а я стояв. Часом вкидали до ванни й топили у воді або зливали водою. Я думав про смерть. Уста мав спалені, чорні, як смола. Не давали води. Після чотирьох днів я був одною купою м’яса, весь спухлий від ударів кольб з револьвера.

Врешті по чотирьох днях дали на дижурці води і порцію хліба та повели до нової келії. Там проводили селекцію. Тих, що дали докази про співпрацю з партизанами, висилали до Явожна, упівців висилали до Ряшова, а з Явожна, коли знайшли нові докази – до Кракова. Мене повезли до Явожна. У Сяноці забрали

мені черевики. Вже при морозі я купив від в'язнів, що працювали на городі, за чотири порції хліба жіночі пантофлі. Вони були затісні, але я їх перетяв і пов'язав шматом. Сидіти можна було тільки на причі. Кілька разів уночі робили апелі. Були інспекції. Били на порозі з обох сторін. Слабших забирали до шпитальки. Там померли Осип Гураль і Дмитро Палило з Тиряви“.

Іван Олежко з с. Поздях. Тепер мешканець Битова. Тато Андрій Олежко був польським офіцером. Воював під Сталінградом, був тяжко ранений, мав численні советські відзначення, медалі дістав від амбасади. Не міг він і не хотів погодитись з переселенням. Звідси зродилася думка збірної заяви до польського уряду. Заяву написав, а підписи збирав при нагоді, то при зустрічі, то на якомусь концерті. Мотивацією було те, що з села Поздях близько 60 хлопців згинуло на фронті з німцями в червоній армії.

Заява про поворот багатьох дуже налякала, люди були перестрашені, але заяву підписували. За допомогою Василя Підлужного, Тимотея Ганаско і тата зібрано 51 підпис і вислано до ради панства. Було це в половині п'ятдесятих років. Відповідь прийшла з Воевідської Ради в Ряшеві на прізвище Андрія Олешки. У відповіді коротко пояснено, що земля та господарства зайняті і можливості на поворот немає. Ні словом не згадано про те, що анулювати заказ переміщення наших людей, ліквідувати “перепустки“, що виносилися в заяві.

Від себе додаймо, що заяву перебрало в свої руки УБ. Розмовляли з усіма, хто її підписав, перевіряли підписи і шукали головних організаторів. Андрій Олежко тільки завдяки своїм заслугам у часі війни unikнув арешту. До сьогодні справа ця з усіма поясненнями знаходиться в архівах.

Переглядаючи різні державні архіви, зустрічаємо повно в них скарг, інформацій, прохань, звичайного людського жалю на кривду, яку заподіювали людям з акції “Вісла“ польські шовіністи: відмовляли їм в належних приміщеннях для господарювання, змушували до “невільницької праці“, на селі відмовляли в різних послугах з парку сільськогосподарських машин, вчителі “мальтретували“ наших дітей (наприклад в Беліцах) сусіди рубали українські паркани, ставилися до українців зневажливо, визиваючи різними зневажливими епітетами. Ані в минулому, ані тепер не засуджено акції “Вісла“. І Польща, і сучасний світ мусять знати, що над частиною українського народу було вчинено геноцид, що невизнання цього факту є явною дискримінацією, що не можна будувати демократичної держави, не даючи елементарних людських прав таким самим, як і інші польські громадяни, різним тільки своєю національною приналежністю.

Дії УПА і акція “Вісла”. ПОГЛЯД В МИНУЛЕ

Я смертю вирізьбив: ти стань і прочитай –
Одне святе є в світі – кров людей хоробрих,
Одні живуть могили – вірних Батьківщині!

Юрій Луна

Народини УПА дагуються днем 14 жовтня 1942 р., тобто святом Покрови Пресвятої Богородиці, отже на 50-річчя акції “Вісла” припадає Ювілей 55-річчя народження УПА. Саме з тих днів починається славетна історія визвольних змагань, священною метою якої було відновлення Української Державности на всіх наших етнографічних землях. Якщо тоді німецькі і большевицькі фашисти вели між собою явно загарбницьку війну за панування над Центральною і Східною Європою, то ОУН і УПА висували ідею створення самостійних держав кожного народу на власних автохтонних теренах. Сотні тисяч найкращих синів і дочок України, головно ж молоді, через десять років вели непримиренну боротьбу проти окупантів з Берліна і Москви, а також Варшави. УПА – це унікальне явище в історії визвольних змагань, яке не мало складів зброї, харчів, а спиралося на все, що здобували в щоденних боях з ворогами, а допомогою для них було кожне село, кожна хата і кожен національно-свідомий українець. Звичайно, що в тому велика заслуга належиться ОУН, яка зуміла напередодні підготувати високоідейний і патріотичний численний актив майже на всіх землях України, а особливо на Західних.

Українську Народню Самооборону в Галичині переорганізовує на УПА–Захід полк. “Шелест” – Василь Сидор. В результаті Краєвий Військовий Штаб Проводу ОУН під керівництвом сот. Романа Шухевича переіменовано на Головний Військовий Штаб. Восени 1943 р. рішенням Головного Командування УПА твориться пост Головного Командира УПА, на цю функцію одноголосно обирають Романа Шухевича під псевдонімом Тарас Чупринка зразу по ранзі підполковника, а від 22 січня 1946 р. постановою УГВР – в ранзі генерала. Роман Шухевич був також ініціатором покликання УГВР і очолив її секретаріат. Про його заслуги можна говорити надзвичайно багато. Лиха смерть вирвала його з рядів найкращих синів України 5 березня 1950 року біля села Білогорща під Львовом.

Тільки завдяки його великим організаторським здібностям ця, як кажуть, “армія без держави“, без достатньої кількості боєприпасів, медикаментів та іншого боєвого приладдя, воювала не лише проти німецько-фашистських і польських загарбників, але й проти 16 регулярних дивізій червоної армії. Були перемоги, поразки, важкі втрати. У Надзвичайному Великому Зборі ОУН у серпні 1943 р. було чітко сказано, що за переговори з німцями чи більшовиками буде карати військовий трибунал. 7 березня 1944 р. наказом командира УПА-північ, Військово-польовий суд засудив до смертної кари за переговори з німцями курінного Антонюка-Сосенка-Куліша. У Велику суботу 1944 р. з наказу Головного Командира УПА розстріляно сотенного “Орла“, за згодою якого було переведено протипольські акції.

Німецьке командування писало, що наші вороги – комуністи, але найбільш запеклою є УПА. Вони неспроможні були зламати українське повстання. Партизанські загони УПА перешкоджали німецькій адміністрації вивозити транспортом майно з України, а особливо перешкоджали вивозити нашу молодь на невилітну працю до Німеччини. Організовувалися різні засідки, часто вимінювали мости і розкручували рейки на залізничних дорогах.

Варто пригадати, що більшовики для боротьби з УПА вже 2 липня 1945 р. зорганізували в західних областях України 157 спецгруп, що діяли під виглядом УПА для компрометації правдивої діяльності УПА. Були спеціально вишколені в цій справі агенти, які діють до наших днів. В російськомовних газетах та і в україномовних якийсь Юрій Федоринський з Донецька підписується у своїх статтях про УПА, і “Нахтігаль“ змішує ті поняття та вмотує угруповання в події, до яких зовсім не причетні ці відділи. Це нагадує те, як донедавна приписувалася Дивізії “Галичина“ причетність до придушення Варшавського повстання. УПА представляється антисемітською організацією, це просто смішно. Адже ж УПА врятувала сотні жидів від неминучої смерти, від каральних гітлерівських відділів. Для підтвердження цих загальновідомих фактів можна б наводити імена багатьох лікарів-жидів, які героїчно виконували свою професійну роботу в рядах УПА. Можна б було процитувати вірші поета Єфима Вольфа – жида з Ізраїля, який величаво оспівує дії УПА, і її завдячує своє життя. В слідчих документах Дмитра Паламарчука радянський суд відзначив, що формація УПА, в якій служив Д.Паламарчук, напала на гетто в Рівному і врятувала життя декільком сотням жидів, які там знаходилися. Чимало таких документів підтверджені навіть

советськими "героями", такими як Ковпак, Руднев, Строкач, Сабуров та іншими.

Відвічні вороги українського народу не згадують про оборонний характер дій УПА та про тисячі замордованих як большевицькими, так і польськими бандами в нічому невинних українців.

У книзі "Проповіді" о. митр. Степана Дзюбини, що вийшла у Львові у видавництві "Свічадо", 1997 р. на с.171, читаємо: "Нищили не тільки дорослих мужчин, але також малих невинних дітей, безборонних жінок і старців. У 1945 р. майже в кожному селі гинули наші вірні. Згадаймо принаймні ті місцевості, де загинуло найбільше: у Пискоровичах і околиці – понад 1200 осіб, у Павлокомі – 365 осіб разом з отцем парохом Володимиром Лемцьом, у Малковичах 153 особи, Сагрині – біля 800 осіб, в Люблинці – майже 200 осіб, у Верховинах – 194 особи, в Горайці – 160 осіб, в Завадці Морохівській – понад 106 осіб та інших місцевостях. Загибло б набагато більше, але УПА боронила переслідуваних і багатьом врятувала життя. За це їй належить велика дяка, честь і слава. Слава Героям! У цей час було замучено біля 50 греко-католицьких священників разом із сім'ями. Треба також згадати концтабір в Явожні, де згинуло біля 160 осіб разом з отцем парохом Ю.Криницьким, а також багато померло зразу ж після звільнення від виснаження".

На увагу заслуговують ще додаткові слова о. митр. Степана Дзюбини, вміщені в цій самій книзі на с.193, де читаємо: "Від 1942 року до 1947 року на терені нинішньої Польщі замордовано біля 8 тисяч цілковито невинних і безборонних українців (біля 4000 на Грубешівщині і біля 4000 на решти теренах нинішньої Польщі) тільки тому, що народилися українцями. Цивільних поляків загинуло 599 осіб. Так подають на підставі державних документів польські історики Щесьняк і Шота у своїй книзі "Дрога до ніконд", а також польські історики Владислав Гура і Ришард Галява. Прошу порівняти: поляків загинуло не повних 600 осіб, а українців – біля 8000. Отже, майже у 13 разів більше. А що на що temu загалом говорить?"

У газеті "Наше слово", ч. 43 від 26.10.1997 р. на с.7 вміщено Звернення Світового конгресу українців Холмщини і Підляшшя до Ради Європи: "В результаті нечуваного за масовістю і жорстокістю терору було спалено понад 300 українських сіл, знищено понад п'ять тисяч безневинних українців". Додаймо – лише в одному регіоні. За книгою "Нарис історії Холмщини і Підляшшя", автором якої є Євген Пастернак і видано її в Торонто, подається, що польські банди за два місяці спалили 52 українські

села, де замордували близько 4000 наших українських селян лише в одному Грубешівському повіті.

В історії людства були більші і менші імперії, які винищували своїх підданих та невільників-рабів. Були також в історії дикі кочові орди, які теж мордували завойовані ними народи. Однак жодна з тих імперій чи кочових орд не допустилася такого страшного злочину, як допустилася Армія Крайова в селі Павлокома, мордуючи всіх, від старця до немовлят, 365 осіб в одну ніч із священником, який правив Богослужбу. Неможливо словами передати трагедію, яка мала місце в селах Пискоровичі і Сахринпо, де польські банди вимордували разом 1700 осіб. Бракує слів, якими можна б було висловити трагізм злочину, доконаного регулярною польською армією, другим батальйоном 34 полку під командуванням підполковника Станіслава Плото, який квартирував у Сяноці. Злочин, якого допустилися вояки 24 січня 1946 р. в с. Завадка Морохівська, описує очевидець Йосиф Платош, обурюючись, що до сьогодні злочинці польської армії не стали перед судом. В книзі "Дрога до ніконд" на с. 372 подається, що 21 березня 1945 р. 240 польських військовиків з Самодільного Батальйону Операційного з Любачова перепроводили акцію на с. Люблинець Старий, в результаті якої замордовано 170 осіб.

Зроджується запитання, що довело поляків до поповнення такого нечуваного досі протилюдського злочину? Це страшне народобивство на цілі віки залишиться чорною плямою на народі, який по сьогоднішні дні не спромігся засудити винних злочину і вандалів акції "Вісла".

Де ж поділася чесність, совість, де милосердя, де співчуття, які потрібні при Божій заповіді "Люби ближнього, як самого себе?" Якщо немає співчуття, якщо немає моральних чеснот, то повинен відізватися від застою розум. Нехай він стане зерном душі і викличе почуття жалю чи каяття в 50-річчя акції "Вісла" проти всякої несправедливості, проти нищення людей і їхньої природи, проти нищення українських святинь. Може хтось назве приклад, де в світі у римо-католицькому костьолі була відправлена панахида за помордованих українців напередодні, під час і після закінчення акції "Вісла". Всюди по костьолах ми чуємо "не убивай...", а фактично, моляться не за жертви помордованих, а часто за справців злочину, за зухвалу польську гордість.

Цей білянс людських страт можна б було продовжувати, але коли б не українське підпілля УПА, масові морди нашого населення були б значно вищі.

У книзі “Українська Повстанська Армія” Петра Мірчука, 1953 р., на с.165 читаємо: “Хай припиняться всі протиукраїнські акції. Поляки! Знайте, що таку Україну, як зараз Ваша Польща, маємо ми вже 26 років. Були в нас теж знані комуністи–українці, та спитайте тепер нового кремлівського царя – де вони зараз?!...”

Хто ж був автором тих численних летючок? Варто назвати серед соток, а то десятків-соток, були це в основному командири УПА, які реалізували заповідь “Здобудеш Українську державу, або згинеш у боротьбі за неї”. Не спроможні ми їх усіх назвати. Згадаймо Ярослава Старуха, який тому 50 років впав смертю хоробрих зараз по закінченні депортації в Монастирському лісі. Боротьбі, якій він посвятив своє життя, йшлося за остаточне та повне національне і соціальне визволення, але вистояти без зовнішньої допомоги і агресії не було сили. Майже три могутні на той час армії – советська, польська і чехословацька – завдали остаточного краху підпільній діяльності УПА.

Ці три об’єднані військові потуги терором і злочином як супроти відділів УПА, так і цивільного населення здавили всенародній порив до волі. Характеризуючи загально дії УПА, треба умовно поділити їх на два етапи. Перший період – від 1942 року до половини 1946 року, коли відділи УПА проводили великі бої з ворогами нашого народу і диспонували великою кількістю бійців. І другий період – від половини 1946 року до 1952 року, коли остаточно була припинена боротьба УПА. На території сучасної Польщі ця боротьба припинилася десь на початку 1947 року.

В першому періоді сили УПА, зокрема на початку 1944 р., вже мали 50 власних куренів та 15 куренів заприязнених народів. В хвилині приходу більшовиків на західноукраїнські землі кількість бійців УПА доходила до 80000, і біля 20000 чужонаціонального елемента (див. “Українська Повстанська Армія” П.Мірчука ст.51). Додамо, що до диспозиції командування УПА стояла сітка цивільна і ОУН з майже повним українським населенням, яка не лише симпатизувала, але часто готова була віддати своє життя за волю України. Тому УПА слушно вважається всенародньою армією, зложеною з найкращих представників всіх верств і всіх угруповань українського народу, яка боролася за загальнонаціональні інтереси і була пов’язана міцними моральними зв’язками з цілим народом. Доказом того є те, що УПА проіснувала десять літ серед найжахливішого терору зі сторони трьох окупантів України. Як висловлювалися провідні тодішні державні діячі Польщі, “УПА зробила державу в державі”. Всім загонам УПА допомагав народ,

його ряди поповнила дивізія “Галичина“, допоміжна українська поліція, залізнична і лісова охорона, служба праці “бавдінст“, українська інтелігенція тощо.

21-22 листопада 1943 р. УПА провела Першу Конференцію Поневолених Народів, на якій визначено шляхи боротьби тих народів. Отже УПА від самого початку свого існування була українською і стала збройним раменем всіх поневоленних народів цього району світу.

Не будемо аналізувати всіх дій і бойових акцій, які на першому етапі успішно провела УПА на терені українських земель, зупинімося на діях, що відносяться до Закерзоння в першу чергу. Проти відділів УПА большевики і поляки кинули свої найкращі спецвідділи, які, крім боротьби з підпіллям, тероризували, грабували і чинили погроми над українським населенням. Польська регулярна армія на Закерзонню оточувала села й палила доробок цілих поколінь, грабувала майно й вбивала невинних цивільних людей: дітей і старців, жінок і чоловіків. При тому нищено наші школи й їхнє устаткування. За портрети Т.Шевченка, І.Франка чи Л.Українки арештовували і гнали в тюрму, якщо не вбивали на місці. Нищили наші святині-церкви, каплички, придорожні хрести, руйнували кладовища й пропам’ятні могили, безкарно грасуючи військовими загонами.

Ворожа постава поляків супроти українського населення цілого Закерзоння (Холмщини, Підляшшя, Надсяння і Лемківщини) набрала особливо гострих форм. У цій території йшлося, щоб створити поплех і одних фізично зліквідувати, а других депортувати і в той спосіб раз і назавжди очистити ці терени від українського населення, яке тут віками жило. Цей варварський й кривавий терор супроти українців продовжувався.

У 1943-44 рр. гинуть такі українські діячі, як полк. Я.Войнаровський, др. М.Струтинський, др. Павлок, сенатор Пастернак, о. С.Захарук, о. С.Малеша, а до 1947 року загинуло 12 православних і 50 греко-католицьких священників, численні вчителі, селяни і робітники. Ці жахливі події пригадують знаменитий роман визначного грецького письменника Нікоса Казанцакіса (1883–1957) “Свобода або смерть“. Темою роману є боротьба греків на острові Криті проти турецької окупації. Події відносяться до 1889 р., коли турецькі власті перевели масову масакру греків на Криті. Боротьба греків була надлюдська і вела їх на геройську смерть, так як боротьба воїнів УПА. Читаючи цей твір, головного героя капітана Міхалеса мимо волі співставляємо з героями наших часів під займанщиною на Закерзонню. Пригадаймо собі того

молодого хлопчика, який по дорозі до школи, бачив, як турки мордували грецьких патріотів. Як часто він перелякувався тих страшних образів, маючи заледве шість років життя. Йдучи із своїм батьком, хлопець відвертав зір від закатованих, але батько взяв його за руку і наказав подивитися і ще навіть доторкнутися до жертви, заявляючи врочисто: “Ця людина, моя дитино, померла за свободу”. Ти повинен жити, але жити для героїських чинів. Кажуть, пам’ять історична – болісна, але непам’ять – грізна.

Відстоювати свої права, закріплювати національну свідомість та людську гідність, сприяти реабілітації незаконно зневажуваних наших героїв, домагатися морального і матеріального відшкодування обов’язок нашого покоління.

Обговорюючи цю тему, дозволю собі ще згадати нашого передового прозаїка Уласа Самчука, який написав книгу “Чого не гоїть огонь”, де описуються часи Другої світової війни, коли проти українського народу станули гітлерівці, совети і поляки. І як повстанські загони стали в обороні своєї свободи і національної гідності в горах біля Дармані. Це спротив найкращих синів народу, які знали ціну свободи і вміли за свободу віддати своє життя. Казанцакіс, як і Самчук, описує пристрасну боротьбу своїх народів реалістично, нав’язуючи до справжніх дій тих героїв, що діяли з тою самою завзятістю. Самчуковий герой Балаба-Троян, його духовна величність переходить в трагедію. Але він виразник свого народу, як також і капітан Міхалесов у романі Казанцакіса. Обидва ці герої, борці за свободу, опинилися в ситуації, в якій єдина можливість закінчення цієї боротьби – це смерть. І обидва вони свідомо вибирають шлях цієї трагічної боротьби, як єдину можливість. Цей вогонь не може погаснути, коли народ має жити.

Про цю істину повинен пам’ятати весь національно-свідомий український елемент не лише на Закерзонській землі. Агресія, спрямована проти українського народу, завжди була направлена в першу чергу проти найсвідоміших. Як тільки поляки дізналися, що Ялтинська конференція приділила їм етнічні українські території Закерзоння, почався посилений наступ і терор супроти нашого народу.

Регулярна армія при допомозі в першій фазі військ НКВД перепроваджує великі облави вдень, а вночі польські банди чинять криваві напади на невинну українську людину. В першій фазі УПА реагує на криваві репресії над українським населенням. Організує засідки. Але поляки продовжують ці звірства. Падають жертвами цілі українські села. Ті, які зберегли життя, впадають

в сіті переселенчих комісій і їдуть на Радянську Україну. В такій ситуації провід УПА розповсюджує заклики і летючки до українців Закерзоння не їхати в колгоспне ярмо. У відозві до українців Лемківщини, читаємо: “Викидають Вас, дорогі Брати і Сестри, підступом і силою облесними обіцянками й кривавим терором. Чи сміли б Ви, кидати на поталу рідну землю Прадідів Ваших, яку Ви віками обороняли і не зреклися та не покинули навіть перед страшними татарськими нападами і в часі довговікової неволі, але мужньо і по-геройськи зложили голови в її обороні?!

Тут кожний камінь, кожний предмет, дерево чи придорожний хрест, кожна могила шепче до Вас мовою століть-віків. Розкажує про славу, бої, геройство завзятих предків. І зараз Ви те все мали б кидати?... Мали б кидати всі святощі, розкішні співучі потоки-ріки, оспівану в рідних піснях і переказах красу гір і лісів шумливих, красу, леліану змалку в Ваших душах? Чи ж Вам не жаль? Чи остогидли Вам прадідні хижі – з кладовищем навколо святої церкви, що Вас хрестила, вінчала й прощала востаннє труни Ваших найближчих?...”

Ці відозви безсумнівно мали вагомий вплив, про що найкраще свідчить стаття маршалка Польщі Ролі Жимерського в газеті “Нові горизонти“ Ч. 2, 13 січня 1946 р., в якій маршал скаржиться, що переселенча акція українців в Радянську Україну є незадовільною. В дальшій частині цієї статті написано: “В часі акції банди УПА, щоб перешкодити репатріяції населення, підняли боротьбу, знищуючи мости і залізничні рейки, а також спалюючи села. Дійшло до завзятих сутичок, у яких військо досягнуло дуже поважні висліди. Здобуття великої кількості зброї свідчить про серйозність тих боїв. Здобуто 31 машинових і 312 звичайних крісів, 179 автоматів, 110 пістолетів і 1768 гранат, велику кількість автомобілів, возів, коней і корів“. А вже прем’єр Осубка-Моравскі на сесії Крайової Ради Народової додав: “У боях з бандами органи Міліції Обевательської понесли в 1945 р. такі страти: 1411 міліціонерів вбито, стільки само приблизно поранено“.

Надзвичайно багато в цей час переведено боїв відділами УПА на Закерзонню. Серед них варто пригадати бій, який відбувся 8 березня 1946 р. на станції залізничній в Любича Кор., пов. Томашів, де в той час кватерувало військо польське. В цій боротьбі брав участь також Вербицький куш, на чолі з командиром “Лютим“, який звільнив велику кількість переселенців. Група УПА замінувала також міст на лінії Рава-Руська – Любачів, спалила 80 вагонів і ворожі втрати досягли 55 убитих і близько 70 поранених.

Про всі ті дії широко писала польська преса, зокрема “Дзеннік Жешовскі” 3 вересня 1946 р., “Польска Збройна” 8 вересня 1946 р., “Нове Горизонти” 25 вересня 1946 р., “Дзеннік Польскі” 25 вересня 1946 р. “Глос Люду” 28 вересня 1946 р., “Дзеннік Жешовскі” 12 вересня 1946 р. та багато інших. Однак в періоді від вересня 1945 року до липня 1946 р. з Польщі до СРСР було переселено 482661 українець. Цей стан не вдовольняв Політичне Бюро ЦК Польської Робітничої Партії. Їхнім прагненням було остаточно позбутися українського елементу на прикордонні і тим самим при спосібності ліквідувати повністю українське підпілля УПА, яке в 1947 р. не становило польській державі мілітарної загрози.

Великого розмаху набрали рейди відділів УПА, насамперед, під проводом командира “Бурлаки”, “Троменка” і “Бродича” на терен Чехословаччини, а відтак до Західної Німеччини. Про ці рейди словаки створили фільм “Акція Б”, було видано чимало книжок, серед них “Страж Народної Безпечності”, а також “Права твар бандероцв”, автором якої є Вацлав Слявік. У книжці на основі даних чехословацької розвідки подається, що рейд виконала група з 500 бійців. Якщо за офіційними польськими даними на початку 1947 р. в межах польської держави було біля 2000 українських партизанів і враховуючи, що більша їхня частина переправилася на територію Радянської України, а частина приєдналася до своїх родин, то розчленована кількість вояків в жоден спосіб не загрожувала, щоб уряд Польщі був змушений допуститися масової депортації. Однак польсько-шовіністичні елементи використовували кожную можливість, щоб якомога більше поширювати свої територіальні впливи. Ця політика znana ще з 1340 р. від агресії Казимира Великого, через козацькі повстання і Коліївщину, врешті через різний терор та “Плян знищення Русі” (1717), складений ксьондзом Кубалею. Все це тягнеться аж до наших днів.

Вже з січня 1947 р. Генеральний Штаб ВП підготовляв до виселення українського населення відповідні списки і Уряд Безпеки чинив розізнання щодо методів і форм переселення. У лютому заступник начальника Генерального Штабу ген. С.Моссор опрацював рапорт і запропонував інструкцію щодо переселення українців на т. зв. Землі Відзискані. Так сталося, що за збігом обставин, у засідці, організованій сотнями “Хріна” та Стаха”, на полі бою 28 березня 1947 р. загинув генерал Кароль Сверчевський “Вальтер”. А через місяць, тобто 28 квітня 1947 р., польський уряд рішається остаточно депортувати українське населення з його етнічних земель, раз і

назавжди зреалізувати свої плани, які були заздалегідь підготовлені – викоринити українську відвічну присутність на тих землях, а тим самим поширити свої території. Ця брутальна операція тривала два місяці. У 483 транспортах, у тисячах товарних вагонах було під штиками депортовано понад 150 тисяч осіб українського населення. Польська пропаганда голосила, що депортація українського населення мала на меті підірвати базу для УПА, а фактично, правда була інша. Йшлося, щоб ці відвічні українські землі спольщити. Поселили українців в старі знищені будинки, у великому розсіянні, далеко від міст і кордонів. Суворо заборонялося депортованим переїжджати з місця на місце. Всі були під поліційним наглядом. Не дозволялося релігійне та культурно-освітнє життя.

Під час депортації спецслужби арештовували всіх підозрілих, а навіть в часі переїзду робили селекцію і не лише відправляли в концентраційний табір у Явожно, який мав усі ознаки гітлерівських концентраційних таборів, а по інших тюремних катівнях різних міст Польщі.

Рівно місяць після того, як польська армія розпочала депортацію 28 травня 1947 р. у Варшаві підписано польсько-чесько-советський договір, за яким армії тих країн мали спільно виступити проти УПА. Згідно з тим договором совети кинули одну панцерну дивізію та спеціальні протипартизанські загони й заблокували кордони, чехи поставили одну гірську бригаду, а поляки, крім змоторизованих трьох дивізій, весь Корпус Безпеченства Публічного, міліцію і спецслужби. Всі три військові з'єднання мали в диспозиції сотки війська, всі види зброї: артилерію, танки, літаки та панцерні вози. Військовою офензивою керував маршал Польщі Роля-Жимерські при співучасті ген. Моссора як командира військ і Радкевича, міністра польської поліції. При тому в Польщі було створено т. зв. Охотничу Резерву Міліції, що рекрутувалася в основному із злочинних елементів. Та не лише вони, але регулярна польська армія, польське підпілля, Армія Крайова мордувала дітей і старців. Цивільна польська людність, навіть і окремі римо-католицькі ксьондзи грабували індивідуальне, громадське і церковне майно українського населення.

Ця безкарна акція всіх тих груп в поєднанні на етнічній українській території довела нашу землю в безлюдну пустелю. Методи, застосовані при депортації, своєю брутальністю перевищують навіть методи, що стосувалися переселення людей в сталінській Росії. Польща за всяку ціну прагнула утвердити свою присутність на тих теренах і все що навіть не спромоглася

вчинити в попередньому періоді, чинить в наш час, руйнуючи в першу чергу наші церкви, кладовища і придорожні хрести.

Про акцію “Вісла“ німецький часопис “Нойє Цайтунг“ з дня 22 вересня 1947 р. писав так: “Протягом переселення і після нього уряд перепроваджував численні арешти поміж населенням. Саме виселення було перепроваджене за допомогою війська і сильних поліційних відділів під жорстоким примусом і терором“. Важко сьогодні собі уявити брутальні форми виселення, суворий нагляд спецслужб і свідомість та, що ті які обороняли перед неминучою смертю від всіляких банд, сьогодні в безсиллю. Спеціальні псевдосуди акції “Вісла“, які відбувалися над колишніми воїнами УПА, що попали в полон ворога, закінчувалися такими словами: “Більше ваша нога не буде ходити по польській землі“.

Все, що діялося з нашим населенням і воїнами УПА, вдаряє в першу чергу в мораль польського уряду та народу і нищить будь-яке поняття про їхню справедливість і добросусідські щирі відносини. Ніхто з людей не бажав би бачити навіть свою фотознімку, кинуту в болото і потоптану ногами якогось ворога. Це нас не лише непокоїть, але дратує і до сліз ображає, бо ніхто не хоче бути до такої міри понижуваний.

Політики сучасної Польщі часто критикують діяльність своїх прокомуністичних попередників, але ніхто не чув критики, заподіяної тими варварами українському населенню в Польщі. Ніхто не збирається змінити декрету від 27 липня 1949 р., згідно з яким українців позбавлено права власності рухомого і нерухомого майна, а це вже свідчить про дальшу дискримінацію української меншости в Польщі. Варто було б розраховатися з того страшного обтяження, з вчинених кривд внаслідок депортації, страждань тисяч людей, які втратили своє здоров'я по тюрмах і концтаборах, ще перед вступом до НАТО.

**ЯРОСЛАВ СТАРУХ ("СТЯГ") У ЗМАГУ ЗА
ДЕРЖАВНІСТЬ УКРАЇНИ (ЗАГИБЕЛЬ ПРОВІДНИКА
ОУН ЗАКЕРЗОНСЬКОГО КРАЮ "СТЯГА" –
ПОСТАКОРД АКЦІЇ "ВІСЛА")**

Сьогодні ми скорботно констатуємо бруталне та позаморальне виселення українців з їх етнічних, прадідівських земель, що отримало назву акція "Вісла"... А 50 років тому тут йшло українське життя у спілці з боротьбою з новітнім злом Світу, Планети – більшовицьким комунізмом. Україна для тієї боротьби на життя або смерть народила надзвичайно багато Борців. Серед цих відомих й ще невідомих Лицарів Ідеї і Чину був Ярослав Старух.

Мабуть, не випадково у zenіті політичної діяльності Ярослав Старух очолив Провід ОУН Закерзонського Краю. З тими донедавна Західно-Осередніми Українськими Землями він був тісно зв'язаний. Адже в жилах Ярослава Старуха текла лемківська кров.

Ярослав Старух "Стяг".

Одна з останніх світлин Голови Проводу ОУН Закерзонського Краю, яка була перенесена одним із відділів УПА, рейдуючих у Західну Європу.

Ярослав часто приїздив сюди, у село Бережниця Вижня, неподалік містечка Балигород провідувати рідних. Історія його родини, нації, землі тісно обперезані стрічкою змагу за права, волю, державність Вітчизни – України. Так дід Ярослава за батьковою лінією, Михайло Старух, не стояв осторонь потреб свого народу, а намагався задіюватись, щоб бодай якось їх вирішувати. І коли на основі Цісарського закону від 10 червня 1848 р. відбулися вибори, то він був обраний послом до тодішнього Рейхстагу – Австрійського парламенту у м. Відні від Ліського повіту. 28 серпня 1848 р. Рейхстаг ухвалив рішення про відміну кріпосного права у всій Австрійській імперії Габсбургів. Хоча 7 березня 1849 р. парламент у Відні був розігнаний, та він свою місію виконав. До того довгоочікуваного акту ліквідації панщини безпосередньо своїм депутатським голосом, долучився і дід Ярослава – Михайло Старух. Отож діти посла Михайла Старуха мали дороговказ життя. Й справді, двоє найменших синів – Антін та Тимотей продовжили справу батька – політичну боротьбу за права українців.

Антін Старух, стрийко Ярослава, на початку ХХ століття тричі обирався послом до Крайового Союму у м. Львові від Ліського виборчого округу.

Дід Ярослава за маминою лінією, Костянтин Петрицький, був своєрідною твердиною українського селянства Копичинеччини (південно-східна Тернопільщина) середини ХІХ століття. Скривджені, ошукані селяни знаходили у нього підтримку, захист, допомогу. Він зумів дати усім сімом синам добру освіту. І кожен із синів пішов прямо чи опосередковано стежкою батька. Одній з доньок Костянтина Петрицького, Анні, судилося стати матір'ю Ярослава Старуха.

Терниста доля вуйка Ярослава, Михайла Петрицького. За просвітницьку працю серед українського селянства Копичинеччини, Гусятинщини на початку століття так переслідувався поліцією, що змушений змінити фах учителя на журналіста. У 1902-1906 рр. він у з великим успіхом видавав у м. Львові політичний часопис “Гайдамаки”. 1907 р. Михайло Петрицький виборює мандат посла до Рейхстагу від Копичинеччини, а 1913 р. – вдруге обирається послом Австрійського парламенту у м. Відні. Після Листопадового зриву (01.XI.1918) він як посол входить до Української Національної Ради у м. Станіславові (нині Івано-Франківськ). Усе життя Михайла Петрицького – боротьба за кращу долю українського народу. Тій святій борні він присвятив усього себе, навіть не одружившись, жартуючи: “Моя жінка – політика”. У цьому аспекті, мабуть, наслідував вуйка Михайла Ярослав Старух.

Адвокат Володимир Лисий – відомий радикал Галичини середини ХХ століття – тіточний брат Ярослава Старуха.

Батько Ярослава, Тимотей Старух, після закінчення військової служби у гвардії “Найяснішого Цісаря“ у м. Відні (призваний 1884 р.) вертається до рідного підгірського села Бережниця Вижня. У м. Балигороді вступає до жандармерії. Служив він на потерунках у Козові, Буриггині, Бережанах, Усті Зеленому. На тій роботі довго не затримався, бо переслідувався за оборону українських селян від визисків влади, старостів й дідичів¹. Тимотей Старух залишив державну роботу і осів в селі Слободі Золотій Бережанського повіту (Тернопільщина). Тут з семи його дітей, 17 листопада 1910 р. народився син Ярослав. Саме на Бережанщині Тимотей Старух поринає у політичний круговерть за права українців. 1901 р. він вперше балотується до Австрійського парламенту у Відні. Тільки передчасна смерть першої дружини не дозволила йому стати послом. Та 1907 р. під час наступних виборів до Парламенту Тимотей Старух – посол від Бережанського званого виборчого округу. А у 1911 р. на місце вибулого посла від Бережанського повіту він добирається до Крайового Союму у м. Львові. 1913 р., за нових виборів Тимотей Старух перебирається послом Австрійського парламенту у Відні та Союму у Львові. 14 лютого 1914 р. на одному з засідань Парламенту він ставить питання про адміністративне відокремлення Галичини й надання українцям політичної автономії у складі Австро-Угорської імперії.

У травні 1917 р. Тимотей Старух вертається з Московського заслання (15 червня 1915 р. відступаючи, російські війська арештовують Т.Старуха з найстаршим сином Миколою). Їдучи додому, до м. Бережан, через Київ, вони дізнаються, що відбувається Всеукраїнський Військовий з'їзд і затримуються у золотоверхій українській столиці. Від делегатів з'їзду Микола Міхновський просить Тимотея Старуха зайняти місце у президії поруч Михайла Грушевського, Миколи Міхновського, Симона Петлори, Володимира Винниченка. Тут Т.Старух мав полум'яну промову на захист Самостійності України й утворення Українських Збройних Сил з військовополонених українців², котрі масово верталися з Італії й Німеччини, проти чого категорично виступав Володимир Винниченко. Після того Микола Міхновський з Тимотеєм Старухом продовж 10 місяців як одинумці добивалися утворення Української Армії.

У квітні 1918 р. (тиждень перед Великодніми Святами, за спогадами доньки п.Ольги Старух) батько з сином вертаються до Бережан. За Західно-Української Народної Республіки бережанці як посла делегують Тимотея Старуха до праці у Національній

Раді. Від майже самого проголошення й до кінця існування ЗУНР він посади́к (мер) в Бережанах.

Під час наступу польських військ, у грудні 1919 р. в селі Орині, Кам'янець-Подільської області жовніри арештовують й вивозять Тимотея Старуха до Бригідок у Львові. У в'язниці його розміщують в одній келії з хворим на туберкульоз легенів (відкрита форма) українським гімназійним професором з Стрия. Т.Старух заразився туберкульозом легенів й помер 21 квітня 1923 р. "Вогнем пісень" Посла – іскрами його пристрасних дум та устремлінь, – зазначається у післямові про Тимотея Старуха, – стали його діти. Вони продовжували вперто й завзято, самовіддано й жертвовно торувати далі батькову дорогу, спрямовану до національного вивольнення"³.

Змалку Ярослав з-поміж дітей Тимотея та Анни Старух від-різнявся своєю недитячістю. Задумливий, такий поважний, мов старий. "Коли татко повернувся з Бригідок – згадує сестра Ярослава, п. Ольга Старух, – то нікому з дітей не приділяв стільки уваги як Славцьови. Вони читали різні статті, газети, дискутували з прочитаного як однолітки"⁴.

Після смерті Тимотея Старуха родина опинилася в економічній скруті. За законом його пенсія після смерті дружині не виплачу-валася, скільки б у подружжя не було діточок. І якби не вагома допомога вуйка Івана Петрицького та промисли п.Анни з курячими яйцями, то Старухам було б надзвичайно важко.

Ярослав здобуває початкову освіту. У 1920 р. вступає до Бережанської гімназії. Згодом поринає у громадсько-суспільне життя краю. Він з братом Богданом й іншими активними хлопцями докладають зусиль у заснуванні 24 Пластового полку ім. Павла Полуботка (1924 р.)⁵, долучаються до праці "Просвіти". Спортивно-руханкова громада обирає Ярослава курінним, а за час – кошовим Бережанського Пласту. 1928 р. Ярослав Старух здає успішно гімназійну матуру й вступає до Львівського університету на право. У 1930 р. на Бережанщині Українська Військова Організація реорганізовується в Організацію Українських Націоналістів. Двадцятилітньому Я.Старуху повітовий провід ОУН доручає очолити референтуру пропаганди, попри те, що він паралельно студіює право. Загалом, до того Бережанського Проводу ОУН увійшла плеяда ще тоді молодих, згодом видатних борців за Українську Самостійну Соборну Державність: Дмитро Мирон – "Орлик", Лев Зацний – "Троян", Петро Федорів – "Дальнич", Григорій Голяш – "Шолом", Василь Галаса – "Орлан", Осип Дяків – "Торновий", Степан Голяш – "Мар". Того ж 1930 р. поліція заводить на Ярослава Старуха таємну справу, яка ведеться до

1934 р., до його арешту й ув'язнення у Березі Каргузькій. Нещодавно цю таємну справу виявив п. Володимир Шкільний у архіві⁶.

Ярослав Старух бере активну участь у академічному студентському русі м. Львова. 17 червня 1934 р. поліція Львова затримує і запроторює його до в'язниці, а 7 липня перевозиться до щойно створеного для політичних бранців концентраційного табору Береза Каргузька на Поліссі. За якийсь час він звільняється з Берези Каргузької і висилається у розпорядження слідчого окружного суду IV району м. Львова, перебуваючи там під слідчим арештом. Проти нього порушується слідство за 97 статтею кримінального кодексу Польщі⁷.

Невдовзі Ярослав Старух потрапляє під амністію і виходить на волю. Даремно не гає часу, і з Миколою Косом зорганізують новий склад Крайової Екзекутиви ОУН на Західно-Українських землях, бо попередня, на чолі з Степаном Бандерою, Варшавським судом (18.XI.1935-13.01.1936) засуджена на довгі роки тюремних поневірянь.

Провід ОУН призначає Лева Ребета Головою Крайової Екзекутиви, а Миколу Коса – організаційним, пізніше бойовим референтом. Ярослава Старуха – ремісничим, згодом організаційним референтом КЕ ОУН ЗУЗ⁸. Микола Кос з Ярославом Старухом були такими діяльними та творчими, що висловлюють готовність узятися реалізувати постанову Конгресу Українських Націоналістів. 1929 р. – утворення другої Крайової Екзекутиви ОУН Північно-Західних українських земель, що охоплювали б Волинь, Полісся, Підляшшя, Холмщину. Голова Проводу ОУН світлої пам'яті полковник Євген Коновалець схвалює дану пропозицію і на початку літа 1935 р. сформовано Крайову Екзекутиву ОУН ПЗУЗ. Микола Кос призначається Крайовим Провідником, а Ярослав Старух його заступником і політичним референтом КЕ ОУН ПЗУЗ⁹.

Розкривається ще одна грань Ярослава Старуха – публіцистична творчість. Десь з 1935 р. й до 1939 р. він редактор легальної львівської газети "Нове село", яка стає доволі популярною в українському селі. 9 жовтня 1937 р.¹⁰ поліція таємно викрадає його з містечка Моршина, неподалік Стрия й садить до тюрми аж у Холмі. Ярослав Старух підозрюється у керівництві КЕ ОУН ПЗУЗ. Але суд над ним не відбувся, бо не було зібрано компрометуючих матеріалів. І він знову вільний. Наприкінці 1938 р., або напочатку 1939 р. Ярослав укотре арештовується і знову за те, що на Волині, особливо на Холмщині, вів протидержавну роботу. Рівненський суд 22–26 травня 1939 р. присудив 13 років тюремної неволі як одному з керівників ОУН Волині.

Термін покарання довелося відбувати у краківській тюрмі. 1 вересня того ж 1939 р. він вибирається з в'язниці та осідає в Кракові. Тієї осені Ярослав Старух перебирає обов'язки референта пропаганди Проводу ОУН. Ще 1939 р. у Кракові утворюється Український Допомоговий Комітет, навколо якого горнулися українці навколишніх земель. Головно УДК був доктор Володимир Горбовий, а секретарем Ярослав Старух. Їхня резиденція розташовувалась на вулиці Зеленої, будинок 26. Я.Старух з Іваном Гарбусевичом, Іваном Равликом мешкають на тій самій вулиці Зеленої під № 20. Працюючи у головному осередку пропаганди, Ярослав Старух доклав зусиль для створення проекту нової Програми ОУН – Маніфесту від грудня 1940 р. Він активно задіяний у підготовці, проведенні й праці Другого Великого Збору ОУН у квітні 1941 р. у Кракові. Власне краківський період Ярослава Старуха (середина червня 1939 р. – середина 1941 р.) дуже мало досліджений. Тому будемо вдячні всім, хто бодай чимось доповнить цей період його життя.

Пані Ольга Старух згадує, що незадовго до війни Степан Бандера мав розмову з Ярославом, щоб він очолив український уряд. Ярослав відмовився, але сказав, що бере на себе організаційну працю, а офіційним головою нехай буде хтось інший.

З вибухом нацистсько-більшовицької війни (22.06.1941) Ярослав Старух у спілці з іншими швидко добирається до Львова, він відповідає за радіостанцію, що отримала назву “ім. Євгена Коновальця”. Саме через ту радіовисильну на весь світ проголошується Акт Відновлення Української Державності. Ярослав Старух входить до Уряду Державного Правління, створеного Ярославом Стецьком, як Державний Секретар Міністерства Інформації і Пропаганди.

1942 р. Ярослав Старух – організаційний референт Проводу ОУН-Б на окупованій німцями Україні. Нацисти, використавши зраду, арештовують його 3 грудня 1942 р.¹¹ на площі Святого Юра, у невеличкому парку. Допити у тюремній келії вів садист, прихований енкаведист Вілліам Вірзінг, зробивши з Ярослава “купку лахміття у крові з повідриваними кусками тіла”. Я.Старух думав, що не витримає тих нелюдських катувань. Кілька разів спроби самогубства – усі невдалі. І все ж йому вдалося переправити на волю записку¹², у якій описав усю жахливість допитів гестапо. Восени 1943 р. референтура Служби Безпеки Крайового Пововоду ОУН з легендарним “Модестом” – Костем Цьмоцем проводить успішну операцію викрадення Дмитра Грицяя – “Перебий Носа” (згодом генерал-хорунжого УПА) та Ярослава Старуха – “Синього” із тюремних застінків.

Ще 1943 р. Ярослав Старух приступає до нової праці у радіостанції “Вільна Україна“, кодова назва “Афродита“, що виходила в ефір чотирма мовами: українською, англійською, російською, французькою, й незабаром стає її керівником. Англота французомовні частини вів бельгійець за походженням Альберт Газенбрукс. Після повернення на батьківщину, в Бельгію, він написав дуже гарні спогади про Українське Воююче Підпілля.

Згадує світлої пам'яті п. Петро Дужий, що десь у вересні-жовтні 1944 р. Ярослав Старух перейшов у сектор інформації Проводу ОУН “Зелений Гай“¹³, очолений п. Петром Дужим. Саме звідси Я.Старух з побратимами перейшли на Закарпаття. Отож, Бюро Проводу ОУН у складі – генерал-хорунжого “Тараса Чупринки“ – Романа Шухевича й “Тараса“ – Дмитра Маївського (третій член Бюро Проводу ОУН “Павленко“ – Ростислав Волошин загинув у серпні 1944 р. й не міг брати участь у засіданні) признає Ярослава Старуха “Стяга“ Головою Проводу ОУН Закарпатського краю – етнічних українських земель Лемківщини, Надсяння, Підляшшя, Холмщини. Ранньою весною 1945 р. “Стяг“ з найближчим оточенням переходить кордон, щоб продовжити боротьбу у новому терені.

Одразу ж після приходу він приступає до переорганізації Крайової мережі ОУН, структурування Закарпатських відділів УПА. Будуються нові бункери, магазини з харчами та зброєю, законспіровані воєнні шпитальки. Налагоджуються технічні ланки з робітнями, друкарнями, у яких видаються різноматичні листівки, звернення, часописи, журнали, брошури, книги про змаг українського народу. “Стягу“ вдалося створити комунікативно-оперативну розвідчу службу, яка охоплювала цілу Польщу. Через Варшаву, портові міста Українська Підпілля Дипломатія доносила посольствам акредитованих держав, особливо США і Англії, літературу, що розповідала правду про воюючу Україну. Красномовним є факт, саме на документах Державного архіву США. Збудовано багато томів Літопису УПА, які свого часу передала та УПД. Самі польські дослідники лаконічно охарактеризували творіння “Стяга“ – Ярослава Старуха (від ранньої весни 1945 р. до 17 вересня 1947 р.) “державою в державі“.

Цікавий випадок описує “Марічка“ у своїх спогадах боротьби на Закарпатті, що стосується Я.Старуха. Якось після Різдвних свят, чи не 1946 р., “Стяг“ з “Орланом“ прийшли на Лемківщину і був наказ будувати бункер. Поки будувався підземний сховок, вони заквартирували в одній сільській хаті (до котрої згодом потрапила “Марічка“). “Стяг“ знав, що господарі – його родина, а старенька бабуса – його тітка. У Старухів була спадкова риса не вимовляти букву “р“. Надмірна обережність “Стяга“ не дозволяла

признатись, “а тітка тим часом вдивлялася в нього, пригорнула і з очима, повними сліз, промовила: “Славіце!” Вона “Стяга“ ніколи в житті не бачила, тільки мала його світлину з дитячих літ. Після того “Стяг“, очевидно, більше не прикидався, а вона раділа ним як рідним сином”¹⁴.

У розпалі акції “Вісла“ масові облави польсько-більшовицьких загонів, спрямованих проти відділів УПА й збройного підпілля ОУН на Закерзонні, не мали меж. У той пекельний час “Стяг“ викликає до себе першого заступника “Орлана“, щоб обговорити питання як далі діяти на обезлюдненому просторі, прийняти остаточне рішення кому куди відходити, на яку форму боротьби переходити. З величезним трудом “Орлан“ дістався (вийшов в кінці травня з Перемищини, а прийшов у Любачівщину на початку липня 1947 р.). Після полагодження усіх важливих питань “Орлан“ відійшов. То була його остання зустріч із зверхником і другом Ярославом Старухом¹⁵.

Коли акція “Вісла“ майже закінчувалася, то вивільнені збройні відділи, що брали у ній участь, перебудовуються і націлюються на знищення українського підпілля Закерзоння і його проводу.

Парвдоподібно УБ (Ужонд Безпеченьства) знало приблизний терен розквартирування “Стягара“. До тієї місцевості перекидається багато підвідділів Корпусу Безпеки Внутрішньої (КБВ). Місця, зарослі густіше кущами, обтягуються колочим дротом, обвішаним баночками з камінцями, укладається пояс сухого галуззя на відстані 50-80 м, щоб тріщало та шорохтіло, коли хтось буде вночі пробувати вирватись з оточення¹⁶. Кожен квадрат того лісового масиву обстежувався залізними шомпорами.

17 вересня 1947 р. в районі 7274 (Монастир – Є.М. Любачівщина) виявлено бункер “Стяга“. Робилися спроби зав’язати з повстанцями переговори. Не вийшло. Було чути з бункера спів українського Гімну “Ще не вмерла Україна“, молитву і вибух мін. 18 вересня 1947 р. з бункера витягнуто 5 мертвих тіл: “Стяга“ – Крайового Провідника ОУН Закерзоння, “Змійка“ – стрільця охорони “Стяга“, “Ігоря“ – секретаря-машиніста, “Чорноморця“ – охоронця, “Донського“ – охоронця¹⁷.

Так завершив змаг за Державність України Ярослав Старух “Стяг“, доля якому відвела 37 років життя. У 50-річчя акції “Вісла“ і героїчної загибелі Голови Проводу ОУН Закерзонського краю “Стяга“ – Ярослава Старуха та його побратимів звертаємось до президії науково-практичної конференції та до усієї громадськості Об’єднання Українців у Польщі підтримати і ухвалити звернення-прохання до Президента Польщі і польського парламенту надати відповідні документи, де спочивають тлінні останки “Стяга“ –

Ярослава Старуха, його побратимів, “Змійка“, “Ігоря“, “Чорноморця“, “Донського“, Провідника “Дальничка“ – Петра Федоріва, стрільців, командирів УПА, рядових членів, провідників ОУН, щоб їх перехоронити за християнським звичаєм та українськими національними почестями.

¹ Див.: Провісник Незалежності (Тимотей Старух) // Віночок тернових доль. Упорядкування Василя Савчака – Брежани, 1993, с. 6.

² Див.: Д-р Франц Коковський. Посол Тимотей Старух на травневім Українським Військовім З’їзді в Києві 1917-го року. // Літопис Червоної Калини, 1937, ч. 5, с. 16. Брежанська земля. Історично-мемуарний збірник. Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1970, с. 498-500

³ Провісник Незалежності (Тимотей Старух)... с. 16.

⁴ Див.: Спогади Ольги Старух про брата Ярослава, записані на аудіострічку; готуються до друку.

⁵ Детальніше див.: документи виявлені п. Орестом Круковським у ЦДІАУ у м. Львові, ф. 389, оп. I, спр. 174 та інші...

⁶ Дато. Ф. 231, оп. I, спр. 1369. Справа Ярослава Старуха (за матеріалами Держархіву Тернопільської області 1930–1935 рр.). Козова, 1997.

⁷ Див.: Володимир Шкільний. Справа Ярослава Старуха...

⁸ Див.: Петро Мірчук. Нарис Історії Організації Українських Націоналістів. Перший том. Мюнхен–Лондон–Нью-Йорк: Українське видавництво 1968, с. 437-438.

⁹ Там само, с. 453–454.

¹⁰ Див.: Пропав Ярослав Старух // Голос, 1937, ч. 41, 24 жовтня. Дату арешту відновив дослідник п. Володимир Мороз.

¹¹ Дату арешту за В. Макаром. Див: Володимир Макар. Бойові Друзі. Спомини. т. 1, Торонто: Гомін України, 1980, с. 140.

¹² Микола Лебедь. УПА. Дрогобич: Відродження, 1993, с. 137-139. Володимир Макар. Береза Картузька. Торонто: ЛВУ, 1956, с. 122-125.

¹³ Див: Спогади Петра Дужого про Ярослава Старуха, записані на аудіострічку; готуються до друку.

¹⁴ Див: Марія Савчин (“Марічка”). Тисяча доріг. Літопис УПА, т. 28, Торонто–Львів: Літопис УПА, 1995, с. 104.

¹⁵ Див: Дорогий Друже! Візьміть моє серце і віднесіть в Україну. Остання зустріч “Орлана“ з “Стягом“: готується до друку.

¹⁶ Див: Смерть Ярослава Старуха – “Стяга“ із штабом УПА в 1947. Передрук // Брежанська Земля.... с. 818-819. Стопінський. Таємниця Монастирського лісу. // Ряшівські новини, 1959.

¹⁷ Виявлення бункера “Стяга“ за польськими архівними документами, що розшукав п. Євген Місило. Див: ЦАВ, 310.09, т. 23, К. 59-61, Любачів з 18.IX.1947р.

**PERSPEKTYWA UKRAIŃSKOŚCI W POLSCE
W NASTĘPNYM 50-LECIU TRWANIA ALCJI “WISŁA”**

“Чуєш брате мій, товаришу мій,
Відлітають сірим шпурком журавлі у вирій.
Кличуть кру-кру-кру, в чужині умру,
Заки море перелечу, крилонька зітру”.

Przemysł jest miastem, w którym nie każdemu Ukraińcowi było dane się urodzić, ale gdzie każdy z nas powinien umrzeć.

Na pytanie co będzie z nami za lat pięćdziesiąt można odpowiedzieć bardzo krótko: będziemy właśnie umierać. To konanie może potrwać jeszcze i następne 50-lat, ale będzie procesem nieublagalnym. Każda mniejszość żyjąca w rozproszeniu skazana jest na asymilację i rozplynięcie się w większości. Ten proces można co najwyżej spowolnić.

W 2047 roku będę miał, jeżeli Bóg da, 86 lat i z moimi wnukami i prawnukami będę mógł się porozumieć tylko po polsku. Na urodziny może które nauczy się jakiegoś wierszyka po ukraińsku, by mi sprawić przyjemność.

Nikt dokładnie nie wie ilu żyje w Polsce Ukraińców. W czasie akcji “Wisła” wysiedlono ich około 150 tysięcy, kilka tysięcy zostało na starych ziemiach, spora część tych ostatnich, dzięki zdobyciu polskich papierów czyli metryk chrztu od rzymokatolickich księży. Nie wszyscy jednak przesiedleni uważali się za Ukraińców, co w pierwszej kolejności dotyczy wysiedlonych z Podlasia.

Asymilacja, początkowo słaba, nasilała się w latach siedemdziesiątych, wraz ze wzmoczoną migracją ze wsi do miast. Na wsiach i w malutkich miasteczkach, każdy wiedział kto kim jest i skąd się wziął na tym Bożym świecie. Większe miasta umożliwiały zachowanie anonimowości i praktycznie bezproblemowe wtopienie się w tłum. Na wsi dziecko chłopca też było chłopem, co najwyżej zamożniejszym i lepiej wykształconym. W mieście otwierały się możliwości awansu, w którego otrzymaniu pochodzenie mogło przeszkodzić. Wyrwani ze swoich naturalnych środowisk młodzi Ukraińcy oparcia szukali z reguły w takich samych jak oni wiejskich wychodźcach, młodych Polakach. Ta czarna dziura pochłonięła mnóstwo naszych. Ilu, tego oczywiście nikt nie wie.

Migracja ze wsi do miast spowodowała też, że język ukraiński stał się martwym językiem. Na wsi używano go w pracy i w domu. Wmyśleniu też on trwał. W mieście, język ukraiński skrył się wpierw do mieszkań, a potem punktów nauczania. Obecnie jest językiem odświętnym, używanym tylko przy specjalnych okazjach. Nie ma co się oszukiwać, nawet uczniowie ukraińskich ogólniaków mówią do siebie po polsku.

Coraz więcej mamy też małżeństw mieszanych. Nie dysponuję danymi dla całej Polski. W parafii górowoilawieckiej w latach 1985–1995 w tamtejszej cerkwi były 32 śluby, w tym 11 mieszanych. Mogę tylko przypuszczać, że podobnie jest w całej Polsce.

Coraz gorzej stoimy też demograficznie. By utrzymać liczbę danej populacji na tym samym poziomie potrzebny jest model rodziny 2+2. Takich rodzin u nas jest coraz mniej. Dysponuję danymi z Olsztyna z 1994 roku. W mieście tym mieszkało wtedy około 1000 grekokatolików. Ze spisu przeprowadzonego w 156 rodzinach wynika, że w 68 rodzinach były dzieci w wieku do 15 lat, więcej niż troje dzieci było tylko w 11 rodzinach.

Struktura demograficzna tych 156 rodzin była następująca: dzieci w wieku do 15 lat było 120, osób w wieku 16–30 lat było 74, w wieku 31–50 152 osoby, starszych 112 osób. Trzeba jednak pamiętać, że Olsztyn jest miastem “emigranckim”, w którym osiedlają się młodzi ludzie ze wsi i miasteczek olsztyńskich.

Nikt też nie wie ilu młodych Ukraińców w drugiej połowie lat osiemdziesiątych wyjechało do Kanady. Na pewno było ich kilka tysięcy.

Złośliwi mówią, że na przykład rocznicowe zjazdy absolwentów legnickiego ogólniaka powinny się odbywać w Toronto a nie w Legnicy.

Jeżeli by spojrzeć na to z punktu widzenia perspektywy długości naszego trwania w Polsce te wyjazdy były gorsze od polonizacji. Polonizowały się bowiem jednostki słabe, wyjeżdżały silne.

Dlatego nie ma zgody co do tego, ile nas naprawdę w Polsce żyje. Jedni twierdzą, że w Polsce mieszka około 100 tysięcy Ukraińców, inni, że pół miliona. Ja przychylam się raczej do tej pierwszej cyfry (pomijam problem Północnego Podlasia). Skłania mnie do tego pobieżna choćby analiza liczby Ukraińców–grekokatolików żyjących w starym województwie olsztyńskim. Mamy tu 30 parafii. W tych największych, a jest ich kilka, liczba wiernych nie przekracza 1500 osób. Te najmniejsze liczą po około 100 wiernych. Doliczając do tego świadomych narodowo prawosławnych zaryzykować można szacunek, że na terenie starego województwa olsztyńskiego mieszka teraz nie więcej niż 35 tysięcy Ukraińców. W 1947

w olsztyńskie trafiło około 1/3 ogółu wysiedleńców z akcji "W" czyli jakichś 56–58 tysięcy osób. Zatem te 35 tysięcy pomnożone przez trzy da nam szacunkową liczbę 105 tysięcy Ukraińców żyjących obecnie w Polsce.

Najprościej byłoby powiedzieć, że o naszym stanie na dzisiaj świadczą liczby osób uczących się ukraińskiego i religii. Oczywiście porównując je z latami siedemdziesiątymi czy osiemdziesiątymi wzrost jest imponujący. Dzisiaj w olsztyńskim uczy się ukraińskiego więcej dzieci niż przy końcu lat siedemdziesiątych w całej Polsce. Działa liceum w Górowie i Łanieckimi podstawówka w Bartoszycach. Jest to jednak tylko część prawdy.

Kiedy w 1952 roku władze przeprowadziły spis dzieci ukraińskich w 13 najgęściej zasiedlonych Ukraińcami powiatach olsztyńskiego naliczono 4325 dzieci w wieku szkolnym. Więcej niż 11 dzieci było w 143 szkołach. W połowie lat sześćdziesiątych, najlepszych dla nauki ukraińskiego, w olsztyńskim uczyło się naszego języka 1704 dzieci.

Przełom lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych był zresztą chyba najbardziej dynamicznym okresem dziejów w powojennej Polsce. Kiedy czyta się Nasze Słowo z tamtych czasów, powiedzieć można mało elegancko, że gęba otwiera się z zachwytem. W 1965 roku w olsztyńskim działało ponad 20 amatorskich grup dorosłych i 11 zespołów dziecięcych. Potem przyszły chude lata siedemdziesiąte. W 1975 roku ukraińskiego w podstawówkach olsztyńskiego uczyło się ledwie 428 uczniów. Najgorzej było jednak na początku lat osiemdziesiątych, w 1983 roku w granicach starego województwa olsztyńskiego mieliśmy 20 punktów z 235 uczniami. Potem nastąpiła powolna odbudowa i od tego czasu trwa stały wzrost liczby dzieci uczących się języka ukraińskiego. W 1993 roku w 41 punktach na terenie starego olsztyńskiego uczyło się 962 dzieci, a w szkołach w Bartoszycach i Baniach Mazurskich (o ile można ją tak nazwać) – 131. Dzisiaj na obszarze starego olsztyńskiego działa około 50 punktów nauczania i szkoła w Bartoszycach. Ukraińskiego uczy się około 1200 dzieci. W żadnym punkcie nie ma jednak więcej jak 100 dzieci, najbliższej tej cyfry jest Giżycko.

Cyfry te wyglądają jeszcze lepiej gdyby zamiast ukraińskiego policzyć punkty nauczania religii. Jest ich więcej i więcej też uczy się w nich dzieci. W północno-wschodniej Polsce fenomenem pod tym względem są tylko podgiżyckie Krukłanki, gdzie ukraińskiego uczy się o 10 dzieci więcej niż religii grekokatolickiej. Jest to bowiem jedyny punkt nauczania ukraińskiego na północy, gdzie znaczący jest udział dzieci prawosławnych. Z tych 1200 uczniów w olsztyńskim prawosławnych jest nie więcej niż 20 dzieci.

Porównajmy teraz. Zadzwońm do trzech miejscowości w olsztyńskim. W liczącej 4,4 tysiąca mieszkańców wiejskiej gminie Łukta w podstawówkach jest ich 1058, w 35 tysięcznej Ostródzie ok. 4,5 tysiąca. Oczywiście te 1200 uczniów uczących się ukraińskiego na terenie starego województwa olsztyńskiego czy ponad 2 tysiące w skali kraju nie świadczy o tym, że tyle tylko jest naszych dzieci. Na pewno jest ich więcej. O ile, tego chyba nikt nie wie. Jednak aby osiągnąć poziom Ostródy trzeba liczbę dzieci uczących się ukraińskiego w Polsce pomnożyć przez dwa.

Czynnikiem sprzyjającym asymilacji są też zmiany jakie zaszły w Polsce po 1989 roku. Mam tu na myśli zarówno demokrację jak i wprowadzenie gospodarki wolnorynkowej. Jedne i drugie bowiem osłabiły łączącą nas więź narodową. W pierwszej kolejności podzieliliśmy się bowiem na bogatych i biednych. Bogaci bywają w swoim towarzystwie, ci biedniejsi w swoim. Spotykają się może co jakiś czas w cerkwi albo na koncercie. Poza tym łączy ich już niewiele. Ich dzieci nie będzie łączy już nic. Oczywiście może mi ktoś zarzucić, że w takiej na przykład Kanadzie, biednym i bogatym to nie przeszkadza czuć się Ukraińcami. Tak, tyle, że Polska przechodzi okres dramatycznych przemian.

Po drugie Kanadyjscy Ukraińcy są właśnie kanadyjskimi Ukraińcami a nie po prostu Ukraińcami. My właśnie teraz przekształcamy się z Ukraińców żyjących w Polsce w polskich Ukraińców. Nie mamy też emigracji, która podtrzymuje przy życiu kanadyjską diasporę. A mówiąc precezyjnie to my ją ostatnio podtrzymujemy przy życiu.

Za PRLu polskich Ukraińców łączyło właściwie wszystko, niewiele mogło dzielić. W pierwszej kolejności była to wspólnota losów związana z przeżyciami z lat 1944–1947. Dzisiaj prawda o tamtych czasach staje się banałem, szczególnie dla młodzieży. Dla pokolenia dwudziestolatków doświadczenie ich pradziadków jest taką samą prehistorią jak czasy wojów Jarosława Mądrego. Oczywiście to pewna przesada, ale jest faktem, że większość naszych młodych nie ma już osobistego stosunku do tamtych czasów.

A każdy, kto nie odczuwa czy przestaje odczuwać akcję “W” jako osobistą krzywdę zrywa tym samym emocjonalną więź ze Starymi Ziemiemi. A to w konsekwencji prowadzi do tego, że z żyjących we Polsce Ukraińców stajemy się polskimi Ukraińcami.

Ja należę jeszcze do pokolenia marzycieli. W latach osiemdziesiątych razem z kolegami wierzyliśmy, że lada moment spakujemy się i wyjedziemy na Stare Ziemie. Dzisiaj Mirek zarabia w Toronto, Stefan robi karierę w

Legnicy, ja w Olsztynie. Nikt nie wrócił. Nie wiem jak innym, mnie pozostały marzenia.

Warto jeszcze wspomnieć o procesach laicyzacji, które dotyczą całe społeczeństwo, ale nas w szczególności. W naszym bowiem przypadku swoje ukraiństwo najpełniej możemy odczuwać w Cerkwi, przede wszystkim tej grekokatolickiej, ale czasem i prawosławnej. W tej ostatniej w najgorszym przypadku mamy do czynienia z podtrzymywaniem po prostu inności. Odejście od Cerkwi musi skończyć się polonizacją.

Rola Cerkwi grekokatolickiej w utrzymaniu naszej świadomości narodowej w Polsce jest wprost nie przeceniona. Cerkiew prawosławna nie ma tu takich zasług, ale i ona, choć ułomnie, spełnia rolę tarczy chroniącej nas przed katolicyzacją a w konsekwencji polonizacją.

Kończąc te niewesołe i niespójne uwagi chciałbym jeszcze króciutko zastanowić się, co mogło by w sposób znaczący osłabić tempo asymilacji:

1. Ukraina staje się bogatym państwem i mamy do czynienia z procesem charakterystycznym dla odrodzenia w Polsce niemszczyzny (nierealne)

2. Gwałtownemu zaostreniu ulegają stosunki polsko–ukraińskie (tego nie chcemy)

3. Uzupełniamy nasze straty demograficzne emigrantami z Ukrainy (niemożliwe).

Jednym słowem musimy sobie radzić sami.

**ВІДГУКИ ПРО АКЦІЮ “ВІСЛА” В ЛІТЕРАТУРІ
І ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ**

За час 50-ти років українці в Польщі, чекаючи з надією на засудження польським урядом акції “Вісла”, зібрали власну багату мемуаристику й літературу, присвячену тим, які пережили це лихо, та жертвам, які впали в нерівних змаганнях за право мати свою державу, за право нації, за правду і справедливість.

Матеріалу досить багато. У кожному номері “Нашого слова” чимало болю, смутку і жалю. А скільки залишилося невисказаного? Тому все те залишаємо поза нашою увагою для майбутніх дослідників.

Зате зосередимось на українській діаспорі Канади, де поселилося найбільше молодих емігрантів 80-х років з Польщі і саме вони найбільш активні і найбільш компетентні забрати слово в справі акції “Вісла”. Їх праця і заходи – привернути пам’ять і правду про цей своєрідний етноцид – є найбільш помітними і дають найбільше матеріалу для нас.

1. Акція “Вісла” як прихований злочин

Це зловіще слово тривожить душу кожного українця, який жив як споконвічний автохтон на українських західних землях, званих Закерзонським краєм. За цим словом скривається людське горе незавидної долі українських сімей, страждання, насильства, знущання, депортації, а то й вбивства за незаподіяні провини мирного українського населення, яке не з власної волі опинилося у межах післявоєнної Польщі.

Обіч сумнозвісних: паціфікації 1930-х рр.¹, голодомору 1932–33-х рр.², Берези Картузької 1934–39 рр. й інших подій, свідомо спланованих і спрямованих на знищення українського народу³, акція “Вісла”, з її складовою частиною репресивної машини табором в Явожно, записалися в лексикон української мови як етноцид. Усі вони були злочином проти людства, а одночасно приховувані перед світом. Голодомор 30-х років, який забрав біля 7 млн. українців, замовчувано повних 50 років, а згідно з конвенціями прав людини повинний був бути розкритий, визнаний як злочин проти людства з вказанням винних.

Акція “Вісла” як етноцид на західній вітці українського народу за правом сильних того світу промовчувалась других 50 років. Пропагандивна машина комуністичної тоталітарної системи працювала так, щоб не лише в Америці і Канаді, але і в сусідній Європі про акцію “Вісла” нічого не знали. Таким способом на очах цивілізованої Європи розгул продовжувався без жодних перешкод.

Немає жодної згадки про акцію “Вісла” у післявоєнних польських енциклопедичних виданнях, таких як: Енциклопедія Повшехна у 5-ти томах, Мала Військова Енциклопедія у 3-х томах, Енциклопедія Міжнародних Справ і ООН (однотомна) та інших⁴. Зате в шкільних підручниках історії польських шкіл та засобах масової інформації надто багато зловживань, неправди, а то і брехні та цькувань. Вже від зарання нашаровувалось зло в польсько-українських відносинах, щоб майбутнє покоління поляків виростало в нетолерантності, а то й в генетичній ворожості до всього українського. Все те досягло своїх вершин саме тут у Перемишлі.

Появилася маленька згадка про акцію “Вісла” в Енциклопедії Популярній (1 том) щойно за 1993 рік і дещо поширена в Новій Енциклопедії Повшехній (1 том) за 1997 рік⁵.

Як правило, українська радянська наука приховувала злочини на своєму ж таки народові. Про акцію “Вісла” немає жодної згадки у 17-ти томній Українській Радянській Енциклопедії (1959–1968). Не згадує також її новіше 13-ти томне видання (1977–1986)⁶.

З прикрістю треба згадати, що в Енциклопедії Українознавства, яка зараз перевидається в Україні, не введено гасла “Акція Вісла” ні в її 3-томному виданні загальної частини (1994), ні в 10-ти томному – словникової (1993)⁷.

В монументальній книзі “Літопис нескореної нації” у 2-х томах (обсяг 1460 ст.) автори у своїх дослідженнях не вийшли поза межі польсько-українського кордону на етнічні землі Лемківщини, Надсяння, Холмщини і Підляшя. Акція “Вісла” і тут не знайшла свого історичного запису. Інша книга “Депортації 1939-1945” досі появилася як перший том тритомного видання, доведена до грудня 1945 р. Треба мати надію, що в 2-му або в 3-му томах “Депортацій” акція “Вісла” знайде свою довідку та буде чітко і справедливо введена в літературно-історичний інформативний обіг⁸.

Цього досить, щоб показати недоліки таки нас самих, донести світові про злочини, скоєні на українському народові, який, як бездержавний народ, на довгі роки залишався беззахисним. Сьогодні при незвичайно розбудованих системах засобів масової інформації

ми не можемо бути байдужими і стояти осторонь. Ми самі мусимо “шукати правду, слухати правду, служити правді, говорити правду і захищати правду до кінця” (Іван Гус).

Англомовне видання Енциклопедії Українознавства /АЕУ2/, яке завершилося недавно у Канаді в 5-ти томах, згадало про акцію “Вісла”, а тим самим поінформовано чужинецький світ про етноцид на західній вітці українського народу і затавровано її як злочин проти людства⁹

2. Слово про українську діаспору

Українська діаспора після Першої світової війни в західних країнах поповнювалася еміграційними хвилями і була спричинена політичною ситуацією на рідних землях України, коли українська територія втрачалася на користь російських і польських окупаційних впливів. Австрія, Чехія і Польща, а згодом Німеччина, Франція, Бельгія і інші країни стали тоді осідками української еміграції.

Друга хвиля еміграцій припадає на 40-ві роки, потім на 1944-45 рр.. Вона появлялася з každоразовим приходом большевиків на західні землі України. Після капітуляції Німеччини в Західній Європі опинилося більше 200 тис. українських біженців, у більшості з Західньої України. В 1949 р. близько 120000 українських біженців виїхало до Америки, Канади і Австралії, решта залишилася жити в Європі. Серед них була українська інтелігенція і політична еліта зі своїми проводами, які втікали перед більшовицьким терором. Була українська молодь, вивезена на примусові роботи до Райху, були вояки 1Д УНА, інтерновані в Ріміні (Італія), та вояки УПА, які останніми залишали рідні землі у 1947 році, рейдуючи в американську окупаційну зону Німеччини.

Як бачимо, за територіальним походженням: східна чи західна Україна, за політичними, інтелектуальними і соціальними ознаками, українська еміграція була і залишилася різноманітною. Це все впливало на політичне життя української діаспори. Тому вона не спромоглася стати монолітною і через довгі роки втрачала свої сили на внутрішньо-політичну боротьбу. Це послабило її сили і престиж в західньому світі, дало можливість проникати в ряди її політичних структур чужим агентурам. Не находилось на той час консолідуючого політичного чинника. Такий чинник появилася щойно після проголошення незалежної Української держави.

Через останнє 50-річчя поповнювалися ряди української діаспори вже природньо. Нові еміграційні хвилі біженців з'явилися з початком 1980-х років. Саме тоді слід відмітити посилену

еміграцію української молоді з Польщі, дітей колишніх виселенців акції "Вісла" на західні землі Польщі.

Початок 1990-х років записався ще новими еміграційними хвилями українців з колишньої Югославії і України, коли відкрилися кордони молодій Українській державі. Ці останні хвилі емігрантів з Польщі, Югославії і України внесли нові якості і нові вартості в життя української діаспори у західному світі. Зараз в західній діаспорі поляризуються нові ідеї, новий спосіб мислення в пошуках своєї ідентичності, свого відношення до українства, до рідних земель і до України. Зорганізоване політичне, культурне і громадське життя окремих еміграційних груп, з уваги на обмеженість теми, залишаємо поза увагою.

У нашому короткому огляді згадано лише українську західну діаспору, оскільки східна діаспора творилася в зовсім відмінних обставинах, не жила у межах вільних держав, була придушеною та заляканою і не могла розвиватися, проявляти зорганізоване життя, бо її члени ніколи не були емігрантами. Вона, по суті, щойно народжується як діаспора з оцілених колишніх засланих большевицької тоталітарної системи.

3. Акція "Вісла" у свідомості української діаспори

Повернення пам'яті про трагічні дні 1940-х років українців Закерзоння, про етнічний злочин, яким була акція "Вісла" і насильна депортація українського населення з рідних земель, появилось з новою силою у 50-річчя цього ганебного злочину. В українській діаспорі виникли нові організації, які не мають політично-партійних ознак, лише регіональні і не за критерієм нового місця поселення, а за принципом територій, залишених на рідних землях. Це покоління дітей колишніх виселенців акції "Вісла", об'єднані в організації Лемків, Перемишлян, Ярослав'ян, Надбужанців і інші¹⁰. Українські емігранти з колишньої Югославії і України також об'єднуються в свої організації, причому усі вони спілкуються між собою, організують спільні культурні зустрічі, різні акції, святкують національні свята, ходять до тих же церков тощо.

Безпосереднє відношення до акції "Вісла" має наймолодша зі згаданих організацій Об'єднання Українців Закерзоння, яка виникла у переддень 50-річчя акції "Вісла" в Торонто, тому зосередимося саме на ній. Ініціатива покликати таку організацію зародилася серед молодих емігрантів з Польщі, дітей колишніх виселенців, народжених вже на західних землях Польщі. Це група активних і послідовних в праці молодих ентузіастів, з добрим знанням про-

блематики долі українців у Польщі, з належною освітою й інтелектуальними засобами. Їх кредо, яке заклали у свою працю, найкраще відображає вступне слово до першого бюлетеня: “Акція “Вісла“, який появився на переломі 1996/97 рр. у Торонто¹¹. “Акція “Вісла“ перервала наше понад тисячолітнє перебування над Сяном, Бугом і в Beskidі. Це були єдині землі, на яких ми жили... Спершу – як слов’янські племена, пізніше – як русичі княжої Русі, а далі – як русини та українці. Це була наша земля, іншої ми не знали. Ми завжди були там у себе вдома. 1947 року з тої прадідівської землі нас прогнано, кого куди: одних на схід, інших на захід і на північ. Ми втратили наші хати, наші церкви та пращурів могили, наше надбане працею століть добро. А наш народ втратив найдалі на захід висунуту частку своїх земель і свого етносу. Стався етноцид, над яким на довгі роки залягло глухе мовчання. Наші вороги мовчали, бо так їм було краще. Але мовчали і ми: хто примушений мовчати, а хто лінивий та недолугий, щоб заступитись за своє. 50-ліття акції “Вісла“ – добра нагода, щоб правду про цю трагедію усвідомити вповні нам самим і донести її до відома нашим співвітчизникам і чужинцям. Ї голосно про неї казати не тому, щоб сіяти розбрат та нещастя, але щоб навчені минулим, ніколи ми не дозволили, щоб нові акції вісла нам зготовано у майбутньому”.

У програмі скорботних відзначень 50-річчя акції “Вісла“ чітко записано: “Ми – є жертвами насильної депортації з рідних земель, яку ми пережили особисто, або є нащадками тих, хто був у 1947 р. вигнаний поляками з рідної Лемківщини, Надсяння, Холмщини й Підляшшя“. “Наша мета – згуртовано обстоювати наші справи та проблеми... Тільки ми самі можемо про наші справи говорити компетентно... усі, чиє коріння сягає Beskidу, Сяну та Буга”¹².

Ініціативу Об’єднання Українців Закарзоння (ОУЗ) підтримали такі престижні організації української діаспори, як Світовий Конгрес Українців (СКУ) і Конгрес Українців Канади (КУК), Український Конгресовий Комітет Америки (УККА), Український Народний Союз (УНС) і Організація Оборони Лемківщини (ООЛ) в Америці, громадські і комбатантські організації Америки і Канади.

22 серпня 1996 р. Українська Всесвітня Координаційна Рада (УВКР) оприлюднила резолюцію, у якій засуджує акцію “Вісла“ як злочин проти людства, звертається до урядів Польщі і України вчинити те саме і виправити заподіяні кривди українському населенню. Звертається також до громадськості України і української діаспори, щоб в особливий спосіб відзначити 50-річчя акції “Вісла”¹³.

Ще у листопаді 1996 р. напередодні 50-річчя сумнозвісної акції “Вісла” Президія Секретаріату СКУ одночасно проголосила дні від 28 квітня до 28 липня 1997 р. Днями Пам’яті Жертв акції “Вісла”. Про заклик СКУ до Сойму РП згадала й польськомовна преса в Торонто¹⁴. Конгрес Канадійської Полонії в справах акції “Вісла” не сказав свого слова.

Громадські організації Торонта, членами яких є емігранти з Польщі: Об’єднання Українців Закерзоння (ОУЗ), Об’єднання Лемків Канади (ОЛК), Земляцтво “Перемищина” (ЗП), Об’єднання Ярослав’ян (ОЯ) 14 січня ц.р. скерували звернення до Сойму РП, Президента Польщі О.Квасневського і Прем’єра Польщі В.Цімошевіча з вимогою засудити акцію “Вісла” і ліквідувати її наслідки. Подібне англomовне звернення і декларацію повторено 4 травня ц.р. під час маніфестації під Онтарійським парламентом в Торонто, під яким, крім вищезгаданих організацій, додатково свої підписи зложили СКУ і КУК.

Організації Торонта і Канади 21 квітня ц.р. звернулися до Генерального Секретаріату Ради Європи у Страсбурзі в справі досі незасудженої акції “Вісла”. Відповідь надійшла 26 травня ц.р., у якій Генеральний Секретар РЄ має надію, що президенти Польщі і України підпишуть у Києві відповідні документи в цій справі. А що підписано – ми вже знаємо.

Згадані громадські організації 7 березня ц.р. звернулися до Високопреосвящених владик Торонтонської єпархії Кир Ізидора Борецького (УГКЦ) і до Кир Юрія Каліщака (УПЦ) з проханням, щоб для вшанування пам’яті жертв акції “Вісла” в тому і священства обох віроісповідань, 1 червня ц.р. в усіх церквах їхніх Єпархій відслужилися жалібні торжества з молитвами за душі тих, які погинули як невинні жертви цього страшного злочину¹⁵.

Подібні звернення оприлюднила Крайова Екзекутива Українського Конгресового Комітету Америки (УККА), закликаючи українську громадськість Америки гідно відзначити 50-річчя акції “Вісла”¹⁶. Про скорботні відзначення цієї трагічної дати в Америці сьогодні годі більше сказати, бо вони заплановані там на місяці жовтень і листопад ц.р.

Львівські суспільно-культурні товариства “Надсяння”, “Лемківщина” і “Холмщина”, які зродились для збереження пам’яті про ці жахливі дні, а також Львівське відділення Товариства “Україна”, дали глибоку і рішучу оцінку акції “Вісла” як злочину проти людства та оприлюднили своє звернення до Президента України Л.Кучми, Голови Верховної Ради О.Мороза, Прем’єр-міністра П.Лазаренка та Міністра закордонних справ України Г.Удовенка, яке знайшло відгук в українській пресі Канади¹⁷.

Відрадным явищем у змаганні за засудження польським урядом акції “Вісла” як злочинної є послання Єпархії Української Греко-Католицької Церкви у Польщі в 50-ту річницю акції Вісла“. З 7 квітня ц.р. Митрополит Перемисько-Варшавський Іван Мартиняк і Ординарій Вроцлавсько-Гданський Теодор Майкович у своєму зверненні до Всечесніших Духовних Отців, Преподобних Ченців і Черниць, до всіх Мирян Греко-Католицької Церкви у Польщі, Україні й на поселеннях, дали глибокий духовний аналіз і оцінку наслідків акції Вісла“. Таким способом церква вийшла назустріч нашим змаганням із злочином, дала високу етично-моральну і духовну підтримку, а послання, як історичний документ, вписався в *Аннали* нашої боротьби за пошанування прав людини, за правду і справедливість¹⁸.

4. Акції пам'яті і протесту

Українські емігрантські організації Торонто й інших міст Канади і Америки, крім вищезгаданих офіційних звернень, згідно з запланованим календарем, провели ряд акцій, а серед них: зустрічі, виставки, маніфестації, академії з метою наголосити про вигнання українців з рідних земель як злочин, який приховано перед світом на довгі роки, повернути пам'ять про жертви акції “Вісла“, поінформувати уряди і громадян країн свого нового поселення про скоєний злочин польським урядом на українському населенні за національним, а не іншим критерієм.

Вже 24 травня 1996 р. в Торонто зорганізовано першу зустріч “Акція “Вісла“, на якій продемонстровано відеофільм і проведено дискусію. Зустріч відбулася в Канадсько-українській мистецькій фундації (КУМФ) з участю 200 слухачів.

Друга зустріч на тему “Концентраційний табір Явожно“ відбулася 4 жовтня 1996 р., також в КУМФ-і, де прибуло близько 120 слухачів, в тому 8 з 12-ти колишніх в'язнів Явожна, а зараз мешканців Торонто, які розповіли про тортури і знущання над ними слідчих і таборової служби¹⁹.

Від листопада 1996 р. проведлося ряд зустрічей з директором Українського архіву у Варшаві, знаним дослідником проблематики акції “Вісла“ Євгеном Місилом. Перша з них відбулася 17 листопада м.р. в Українському культурному центрі у Торонто. На зустріч прибуло біля 800 слухачів. Такі ж зустрічі відбулися в Едмонтоні і Вінніпегу (Канада), в Дітройті і Нью-Йорку (Америка). Відтак Є.Місило відвідав українські школи в Торонто, університет, редакції українських газет, зустрівся з людьми науки, з представ-

никами політичних, громадських та комбатантських організацій Торонто і Оттави²⁰.

Однією з надзвичайних подій торонтонської української громади, а згодом інших міст Канади й Америки, була організація виставки до 50-річчя акції "Вісла" на тему "Ostatecznie i nieodwołalnie". Виставка експонувалася в Галереї КУМФ в Торонто 10 днів. На її відкриття 29 березня ц.р. прийшли достойні гості: владика обох наших церков Кир Ізидор (УГКЦ) і Кир Юрій (УПЦ), представники СКУ і КУК та консул України у Торонто. Виставка базувалася на документах Українського архіву у Варшаві, а відкривали її колишні в'язні концентраційного табору в Явожно, запалюючи свічки під трагічним 1947 роком. На виставці представлені вражаючі документи судових смертних вироків, фото схудлих, майже дитячих облич молодих хлопців, табірні бараки, дроти, огорожа, брама, а за нею для 161 в'язня-українця остання доріжка, що веде до лісу, місця вічного спочинку. Були також документи і фото трагічних сіл Верховини, Павлокоми, Терки та інших, сімейної трагедії вчителів п-ва Канцірів з Гребенного. Виставка записувалася телевізійними програмами "Світогляд" і "Контакт", які працюють: перша – 2, а друга – 1 годину в тиждень. Виставка до 50-ти річчя акції "Вісла" мала широкий громадський резонанс в засобах масової інформації. У серпні і вересні виставка експонувалася в Едмонтоні, Вінніпегу, Тундер Беї (Канада), Нью-Йорку і Філадельфії (Америка)²¹.

Черговою подією, яка вдало вписалася в життя української громади Торонто, була маніфестація-протест, оскільки акція "Вісла" й досі не засуджена польським урядом, а її закони не скасовані і залишаються діючими. Маніфестацію-протест організували згадувані чотири емігрантські організації 4 травня ц.р. під патронатом СКУ і КУК в центрі міста перед провінційним парламентом в Торонто. В маніфестації взяли участь достойні владики обох конфесій, священство, представники СКУ і КУК, Світової Федерації Українських Жіночих Організацій (СФУЖО), політичних і комбатантських організацій і близько 2000 учасників. Головним доповідачем (в англ. мові) був колишній посол до онтарійського парламенту Юрій Шимко, а вела програму П.Маслей. Жалібні звуки духового оркестру "Авангард", який товаришував маніфестації та планші з назвами українських сіл Закерзоння, що впали жертвами у 1947-му і їх спіткала трагічна доля з числа вбитих невинних селян, викликали у присутніх біль і скорботний настрій. Зачитано і прийнято звернення і резолюцію в справі не засудження акції "Вісла", яка й надалі залишається каменем спотикання в польсько-українських стосунках.

Маніфестація була простягнутою рукою до згоди, як це вже колись зробили Голова української Греко-Католицької Церкви кард. Мирослав Любачівський, Президент України Леонід Кравчук, а останнім Конгрес Українців у Польщі. Але чи вона зустрине простягнуту руку другої сторони – покаже час.

Маніфестація українських емігрантів з Польщі перед Онтарійським парламентом (Торонто), з вимогою засудити польським урядом акцію "Вісла" 4 травня 1997 р.

Представники Конгресу канадійської полонії, а також Польського консульства в Торонто не взяли участь в маніфестації і не сказали свого слова, отже все проковтнули мовчанкою. Це класичний приклад нетолерантності і несправедливості. Польськомовна преса Торонто надовго перестала писати на українські теми, які виходять з-під пера В. Поліщука і Е. Пруса²².

25 травня ц.р. згадані організації в Українському культурному центрі зорганізували і провели академію, присвячену 50-річчю акції "Вісла". Головним промовцем був проф. П.Потічний, а на художню частину програми склався драматичний монтаж "Слідами лемківської трагедії", навіяної сумом і тугою за рідним лемківським краєм. На сцені зображено гори, лемківську церкву, напрями депортацій: Ольштин, Лігниця, Кошалін і напис: "Етноцид акції "Вісла" 1947 р. – це чорна пляма 20-го століття, яка чекає виправдання польським урядом"²³.

5. Конгрес українців у Польщі

Конгрес українців у Польщі, що відбувся 5-6 квітня ц.р. у Варшаві, зорганізований і проведений на високому рівні, отримав високу оцінку західної діаспори та України. Конгрес був попереджений засіданням УВКР, що дало змогу узгодити деякі питання. Відбулася зустріч представників Конгресу з Президентом Польщі О.Квасьневським. У Конгресі взяли участь (хоч коротко) чільні представники польської влади. Були зачитані привітання: Послання до польського народу, Послання до українців у Польщі, Звернення до польського Союму, Звернення до України, Звернення до Президента і Прем'єра Польщі з заявою, щодо ліквідації наслідків акції "Вісла" і все те, як то кажуть, залишилося на своїх місцях. Час покаже своє²⁴.

На вістку про Конгрес українців у Польщі негайно відгукнулася еміграційна преса в Америці і Канаді. Їх титули: "Ukraińcy wystawiają rachunek" "Gazeta") і "Czas zaleczyć rany" ("Nowy Dziennik"), навіяні надією. В Посланні до польського народу чітко записано: "...przylączamy się do tych ukraińskich głosów, które mówią: "Przebaczamy i prosimy o przebaczenie"²⁵. Послання Конгресу українців у Польщі до польського народу, а в ньому слова: "пробачаємо і просимо пробачення", знайшло свій запис (19 квітня ц.р. "Вечірній Київ") в одному з найбільш престижних масмедіів, яким є Інтернет²⁶.

Чим був тоді Конгрес українців у Польщі, коли не сповнено майже жодного постулату, скерованого до польського уряду? Конгрес стався просто картою до гри для зустрічі на верхах президентів Польщі і України в Києві 21 травня ц.р. У спільній заяві президентів не нашлося слова "вбачаємо" чи "засуджуємо" акцію "Вісла" як злочин. Такого змісту заяви можна було сподіватися, коли в складі польської делегації як експерт, поїхала пані сенатор Марія Берне, яка 17 квітня ц.р. у Сенаті РП виступила з різкою заявою, що несправедливим і неприпустимим було б засудження поляками акції "Вісла" і увіковічення її жертв, та виступила проти визнання українських в'язнів Явожна комбатантами, називаючи їх "вбивцями"²⁷. Тут коментар зайвий.

6. Відгуки в пресі про акцію "Вісла"

З уваги на широкий обмін інформаціями у цілому світі важко встановити якісь критерії огляду за країнами, газетами чи авторами, оскільки автори з України друкуються в діаспорній пресі і, навпаки, автори західної діаспори в газетах і журналах

України. Згадаймо хоч декілька публікацій, які заторкнули тему акції “Вісла” і, на нашу думку, заслуговують на увагу. Ось деякі з них.

Англомовний журнал “Forum”, ч. 96/1997 присвячений виставці “Культура Візантії” в Метрополітальному музеї Нью-Йорка, помістив на 9-ти сторінках обширний матеріал про акцію “Вісла”²⁸.

У науковому зошиті ч. 3, XXXI тому, Центру Еміграційних Досліджень в Нью-Йорку за 1997 р. поміщено обширний науково-бадавчий матеріал на тему акції “Вісла” Богдана Кордана²⁹.

В “Народній Волі” у 5-ти чергових номерах друкувався матеріал Михайла Дзвінка – вихідця з Польщі, колишнього редактора “Нашого слова”, на тему “Тріада: Геноцид – суд – реституція” – про вищу культуру грабіжників та про дружбу між народами³⁰.

Іван Кривуцький вмістив свій матеріал “Закерзоння моє спалене” в журналі “Літопис Червоної Калини” на тему “Акція “Вісла” це був черговий акт геноциду” в 4-х чергових номерах “Томону України”³¹.

“Шлях Перемоги” помістив статтю проф. Володимира Сергійчука³² “Трагедія українців в Польщі”.

Стаття того самого автора “Вигнання Лемків з рідної землі” та інших знаних авторів: Миколи Мушинки “На рідних землях, але в чужих державах” – про трагічну долю Лемківщини, Надсяння, Холмщини та Підляшшя, Василя Ковальчука “Лемки: трагедія в центрі Європи на тлі великої перемоги” та Івана Гнатя “Репресивно-депортаційна політика: розв’язання українського питання (1939-1947)”, поміщені в журналі “Український світ”, номер якого майже вповні присвячений II Всесвітньому форуму українців, в тому й акції “Вісла”. Журнал “Військо України” нр. 4/1993 р. присвячений також вповні праці Івана Біласа “Дослідження таємних архівів”³³.

Газета “Сокальщина” помістила змістовний матеріал Ярослава Кендзьора “50-річчя акції “Вісла”³⁴, а “Карпатський Край” – М.Зимомрі і Р.Дрозда “Долі народу, як свічки перед іконами, або Слово про акцію “Вісла”³⁵.

Наші побратими з Берестейщини у своїй газеті “Берестейський край” в статті Євгена Грушки “Підрубане родове коріння” згадали про долю українців в Польщі у 50-річчя акції “Вісла”³⁶.

Чимало місця для акції “Вісла” у її 50-річчя приділено в знаних виданнях “Альманах УНСоюзу” на 1997 рік з незвичайно вимовною ілюстрацією обкладинки та змістовними статтями Ю.Кульчицького, Ів.Гвозди, Марії Дупляк та інших³⁷, і Альманах “Томону України” на 1997 рік, у якому вміщено статті Є.Місила, С.Заброварного, В.Сергійчука і цілий ряд документів (звернень,

резолуцій) до державних влад Польщі і України з вимогою засудити акцію “Вісла” і виправити її наслідки³⁸.

У нововиданій книжковій позиції Ярослава Грицака “Нарис історії України”, а у підtitулі “Формування модерної української нації ХІХ-ХХ ст.” знаходимо чимало матеріалу про депортації, в тому про акцію “Вісла”³⁹.

Не оминув цієї теми і Євген Пастернак у своїй книзі “Нарис історії Холмщини і Підляшшя”⁴⁰.

У журналі “Універсум” Микола Рябчук помістив аналітичний матеріал “Два боки “Вісли”⁴¹, а Володимир Середа в газеті “Час” інформує про появу перекладу на українську мову книги Євгена Місила “Акція Вісла”⁴².

Незвичайним шедевром історичної пам’яті про визвольну боротьбу українського народу і трагічні дні 1940-х років, як документальний запис унікального видання є “Літопис Української Повстанської Армії”, які видають колишні вояки УПА Америки і Канади⁴³.

Акція “Вісла” знайшла свій відгук і в далекій Японії. Надзвичайну і важливу роль у поширенні правди про неї, роками промовчуваної у світі, має там наш земляк, коріння якого тут на Перемищині, професор університетів в Нагої і Сузукі, Степан Костик. У наукових зошитах університету в Сузукі з’явилися (англійською мовою) його обширні праці: “Акція “Вісла”(1995), “Українська Повстанська Армія” (1996), “о. “Кадило” – капелян УПА” (1997). Теми ці були зачитані на наукових конференціях в Японії, а перша з них “Акція “Вісла” знайшла свій запис в Інтернеті, що у великій мірі поширює її інформативний простір⁴⁴.

Відгуки про акцію “Вісла” в пресі польської діаспори є відмінними від української. У них багато плутанини, якоїсь патологічної ненависті до всього українського, а за усі біди, які зустріли поляків, винні тільки українці. Таку політичну візію польської діаспори оформляють “наукові авторитети” проф. Едвард Прус і Віктор Поліщук. Звичайно, вони знаходять підтримку лише тих “долів” і кресових організацій. Ідеологічний простір Е.Пруса і В.Поліщука сягає аж по Перемишль, знаходячи і тут своїх однодумців.

Звичайно, що і серед польської діаспори є наукові і журналістські авторитети, які шукають зближення з українцями і тут можна навести чимало прізвищ.

Додержуючись нашої теми про акцію “Вісла”, згадаймо хоча одне з книжкових видань Інституту Паризької Культури Альдони Хойновської “Операція Вісла”. На більше як 100 сторінках праці авторка дає широкий огляд причин і наслідків акції “Вісла”, спираючись на архівні документи і на 79-ть джерельних опра-

цювання. Ось точка зору авторки згаданої праці “Pewną satysfakcją moralną stała się dla społeczności ukraińskiej w Polsce uchwała Senatu RP z 3 sierpnia 1990 r. ale późniejsze wydarzenia – choćby spór o kościół w Przemyślu w 1991 r. – usprawiedliwiają obawy iż droga ta jest jeszcze daleka⁴⁵. І тут А.Хойновська запрошує нас до Перемишля. Зараз таки після конгресу українців у Польщі в перемиському тижневику “Życie Przemyskie” вміщено репортаж Ольги Гриньків під вимовним титулом: “Przebaczą i proszą o przebaczenie”. Таким способом ми вже вкотре пробачили за щось, але не чули слова пробачення за злочин, яким була акція “Вісла”⁴⁶.

Тішать нас розумні і виважені підходи до польсько-українських відносин істориків Ст.Стемпня, Кляуса Бахмана та інших⁴⁷, але одночасно смутить плутанина деяких редакторів локальної перемиської преси.

Також з тривогою сприймаємо становище Związku Konbatantów RP i Wyłuch Więźniów Politycznych на чолі з його головою Замойського відділу gen. br. w spocz. dr Józefem Kamińskim і відчитуємо це як ароганція і провокація⁴⁸. Не можемо оминати змістовної рецензії на книжку-спогад “Село над Солокією” нашого перемишлянина Івана Гука. Автор рецензії Іван Пасемко, як історик, розкрив трагічні наслідки акції “Вісла” в її історичному аспекті в статті “Українці, в яких відібрали вітчизну”⁴⁹. Отже, коли б кожний з нас записав історію долі лише свого села, вписав би трагічні 1940-ві роки Закерзоння в історію українського народу.

У цьому скромному запрезентованому матеріалі подано лише добірково відгуки преси про акцію “Вісла”, який аж ніяк не вичерпує теми, що заслуговує на більш поглиблений і всесторонній аналіз істориками України.

7. Відзначення жاخливої події

Відзначення піввікових роковин жажливої події, якій на ім'я акція “Вісла”, має на меті привернути пам'ять про неї, зберегти цю пам'ять і продовжити її на дальші роки. Акція “Вісла” – є смутною подією для нас, українців у Польщі, тому й відзначаємо її з повагою і з вимогою, щоб ті, які заподіяли це зло, виправдалися та виправили його, і з надією, щоб подібні злочинні акції більше не повторювалися.

Відзначення цієї смутної події науково-практичною конференцією у Перемишлі має свою винятковість, бо саме тут, на перемиській землі, скоєно акцію “Вісла”.

У цьому році святкування проходили на різних рівнях, організовані по-різному: хто тихим словом, а хто молитвою. Всіх

нас об'єднує одне – ніколи більше таких акцій. Проходили вони і ще будуть проходити у Польщі від Щеціна по Перемишль і від Вроцлава по Сувалки, проходять в країнах Західньої Європи, в Америці, Канаді і Австралії, проходять і в Україні, бо всюди там живуть жертви акції “Вісла” або їх нащадки.

8. *Заключне слово*

Цей короткий огляд є лише спробою дати загальну оцінку скоєному злочині перед 50-ти роками на українському населенні Лемківщини, Надсянської і Холмської земель та Підляшшя, злочину, який увійшов до історії як “Акція Вісла”. Цей злочин набирає щораз більшої уваги, тому що роками був прихований, не виправданий і у свідомості молодих поляків та українців залишив нерозв'язані питання, які породжують нові пристрасті. І якщо ми, поляки і українці, як споконвічні сусіди, хочемо жити по-своєму, на своїй, а не чужій землі, і не накидувати нікому своєї волі й панування, розв'язати ці питання необхідно – тоді легше буде знайти нашим народам місце в новій Європі.

Тема акції “Вісла” має своє політичне підґрунтя, але має також глибокий етично-моральний вимір, тому вимагає докладного вивчення. Повернення пам'яті до подій з-перед 50-ти років серед українців, які стали жертвами злочину, є виправданим і на це вони мають право. Мають також не лише право, але й обов'язок донести світові про цей злочин, щоб його більше не повторити.

На закінчення хочеться навести слова проф. Ярослава Дашкевича, який сказав: “Боротьба на захист свого народу і його державності, навіть коли вона веде до тимчасових невдач, ніколи не є тупиком. Боротьба за загарбання чужих земель і підкорення чужих народів, навіть якщо вона дає тривалі результати, при остаточному розрахунку – не з точки зору якихсь там абстрактних етично-моральних, а реальних користей для власного народу – є сліпою вуличкою. Може великому польському суспільству пора припинити похід дорогою ненависті? Цілком певно веде він лише до нікуди”⁵⁰.

¹ а) На вічну ганьбу Польщі – твердині варварства в Європі (II вид.), Нью Йорк, 1956.

б) Ярослав Радевич-Винницький, Кривава книга. Дрогобич, 1994.

² а) Юрій Новицький, “Жнива розпачу” – документальний кінофільм. Канада, 1983.

- б) Роберт Конквест, Жнива скорботи. Нью Йорк – Оксфорд, 1986, (англ. м. вид.) Київ, 1993, (укр. м. вид.)
- в) Поль Половецький, Гієнна огненна – та інші документальні праці до “Книги Буття” українського народу. Нью Йорк, 1976.
- г) Олесь Воля, Мор – Книга Буття України. Канада–Україна, 1993.
- д) Іван Білас, Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953 рр. Київ, 1994.
- ³Ks. Kubala, Projekt na zniszczenie Rusi. 1717 r. - w j. pol.; 1770 r., 1893 r., 1909 r., 1949 r. - w j. ukr.; 1919 r. - w j. ang.
- Mikołaj Siwicki, Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich (w 3 tom.) Warszawa, 1992-1994.
- ⁴ а) Encyklopedia Powszechna (w 5 tom.) Warszawa, PWN, 1973.
 б) Mała Encyklopedia Wojskowa (w 3 tom.) Warszawa, MON, 1967.
 с) Encyklopedia Spraw Międzynarodowych i OMZ. Warszawa, PWN, 1974.
- ⁵ а) Operacja “Wisła”. Encyklopedia Popularna. // PWN Warszawa, 1993, s. 594.
 б) Wisła. Akcja “Wisła”. Nowa Encyklopedia Powszechna // PWN Warszawa, 1997. s. 804.
- ⁶ а) Українська Радянська Енциклопедія (17 том), Київ, 1959-1968.
 б) Українська Радянська Енциклопедія (13 том), Київ, 1977-1986.
- ⁷ а) Енциклопедія Українознавства. (3 том), /перевидання в Україні/ (загальна частина) Київ. 1994.
 б) Енциклопедія Українознавства. (3 том), /перевидання в Україні/ (словникова частина) Львів. 1993.
- ⁸ а) Літопис Нескореної України – документи, матеріали, спогади. Кн. I-II Вид.: Науково Дослідницький Центр Історії Національно-Визвольних Змагань України. (1460 ст.) “Галицька Видавнича Спілка” Львів, 1997.
 б) Депортації 1939–1945. Том I. (750 ст.). Вид.: Національна Академія України. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 1996.
- ⁹Encyklopedia of Ukraine (vol. 1–5). University of Toronto Press Incorporated. Toronto – Buffalo – London, 1984–1993.
- ¹⁰Земляцтво “Перемищина”. (Америка–1953), (Канада–1991). Об’єднання Лемків Канади (1997). Організація оборони Лемківщини (Америка). Об’єднання “Ярославщина і Окраїни Засяння”. (Америка–1966), (Канада–1966). Об’єднання Українців Закерзоння. (Канада–1966).
- ¹¹Акція “Вісла” – Відзначення 50-річчя депортації українського населення з Лемківщини, Бойківщини, Надсяння, Холмщини та Підляшшя. Торонто, 1996/97.
- ¹²Об’єднання Українців Закерзоння – Програма до 50-річчя акції “Вісла”. Насильна депортація українців з рідних земель у 1947 р. У ній інформації про акцію “Вісла”, про концентраційний табір в Явожно, про зустрічі. Хто ми? Наша мета.

¹³УВКР: Резолюція УВКР у справі 50-річчя операції “Вісла”. “Бюлетень СКВ, ч. 8, січень 1997.

¹⁴ а) Президія Секретаріату СКВ: Звернення През. Секр. СКУ у 50-ту річницю акції “Вісла”.

“Народна Воля”, ч. 45, 21.11.1996; “Бюлетень СКУ”, ч. 8, січень 1997; “Бюлетень ОУЗ”, ч. 8, 1996/97; “Українські вісті” (Ukrainian Neus), ч. 20, 20.11.–03.12.1996; “Новий шлях”, ч. 13, 29.03.1997.

б) Apel Swiatowego Kongresu Wolnych Ukraińców do Sejmu RP Polskiej. “Gazeta”, 26-28.02.1993 г.

в) През. Секр. СКУ: Заклик проголошення 28.04.–28.07.1997. Днями пам’яті жертв акції “Вісла”; “Свобода”, 03.04.1997; “Гомін України”, ч. 14, 09.04.1997; “Новий Шлях” ч.13, 29.03.1997.

¹⁵ а) ОУЗ, ОЛК, ЗП, ОЯ: Звернення до Союму РП Польща з 14.01. 1997 р.; “Новий Шлях”, ч. 7, 15.02.1997; “Гомін України” ч. 12, 26.03.1997; “Свобода”, ч. 53, 19.03.1997.

б) СКУ, КУК, ОУЗ, ОЛК, ЗП, ОЯ: Звернення в справі засудження акції “Вісла” під час маніфестації з 04.05.1997.

до През. РП А.Кваснеєвского, до Прем. РП В.Цімошевича.

до Союму РП. /в англ. м./

Декларація. /в англ. м./ з 04.05.1997.

в) ОУЗ, ЗП, ОЛК, ОЯ: Звернення до Генерального Секретаріату Ради Європи в Страсбурзі /в англ. м./ з 21.04.1997. в справі засудження польським Союзом акції “Вісла”. Відповідь надійшла 26.05.1997.

г) ОУЗ, ЗП, ОЛК, ОЯ: Звернення до Високо Преосвященних Владик Кир Ізидора Борецького УГКЦ, Кир Юрія Каліщака УПЦ з 17.03.1997.

¹⁶ а) Крайова Екзекутива УККА: Звернення в 50-річчя безславної акції “Вісла” “Свобода”, січень 1997.

б) Заклик Крайового Комітету Відзначення 50-річчя акції “Вісла”. “Свобода”, ч. 80, 29.04.1997.

¹⁷Звернення Львівських суспільно-культурних товариств: “Надсяння”, “Лемківщина”, “Холмщина” та “Товариство Україна” в справі акції “Вісла” до:

Президента України Леоніда Кучми,

Голови Верховної Ради Олександра Мороза,

Прем’єр-Міністра Павла Лазаренка,

Міністра Закордонних Справ Геннадія Удовенка з 03.02.1997.

¹⁸Митрополит Перемисько-Варшавський Іван Мартиняк та Ординарій Вроцлавсько-Гданський Теодор Майкович, Послання ієрархії Української Гр. Кат. Церкви у Польщі в 50-ту річницю акції “Вісла” з дня 07.03.1997.

¹⁹А.Путько-Стех, Торонто відзначає 50-ліття акції “Вісла”.

“Свобода”, ч. 205. 26.10.1996.

“Гомін України” ч. 42, 06.11.1996.

“Наше Слово”, ч. 43, 27.10.1996.

“Новий Шлях”, ч. 44, 2.11.1996.

“Народна Воля”, ч. 41, 24.10.1996.

²⁰ А.Путько-Стех, В пошуках правди в 50-річчя акції “Вісла”.

а) “Новий Шлях”, ч. 50, 14.12.1996.

“Народна Воля”, ч. 49, 26.12.1996.

б) Оголошення про зустрічі з Є.Місилом в НТШ Нью Йорка.
“Свобода”, ч. 229. 30.11.1996.

“Свобода”, ч. 231. 4.12.1996.

²¹ а) ОУЗ: Інформаційна летючка скорботних відзначень 50-ліття акції “Вісла” та про відкриття виставки на тему: “Ostatecznie i nieodwołalnie” 29.03.-10.04.1997.

Летючка-запрошення на відкриття виставки “1947”, приуроченої 50-літтю насильної депортації з рідних земель українців Лемківщини, Бойківщини, Надсяння, Холмщини та Підляшшя. 29.03.-10.04.1997. в КУМФ Торонто.

б) Анна Назарович, Слово на виставці про акцію “Вісла” в Торонто.
“Новий Шлях”, ч. 16-17, 19-26.04.1997.

в) Михайло Ляхович, У 50-ту річницю акції “Вісла”.

“Новий Шлях”, ч. 15, 12.04.1997.

г) Ярослав Стех, Виставка 50-ліття акції “Вісла” донесла правду за океан.

“Новий Шлях”, ч. 16-17, 19-26.04.1997.

“Свобода”, ч. 83. 2.05.1997.

д) /-/: Виставка у пам’ять жертв акції “Вісла”. “Гомін України”, ч. 18, 14.05.1997.

²²Заходами: ОУЗ, ЗП, ОЛК, ОЯ та під патронатом: СКУ і КУК зорганізовано і переведено маніфестацію-протест 4.05.1997. до 50-річчя акції “Вісла” перед Онтарійським парламентом в Торонто з метою: “поінформувати та пригадати світові насильну депортацію цілого українського суспільства з його рідних земель: Лемківщини, Бойківщини, Надсяння, Холмщини та Підляшшя в 1947 р. через польський уряд”.

а) Інформаційна летючка про час і місце маніфестації про акцію “Вісла”, про концентраційний табір Явожно та заклик польської інтелігенції до засудження акції “Вісла”.

б) Оголошення про маніфестацію “Новий Шлях”, ч. 16-17, 19-26.04.1997.

“Гомін України” ч. 16, 30.04.1997.

в) /-/: Маніфестація акції “Вісла”. “Гомін України” ч. 19, 11.05.1997.

²³Академія до 50-річчя акції “Вісла”, 25 травня ц.р. в Культурному центрі в Торонто, організатор ОЛК.

а) Програма, інформація про час і місце академії. На сцені: “Етноцид акції “Вісла” 1947, чорна пляма ХХ ст. чекає виправдання польським урядом”.

б) Петро Потічний, Акція "Вісла" (Слово виголошене на академії). "Гомін України" ч. 25, 30.06.1997.

²⁴ а) /-/: Відбулися наради у ВКР і Конгрес Українців у Польщі. В тому: Засідання у ВКР у Варшаві,

Зустріч делегації Конгресу з През. А.Квасневским

Прийнято документи: послання до польського народу; до українців в Польщі; до Союму РП; до України. "Свобода" ч. 98, 28.05.1997.

б) Володимир Процик, Засідання УВКР та Конгрес Українців у Польщі. "Новий Шлях", ч. 24, 14.06.1997.

в) /-/: Конгрес Українців у Польщі і Акція "Вісла". В тому:

Звернення През. України Л.Кучми у зв'язку з 50-річчям акції "Вісла";

Звернення През. Польщі А.Квасневського – підходи в оцінці акції "Вісла". "Гомін України" ч. 17, 07.05.1997.

г) /-/: Президент Польщі обговорив акцію "Вісла" з українською делегацією. Відбувся Конгрес Українців у Польщі. "Українські Вісті", ("Ukręinian Neus"), ч.7, 09-22.04.1997.

²⁵ а) Tomasz Bagnowski, Czas zaleczyć rany. W tym: Posłanie Kongresu Ukraińców. "Nowy Dziennik", 16.04.1997.

б) /-/: Українці wystawiają rachunek za swe krzywdy.

Kongres żąda likwidacji skutków wysiedleń. "Gazeta", nr 65, 7.04.1997.

с) /-/: Kongres Ukraińców w Polsce. (W 50 rocznicę akcji "Wista").

"Gazeta", nr 69, 11-13.04.1997.

²⁶ НТЕРНЕТ – "Вечірній Київ" з 19.04.1997. В ньому:

Звернення През. Польщі А.Квасневського до учасників Конгресу.

Звернення През. України Л.Кучми до учасників Конгресу,

Послання до Польського Народу – Конгрес Українців у Польщі 6.04.1997.

²⁷ а) /-/: Державна візита в Україну През. Польщі "До порозуміння і єднання". "Гомін України", ч. 22, 9.06.1997.

б) /-/: Виступ През. України Л.Кучми після підписання спільної заяви президентів України і Польщі. "Гомін України", ч. 21, 4.06.1997.

в) /-/: Україна і Польща підписали декларацію про примирення. "Свобода", ч. 98, 23.05.1997.

г) /-/: Мирослав Левицький, Ніхто з політиків не може змінити історії. "Високий Замок", ч. 79-80, 23-25.05.1997.

²⁸ Action Vistula, Deportation of Ukrainians in Poland in 1997. W: Glory of Byzantium. // "Forum", No. 96, Summer, 1997. s. 7-15.

²⁹ Bohdan S. Kordan, Making Borders Stick, Population Transfer and Resettlement in the Trans-Curzon Territories 1944-1949. // International Migration Review, volume XXXI, No. 3, 1997, s. 704-720.

Center for Migration Studies, New York.

³⁰Михайло Дзвінка, Тріяда: геноцид – суд – реституція. Про вищу культуру грабіжників та про дружбу між народами.

“Народна Воля”, ч. 2.01.1997. 9.01.1997. 16.01.1997. 23.01.1997. 30.01.1997.

³¹Іван Кривуцький, Акція “Вісла” – це був черговий акт геноциду. “Гомін України”, ч. 14, 9.04.1997; ч. 15, 27.04.1997; ч. 16, 30.04.1997; ч. 17. 7.05.1997.

б) Іван Кривуцький, Закерзоння моє спалене. “Літопис Червоної Калини”, ч.10-12, 1993.

³²Володимир Сергійчук, Трагедія Українців в Польщі. Етнічні землі України. “Шлях Перемоги”, ч. 9-15, 27.02.-10.04.1997. “Український світ”, 1997.

³³Микола Мушинка, На рідних землях, але в чужих державах.

Володимир Сергійчук, Вигнання Лемків з рідної землі.

Василь Ковальчук, Лемки: трагедія в центрі Європи на тлі “великої перемоги”.

Іван Гвань, Репресивно-депортаційна політика – розв’язання українського питання 1939-1947 рр. “Український світ”, 1997.

Іван Білас, Дослідження таємних архівів. “Військо України”, ч. 4, лютий 1993.

³⁴Ярослав Кендзьор, 50-річчя акції “Вісла”. “Сокальщина”, ч. 6, 27.06.1997.

³⁵Микола Зимомря і Роман Дрозд, Долі народу, як свічки перед іконами або Слово про акцію “Вісла”. “Карпатський Край”, ч. 6-10, с. 3-4. Ужгород, 1997.

³⁶Євген Грушка, Підрубане родове коріння. “Берестейський край”, ч. 6, 27.06.1997.

³⁷Альманах УНСоюзу - 1997. (Містить багато матеріалу до 50-річчя акції “Вісла”).

³⁸Альманах “Гомону України” - 1997. (Замістив резолюцію і звернення УВКР у справі “Вісла”, документи і статтю Володимира Сергійчука, “Наша кров на своїй землі”).

³⁹Ярослав Процик, Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX-XX ст. Київ, 1996.

⁴⁰Євген Пастернак, Нарис історії Холмщини і Підляшшя. Вінніпег - Торонто, 1989. (II вид.).

⁴¹Микола Рябчук, Два боки “Вісли”. “Універсум”, ч. 5-6, 1997.

⁴²Володимир Середа, Книга “Акція Вісла” в Україні. “Час”, ч. 41, 16-22.10.1997.

⁴³ОКВ УПА і ТКВ УПА ім. ген. хор. Т. Чупринки США і Канади: “Літопис Української Повстанської Армії”, т. 1-23, 25 і 28. Торонто, 1980-1991. Торонто-Львів від 1992.

⁴⁴Stefan Kostyk, (prof. uniwersytetów w Nagoya i Suzuka).

a) Akcja "Wisła", ABN, nr 4, 1995, München.

b) Akcja "Wisła", (Operation "Visla") and Its Lasting Aftermath, 1996, Syzyka (Forum 2), International University (Japan).

c) The UPA (Ukrainian Insurgent Army). Struggle and the Independence of Ukraine, 1994, Suzuka (Forum 1). International University (Japan).

d) Father "Kadylo" - Military Chaplan of the UPA (Ukrainian Insurgent Army) - maszynopis, 1997.

"Zeszyty naukowe" uniwersytetu w Suzuka (Japonia).

⁴⁵Aldona Chojnowska, Operacja "Wisła".

"Zeszyty historyczne", nr 102, 1992, Instytutu Literackiego – Paryż (Francja).

⁴⁶Olga Hryńkiw, Przebacząją i proszą o przebaczenie.

a) (Interwju z: J.Bak, J.Bartmiński, A.Wilgucki, M.Kuchciński).

"Życie Przemyskie", 23.04.1997.

b) Olga Pryńkiw, Najpierw pojednajmy ludzi, potem budujemy pomniki.

"Życie Przemyskie", 30.04.1997.

⁴⁷a) Stanisław Stępień, Punkt widzenia – punkt widzenia.

"Życie Przemyskie", 30.04.1997.

b) Klaus Bachman, Na czym polega problem polsko-ukraiński.

"Rzeczpospolita", nr. 226, 27-28.09.1997. (Plus-Minus, dod. tyg. nr. 39).

⁴⁸Prez. Zarz. Gł. Związku Kombatantów Rzeczypospolitej Polskiej i Byłych Więźniów Politycznych dr Józef Kamiński - gen br w st. spocz.

Stanowisko Związku Kombatantów Rzeczypospolitej Polskiej i Byłych Więźniów Politycznych w sprawie polsko-ukraińskiego pojednania. "Magazyn Zamojski", Kronika Tygodnia, z 8.04.1997.

⁴⁹Іван Пасемко, Українці, в яких відібрали вітчизну. "Час", ч. 22, 5-II.06.1997.

⁵⁰Ярослав Дашкевич, Для кого дорога до нікуди? (Із збірника про польсько-українські відносини).

**УВІКОВІЧЕННЯ ДРАМИ УКРАЇНСЬКОГО
НАСЕЛЕННЯ ЗАКЕРЗОННЯ 1940-Х РОКІВ**

На 1997-ий рік припадає п'ятдесята річниця Акції "Вісла", яка означає для нас найбільшу трагедію – виселення з родинних земель і приречення на примусову асиміляцію. В часах панування комунізму до 90-х років про цю акцію в Польщі повністю замовчували або писали неправду в офіційних виданнях, літературі і взагалі в мас-медіях. Здавалося, що час скрие забуттям це національне горе, але сказано в Святому Письмі: "Нема нічого прихованого, щоб не відкрилося, а скритого, щоб не виявилось" (Лука 12,2).

На щастя, закінчився недобрий час панування тоталітаризму. Повіяли нові вітри, розпочалися демократичні перетворення в країні і можна було вже сказати правду про лихо, яке відбулося в 40-х роках ХХ століття на наших землях.

Пекучою проблемою нашого часу є вшанування пам'яті воїнів Української Повстанської Армії, а також українського цивільного населення, які загинули в ті трагічні роки. Увічнення тих жертв має бути слідом нашої присутності на цих землях. Це документ історії. Родючий ґрунт, на якому розцвітає національна гідність і свідомість, любов до свого краю, патріотизм – зримий зв'язок живого з минулим.

Деякі повернення переселенців на свої землі дали помітний приріст українського населення в багатьох місцевостях південно-східних земель. Згадане явище – ще одна обставина, яка береться до уваги в порятунку і будові пам'яток, пам'ятних знаків нашої присутності і драматичних подій 1944–1947 років.

Приставаючи до обговорення цієї теми, належить уточнити поняття пам'ятка, пам'ятник. Ті поняття дещо відрізняються в польській і українській мовах, зокрема в юридичному розумінні. Отже слово пам'ятка треба вживати, коли йдеться про предмет – залишок культури минулого. Пам'ятник – меморіальна споруда, скульптура чи плита, або пам'ятник – це споруда в пам'ять про когось або щось. М.Рильський, згадуючи про Рух Опору у Франції в часі Другої світової війни, писав: "Безіменним героям опору стоять пам'ятники у Франції і не можна не схилити голову перед ними. Камінь цих пам'ятників дише, він живе, він говорить" (додатково в поетичній формі про пам'ятник).

Доповідь не має наукового характеру, а радше інформаційний. Це свого роду статистика, перелік увічнень жертв сваволі і насилля, щоб залишити пам'ять про них для нащадків. Це спомини про тих людей, які робили благородне діло, наштовхуючись на безліч бюрократичних перепон, недругів, які хотіли, щоб правда була замовчана або розмита. Матеріал до доповіді зібрано:

– на підставі статей в “Нашому Слові”, “Над Бугом і Нарвою” та “Ватрі”, але їх мало, у більшості – це повідомлення про події без детального аналізу;

- в розмовах з людьми, заангажованих в справу;
- власні спостереження.

В польській пресі презентована тема викладена недостатньо. Оскільки вже щось було, автори зосереджувалися на юридичний бік проблеми – легально, нелегально (переважно виходило нелегально), а чи це пам'ятник, надгробник-плита тощо. Тому потрібним було уточнити поняття пам'ятник, пам'ятка. В цій доповіді насамперед хочеться показати всі місця увічнення. Пам'ятники ці величаві, скромні і дуже скромні. Зрозуміло, березовий хрест, наприклад, довго не видержить проби часу, погоди, але вони є доказом пам'яті живих про мертвих. В місцевостях, де буває багато приїжджих, хрест буде свідченням, що автохтони, аборигени цих земель пам'ятають місця свого народження і своїх предків.

Переходимо до переліку і охарактеризування окремих увіковічень, присвячених:

- а) воїнам Української Повстанської Армії;
- б) жертвам українського цивільного населення;
- в) епітафія – пропам'ятні дошки.

1. Воякам Української Повстанської Армії

Ліски (Грубешівщина) – пограниччя Галичини і Холмщини. На таблиці читаємо: “Тут спочивають воїни УПА, які загинули в бою з НКВД. Вічна їм пам'ять”. Бій відбувся 26 лютого 1946 р. Згинуло 42-х повстанців з куреня “Беркута”. Складові елементи пам'ятника: залізна огорожа, високий залізний хрест (5 м), висипана могила (3x4 м), таблиця зі списком полеглих, прізвища і псевдоніми. Ініціатором будови пам'ятника є п. Анна Мартинюк, вдова по старшині УПА Сергію Мартинюку, псевдо “Граб”. Праці при будові виконували: переселенці з Грубешівщини і ланка Народного Руху України з Варяжа Сокальського району на Львівщині. Пам'ятник збудовано у 1994 році.

Старий Диків (Любачівщина). Тут сплять вічним сном 45 повстанців новосформованої чоти “Залізняка”, які згинувли влітку 1944 року в бою з НКВД, а також 4-и цивільні особи. Пропам’ятна таблиця виготовлена у Львові. Пам’ятник посвячений 3 вересня 1995 року. Він обведений залізною огорожею, в якій встановлені три хрести: залізний з тризубом, праворуч – березовий, ліворуч – дубовий. На могилі гранітна таблиця з прізвищами 49 жертв і напис: “Скажіть Україні, що ми виконали свій обов’язок і задля її життя загинули”. Напис цей перегукується з чином і словами, заміщеними на могилі 300 спартанців, які загинули в 480 році до н.е. під Термопілами, обороняючи Грецію перед наїздниками персами.

“Мандрівнику, іди і скажи Спарті, що ми тут усі загинули, до кінця вірні її законам”. Ініціаторами будови є Микола Піпка і Мирослав Сидор. Виконавцями – українці з Перемишля.

Воля Володська і Нетребка. На повстанському цвинтарі з дубовим хрестом в могилах спочиває понад 100 воїнів УПА. Це скромне упам’ятнення залишаємо до передумання для членів Спільки Українських Політв’язнів сталінського періоду.

Вербиця Над мурованою плитою – три мармурові дошки. Горішня дошка з тризубом, під нею – друга з написом: “В боротьбі за волю України в селі Вербиця з різних частин УПА загинуло понад 100 ос. Вічність їм пам’ять”. На третій – список полеглих з псевдонімами і датами народження. Фундаторами пам’ятника є урядженці Вербиця, які проживають в Канаді і Сполучених Штатах Америки.

Журавці Три кам’яні могили з хрестами і мармуровими плитами, в яких похоронено 111 осіб. В першій з них 41 воїн УПА з прізвищами і псевдонімами. В другій 48 ос. – жертви цивільного населення. В третій – жителі села, які були в червоній армії і загинули на фронті. Під кожним списком напис: “Вічність їм пам’ять”. Збудували цей пам’ятник переселенці села на чолі з Іваном Купичом, які зараз проживають на Сувальщині.

Грившовичі (Перемищина). Центральний пам’ятник воїнам УПА з огорожею і хрестом, а на плиті напис: “Героям УПА – слава!” “Борцям за волю України”, а також названі чотарі УПА, які діяли на Закерзонні. Увіковічення виконано з ініціативи Спільки Українських Політв’язнів сталінського періоду в Польщі (СУПСП). Після урочистого посвячення цього пам’ятника 1994 р., польські “патріотичні організації Перемишля” оприлюднили заяви, в яких гостро засудили цю подію, домагаючись розібрання мо-

нумента. Лунали слова обурення з приводу, як писалося “встановлення пам’ятника бандитам УПА, які мордували поляків”.

Найбільше контрверсій викликав напис: “Слава Героям УПА”. Декілька місяців після посвячення пам’ятник був знищений, помазаний чорною фарбою. Відірвано і забрано одну металеву дошку з назвою куреня “Залізняка” і фарбою обрито тризуб. Винуватців профанації не виявлено. По усуненні цього вандалізму упам’ятнення має нормальний вигляд.

21 березня 1994 р. підписано договір між урядом Речипосполитої Польщі та урядом України про охорону місць національної пам’яті й спочинку жертв війни і політичних репресій. (Дз. V. нр. 122, поз. 545). Стаття третя, пункт 2 говорить: “У випадку виявлення нових місць національної пам’яті, країна, на державній території якої вони знаходяться, підіймає негайні дії з метою їхньої охорони”.

10 червня 1995 р. Об’єднання Українців у Польщі (ОУП) та Рада Охорони Пам’яті Місць Боротьби і Мучеництва підписали договір, на основі якого був встановлений порядок і принципи побудови пам’ятників та вшанування українських місць історичної пам’яті в Польщі. Помимо цих договорів не вдалося по-християнськи похоронити і побудувати відповідних пам’ятників 22-ом полеглим 6 січня 1946 р. повстанцям в Бірчі, та 62-ом воїнам УПА, що загинули 2 березня 1945 р. в бою з спецрозділами НКВД в Мриглодах, яких похоронено в Монастирі, а також жертвам репресій цивільного населення в різних місцевостях південно-східних земель.

Бірча (Перемищина). Відносно Бірчи, як подає “Наше Слово” нр. 13 (1966) і 14 (1967) з 1995 року, організатори склали всі необхідні документи, проект пам’ятника, уповноваження. Місцева влада, тобто уряд гміни і воєвідський уряд у Перемишлі, не відповіли досі на лист п. Анні Байляк, складений ще в листопаді 1994 року, ані на звернення ОУП від січня 1995 року. Не віднеслися також офіційно до опрацьованого проекту могили. Натомість неофіційно відомо, що населення Станіславчика біля Перемишля, де мали бути перепоховані вояки УПА з могили в Бірчі, виявило свій протест Одиноким ретельним урядником, який прихильно і по-християнськи ставиться до справи ексгумації, це вийт гміни Бірча. Як же мав виглядати цей пам’ятник? Що ображало національні чи людські почуття місцевих поляків? Це проста могила і кам’яна плита, на якій був би поміщений напис українською і польською мовами: “Вояки Української Повстанської Армії полягли 6 січня 1946 року”, а також прізвища, псевдоніми, дати і місця народження полеглих. А внизу: “Вічна їм пам’ять” і по-польськи

“Чесьць їх пам’єнці“. Крім цього, кам’яний хрест на зразок військового хреста Армії УНР з невеликим тризубом і це все. Як кажуть, коло замкнене і зараз немає надії на позитивне вирішення цієї проблеми.

Монастир (Любачівщина). Тут ситуація ще гірша. З доручення управи Спілки Українських Політв’язнів від 1994 р. будовою надмогильного пам’ятника займається п. Дмитро Богуш. Листа про дозвіл побудови надмогильного пам’ятника вислано 21 січня 1994 р. до Воєвідського консерватора у Перемишлі. До серпня 1994 р. не було жодної відповіді. З початком серпня 1994 р. розпочато будову цього пам’ятника. Через трудний доїзд до могили, робота поступала дуже поволі. 19 серпня 1994 р. працівники Районового Уряду в Любачові припинили дальші роботи. Такий стан недокінченої будови залишився донині. Дмитра Богуша покарано штрафом 400 000 ст. зл. Зроблено прокурорські звинувачення. Вже відбулося 6 судових засідань в Любачові і 2 апеляційні у Перемишлі. До сьогодні ця справа незакінчена.

27 вересня 1995 р. Районовий Уряд в Любачові вислав поручення розібрати пам’ятник, тобто все, що зроблено досі. Від цього часу ведеться кореспонденція по різних інстанціях. Справа знаходиться в Начальному Адміністраційному Суді Варшави від 28 липня 1996 року (НР IV СА 1525/96). 1 жовтня цр. Дмитро Богуш звернувся до Головної Управи ОУП у Варшаві з просьбою виеднати в Секретаря Головної Ради Охорони Пам’яті Місць Боротьби і Мучеництва п. А.Пшевозьніка дозвіл закінчити цей надмогильний пам’ятник згідно з розпочатим проектом. Просить також, щоб копію такого дозволу надіслати перемиському воєводі. Отже, праця затримана і не можна передбачити, який буде фінал розпочатого діла.

Можна не дивуватись тим різним перешкодам. В Перемишлі, це майже правило, що різні люди упереджені вічно шукають претекстів, щоб захмарити польсько-українські стосунки. Згадаймо хоча б їх дії на початку 90-х років біля катедри св. Ів.Хрестителя, на обох фестивалях Української Культури тощо. Зараз багато з них засідає в Раді Охорони Пам’яті Місць Боротьби і Мучеництва при перемиському воєводі, де мають негативний вплив на упам’ятнення нашої присутності на тих землях. Не цікавлять їх, хоча б для порівняння, проблеми увічнення польської присутності, які відбуваються на українських землях в Незалежній Україні. Виглядає там зовсім по-іншому. Про це пишуть польські і не-польські журнали. Візьмім для прикладу литовську “Аусра“ і “Паризьку Культуру“. Процитуймо деякі фрагменти статті Живілі Маковської з “Аусри“, вміщеної в 22 номері 1995 р. в “Нашому

Слові“. “На території бувшого ССРСР є біля 10 000 польських місць національної пам’яті. Біля 3 000 з них знаходиться у Білорусі, понад 1 000 на Західній Україні і кількясот в Литві. Більшість цих місць – це увічнення дій польських формацій на сході з часів останніх воєн. ...Вишукувати забуті могили допомагають місцеві поляки, ...польські діячі з України. В цій державі рідко трапляються випадки руйнування відновлених могил чи таблиць. ...Дозвіл на відновлення могил поляки найчастіше отримують після 2–3-х днів. ...В урочистих посвяченнях пам’ятників і могил беруть участь православні і греко-католицькі священники зі своїми вірними. ...В Засмиках на Волині під час відкриття цвинтаря воїнів 27 Дивізії Армії Крайової, відновленого на кошт української держави, на могилах молилися спільно воїни АК і УПА. В “Парижській Культурі“ у № 1-2 1995 р. пером її головного редактора, всесвітньо відомого інтелектуала і публіциста Єжи Гедройця, написано: “Великі пристрасті викликало зведення на грушівському цвинтарі пам’ятника на честь УПА. Збудований з червоного пісковника представляє дві половини брами, злучені тризубом. Нижче на плиті вирито напис українською мовою: “Слава Героям УПА!“, “Борцям за волю України“. Триває беззмістовна дискусія, що цей пам’ятник поставлено без згоди адміністративної влади. Українці захищаються, що це не пам’ятник, а лише надгробок на кладовищі. Вже найвища пора забути про братовбивчу боротьбу в минулому.

Забувається, що УПА є серед української громадськості легендою борців за волю України, а польська громадськість вважає їх бандитами, вбивцями польської людності. А одночасно організуємо святкування і зводимо пам’ятники воjakам Армії Крайової у Литві і в Україні, забуваючи, як негативно сприймається АК в опінії тамтих громадськостей.

Корні (Томашівщина). 25 жовтня 1997 р. відбувся храмовий празник Св. Параскевії, під час якого посвячено пам’ятник 22-ом хлопцям села, жертвам акції “Вісла“.

Під високими залізними хрестами гранітні таблиці з прізвищами полеглих і написом: “Борцям с. Корні, які загинули в боротьбі за волю України у 1942–1947 рр. Вічна їм пам’ять“. Пам’ятник поставлено 1997 р. в 50-річчя акції “Вісла“.

2. Жертви українського цивільного населення

Малковичі (біля Перемишля). 17–18 квітня 1945 року замордовано 153 ос. цивільного населення. Вже в 1991 р. п. Мирослав Сидор почав старання для увічнення тих жертв. В 1992 р. висипано могилу і поставлено три березові хрести. Не було натомість

згоди війта гміни Орли, а також перемиського воєводи на заміщення пропам'ятної дошки з прізвищами і датами народження помордованих. Серед жертв було біля сорока дітей віком від кількох місяців до 12 років. В 1994 р., опираючись на польсько-український договір від 21 березня 1994 р., дістано згоду адміністраційних властей на заміщення таблиці з прізвищами замордованих. Зараз замість 3-х березових на могилі є залізний хрест.

Павлокома (біля Динова). 4 березня 1945 р. від рук збройних польських відділів загинуло 364 жителі села. Ініціатором упам'ятнення є Мирослав Сидор. Дуже трудні були початки, не погоджувалася місцева влада. Перші хрести поставлені в 1994 році на кладовищі, були знищені. В 1995 р. була вже згода місцевої влади. Зараз кладовище упорядковане – три збірні могили з березовими хрестами. Є огорожа. Немає зате згоди на залізобетонний постамент і таблицю з прізвищами жертв.

Гута-Поруби (біля Динова). На огороженому кладовищі є 5 могил з надгробними плитами. Спочиває в них біля 80 цивільних осіб помордованих в 1945–47 роках.

Явірник Руський (біля Динова). На місцевому цвинтарі є надгробна плита на збірній могилі, в якій знайшло вічний спочинок 28 жителів села, замордованих в 1945 році.

Завадка Морохівська (Сянїччина). В 1945 році загинуло 106 мешканців села. На місці, де стояла церква, поставлено залізний хрест з терновим вінком без пропам'ятної таблиці. Зараз на пожертви вихідців села в Канаді приготавлиється відповідний постумент. Ініціатором будови упам'ятнення є п. Євген Могила.

Заліська Воля (Ярославщина). Упорядковано цвинтар, де поховано 101 особу цивільного населення і членів СКВ. Ініціатор упорядкування: (Іван Павлик з Сувальщини). Посередині поховань висипано могилу з хрестом.

Дїброва (Ярославщина). Загинуло 12 мешканців села, які поховано на цвинтарі в Хотинці. В місці, де колись було село, поставлено залізний хрест з таблицею: “50-річчя Акції “Вісла” 1949–1997”.

Табір Явожно (Катовицьке воєвідство). Запроторено в табір у 1947–1948 рр. біля 4 тис. українців. Серед них діти і жінки. 161 каторжанин, не витримавши тортур і знущань, помер і залишився назавжди в явожнянському лісі. З сумом треба констатувати, що по сьогоднішній день немає гідного монумента, крім березового хреста, поставленого 1992 р., на якому видніє напис: “Очам безумних видавалось, що вони вмерли, а вони тривають у вічності”.

Верховини (Холмщина). 6 червня 1945 року загинуло 194 ос. цивільного населення. Верховинська трагедія є символом мар-

тирології українців Холмщини. Пам'ятник збудовано у 1995 році. Має вигляд церковного аналая з відкритою книгою, в горішній частині хрест, а під ним слова: "Вічна пам'ять". На бічних стінках написи обома мовами: "В цьому місці спочивають православні мешканці села Верховини, невинно загинули 6.06.1945 р."

Село Верховини є самотнім селом на Холмщині, де увічнено пам'ять жертв насилля 1940-х років. Холмщина, її історія і драматичні дії є свого роду "terra incognita" (земля незнама) для самих українців. Історія Холмщини йшла іншим шляхом, ніж історія Галичини. Декілька штрихів цієї історії. Після III поділу Польщі у 1795 р. холмська земля відійшла до складу Австрії разом з Галичиною. Після наполеонських війн на Віденському конгресі 1815 року признано Холмщину російській імперії. Від XVII століття українці Холмщини були в основному уніатами. У XIX столітті після Листопадового повстання 1830-31 рр. під шильдом релігійної риторики почалася боротьба за душі холмщан і їх національну приналежність. Боротьба між латинським костелом (до цього часу була це його виключна сфера впливів і через це Греко-Католицька Церква на Холмщині була вже дуже златинізована і спольщена) і урядовою російською Церквою. З одного боку, йшлося ніби в обороні католицької віри, в дійсності дальшою полонізацією, а з другого, повернення до православної (з перед Берестейської Унії) віри, обрядів, традицій, а в перспективі зросійщення холмського краю. Царський уряд, маючи владу, робив це насильно. В 1905 р. Цар Миколай II впровадив так званий толерантний указ про вибір віри (католицька латинська, або православна). І після цього указу 175 тис. гр. кат. (українців Холмщини і Підляшшя) прийняло латинську віру, тобто в дійсності стали поляками. В часі Першої світової війни 1915 року з Холмщини насильно виїхало в глибину Росії 300 тис. українців, з яких після революції 1917 р. тільки половина повернула на свої землі. Від 1918 року холмська земля вже в межах II Речипосполитої.

Після загального перепису 1931 року в Люблінському воєводстві було 205 тис. православного населення (українців) різного рівня національної свідомості. В Холмщині, як колишній складовій частині російської імперії, під оглядом національних прав і толеранції в передвоєнній Польщі, було далеко гірше, ніж в Галичині. Рада Амбасадорів 1923 року, признаючи Галичину Польщі, зобов'язала її до признання автономії, тобто відповідних національних і культурних прав. На Холмщині про це не могло бути мови. Польська влада не визнавала холмщан за українців. Специфічно розв'язувалося релігійне питання. Почалася боротьба з насильно насадженим православ'ям, нищили православні церкви, де марянами були місцеві українці.

Зліквідовано:

1919–1924 рр. – 50 церков,

1924–1934 рр. – 31 церква

1938–1939 рр. – 136 церков

Загалом знищено 217 церков, перебрано на костьоли і школи 129, залишилося 49 церков. Найгірше почалося в 40-х роках. За даними Євгена Пастернака (“Нарис історії Холмщини і Підляшшя”) в часі німецької окупації було вбито біля 250 представників української інтелігенції, а серед них: 15 вчителів, 12 православних священників, 10 дяків, майже 100 працівників культурно-освітніх та кооперативних організацій. Тільки в Грубешівському повіті польськими збройними групами було спалено 55 сіл і вбито 4 тис. невинних людей. Найбільше в таких селах:

Сагринь – 700 осіб, Берест – 300, Шиховичі – 200, Ласків – 200, Модринь – 120.

Треба зазначити, що на терені Холмщини не було розбудованого українського підпілля, не могло тим самим бути нападків і вбивства поляків. Зараз в Любинсько-Холмській православній єпархії нараховується менше 30-ти невеличких парафій, буквально з кількома, кальканадцятьма, а вже добре, як є кількадесят вірних. В Холмі, Томашові, Грубешові майже немає зорганізованого українського життя, що практично є неможливим, щоб відповідно увіковічнити жертви тамтих років. Цю коротку мандрівку в історію і цей сумний перелік зроблено для того, щоб згадати покійних “незлим тихим словом”.

Деякі позиції літератури для пізнання Холмщини і Південного Підляшшя:

1. Е.Пастернак. Нарис історії Холмщини і Підляшшя. Вінніпег-Торонто, 1989.

2. В.Процюк. Книга пам’яті. 1944–1994. Львів, 1994.

3. Г.Бухало. Холмський край наш. Рівне, 1994.

4. Церковні Календарі. 1994, 1995, 1996, 1997. Перемисько-Новосанчівська Єпархія.

5. Ks. Kazimierz Matwiejuk: Pratulini. Narodziny dla Nieba Sług Woźnych Wincentego Lewoniuka i XII Towarzaszy. Warszawa–Siedlce, 1995.

Діски (Грубешівщина). Збірна могила, в якій спочиває 86 цивільних осіб, замордованих відділом Станіслава Басая, псевдо “Рись”, 23 березня 1944 року. Зараз на хресті гранітна таблиця з польськомовним текстом: “Tu spoczywa 86 osób, którzy zginęli tragicznie” (Необізнані люди, наприклад туристи, з огляду на мову можуть уважати, що цей злочин скоєний українцями). До 1947 року на могилі була таблиця з текстом українською мовою.

Василів (Грубешівщина). Збірна могила, дубовий хрест з дерев'яною дошкою, на якій напис: "Тут спочиває 30 ос., котрі загинули 1946 року. Вічна пам'ять".

Лазь (Ярославищина). В 1944–47 роках замордовано біля 30 селян. В 1933 р. покійний Іван Чорний спільно з односельчанами виконали упам'ятнення, яке складалося з надгробної плити, вилочної керамікою і кам'яного хреста над плитою, а поруч залізний хрест. 18 серпня 1996 року надмогильний пам'ятник було здеваствовано.

Пискоровичі (Ярославищина). Після Івана Молодія "Закерзоння" т. 3 в Пискоровичах загинуло 200 селян. Зате проф. Вищої Педагогічної Школи в Жешові др. Юзеф Пулцьв'ярек в *Studiach Rzeszowskich*, t. IV, 1997 г., s. 224 пише, що "w akcji na Piskorowice dnia 17 kwietnia 1945 r. zginęło ok. 300 osób narodowości ukraińskiej /mężczyźni, kobiety, dzieci, starcy zgromadzonych już do wysiedlenia na teren ZSRR i będących pod strażą armii sowieckiej i Milicji Obywatelskiej". У пам'ять тих жертв є збірна могила, на постаменті якої – кам'яний хрест. Пам'ятник збудовано в 1967 р. Його фундаторами стали вихідці села в Сполучених Штатах Америки і Канади. (Після цього ж Молодія в сусідніх селах в 1940-х роках загинуло крім Пискорович 646 осіб українського населення).

Верхрата (Любачівщина). Постамент з хрестом і пропам'ятною дошкою, увічнено 26 ос. цивільного населення і 13 членів СКВ. Пам'ятник знаходиться на місцевому цвинтарі. Ініціатором побудови був п.Дмитро Богуш.

Старий і Новий Люблинець (Любачівщина). В 1944–45 роках загинуло 540 ос. цивільного населення. З ініціативи Ольштинської ланки ОУП зведено пам'ятник без пропам'ятної дошки.

Кальників (Перемищина). Зимом 1945 року під час акції згинуло 8 молодих людей. 1994 році зведено пам'ятник на кладовищі. На могилі височіє хрест з металу 2,5 м. На пропам'ятній дошці напис: "Жертвам тоталітарного режиму і Акції "Вісла". Пам'ятник збудували місцеві селяни.

Гребенне (Томашівщина). В акції "Вісла" в селі загинуло 21 ос. З того – 15 ос. цивільного населення і 6 членів СКВ. Жертви упам'ятнено дубовим хрестом біля церкви.

Тенетиська (Томашівщина). 10 жертв. На місці, де колись стояла церква, поставлено дубовий хрест, на якому напис: "1947–1997".

Середня біля Кривчи (Перемищина). Замордовано понад 20 осіб. У їх пам'ять поставлено березовий хрест.

3. *Епітафія – пропам'ятні дошки*

Заміщені в основному в церквах або обіч них, а також на хрестах у місці зруйнованих наших святинь. На таблицях викарбовані дати сумного 50-ліття і написи переважно у віршованій формі. В більшості таблиць, між датами 1947 і 1997 є заміщений стилізований знак тризуба, обведений колочим дротом.

Перемишль (гр. кат. катедрі). Таблиця виконана з чорного граніту. Посвячена 7 грудня 1997 року. На ній: “1947–1997. Чуєш, брате мій... Тим, що були сіллю нашої землі, жертвам акції “Вісла“. Перемишляни“.

Перемишль-Вовче (правосл. церква). В постаменті хреста, присвяченого 1000-літтям Хрещення України-Руси, заміщено пропам'ятну таблицю з написом: “1947-1997. 50-ліття акція “Вісла“. Таблицю посвячено 31 серпня 1997 р.

Перемишль (Народний Дім). Таблиця з чорного граніту. “1947-1997. Замученим, вигнаним, але не скореним в 50-ту річницю акції “Вісла“. Перемишляни“. Встановлено і посвячено 22 листопада 1997 року.

Ярослав. Таблиця на мурованій дзвіниці. 24 серпня 1997 року “Жертвам в 50-річницю акції “Вісла“. Земляки“. (Обіч тексту гілка калини).

Поздзяч (біля Перемишля). Таблиця з граніту на постаменті хреста. “1947–1997. Усім трагічно замордованим, вигнаним з рідних земель та приниженим в наслідок акції “Вісла“. Парафіяни с. Поздзяч“

Посвячено 16 червня 1997 року. В короткому часі таблиця була знищена.

Кобильниця Волоська (Любачівщина). Таблиця з чорного граніту, встановлена всередині церкви. Посвячена 9 листопада 1997 року. “1947–1997. Чуєш брате мій... Тим, що були сіллю нашої землі, жертвам акції “Вісла“ та у пам'ять о.Лева Согора. Парох і парафіяни с.Кобильниця“.

*22 листопада 1997 р. таблицю в Кобильниці Волоській знищено. В репортажі по регіональному телебаченні 12 грудня 1997 р. було сказано, що на зборах місцевої римо-католицької парафіяльної ради вирішено усунути цю пропам'ятну таблицю, посвячену греко-католицьким Митрополитом Ів. Мартиняком. Римо-католики – поляки та їх пробощ вважають, що пропам'ятна таблиця жертвам акції “Вісла“ може статися причиною міжнаціональної незгоди, а греко-католики – українці, – що зміст таблиці це цитата Святого Письма і не закликав до такої незгоди. Був лише виявом людської пам'яті до жертв, які колись молились в тій церкві, в тому пароха гр.кат. о.Лева Согора, якого вбило місцеве МО 15 лютого 1945 р., як свідчить його сестра Чеслава Пачковська.

Хотинець (біля *Перемишля*). Таблицю уміщено на постаменті хреста поруч церкви.

“1947–1997. Усім трагічно замордованим, вигнаним з рідних земель та приниженим в наслідок акції “Вісла”. Парафіяни с.Хотинець”.

Риботичі (*Перемищина*). На місці розібраної церкви поставлено дубовий хрест. Посвячений 22 червня 1996 р.

Розтока (*Сяніччина*). На місці розібраної церкви 30 червня 1997 р. поставлено і посвячено черешневий хрест.

Тростянець (*Сяніччина*). Металева таблиця з написом: “Вічная пам’ять нашим предкам і жертвам акції “Вісла”. 1947–1997. Тростянець”.

Таблицю посвячено 30 червня 1997 р.

Явірник Руський (*Перемищина*). Біля каплиці 16 серпня 1997 р. поставлено і посвячено хрест в скорботну дату.

Загір’я (біля *Сянока*). 12 липня 1997 р. посвячено хрест біля православної церкви, споруджений у 50-ту річницю акції “Вісла”.

Морохів (*Сяніччина*). При дорозі біля православної церкви поставлено трираменний хрест, а в церкві поміщено таблицю з написом: “1947–1997. 50-річчя трагічної акції “Вісла”, жертвам виселення”. Посвячення відбулося 28 вересня 1997 р.

Команча (*Сяніччина*). На майданчику біля парафіяльного будинку 22 липня 1997 р. посвячено хрест у пам’ять сумнозвісної акції “Вісла”.

26-27 вересня 1997 року в тій же Команчі біля гр. кат. церкви споруджено кам’яний хрест на постаменті якого читаємо: “Я добрий пастир. Добрий пастир життя своє дає за овець”, а нижче: “Єпископам і священникам УГКЦ, які загинули в 49-х роках – співбрати у священстві”.

Височани (біля *Команчі*). На місці церкви, спаленої 1944 р. 8 листопада 1997 р., посвячено малу церковцю у 50-ті роковини вигнання мешканців того села.

Криниця (*Лемківщина*). Біля гр.кат. церкви 27 вересня 1997 р. посвячено хрест з двомовним текстом:

“1947–1997. Акція “Wisła”. Wypędzonym z własnej ziemi”.

“Св. Апост. Андрею моли Бога за нас”.

Ждиня (*Лемківщина*). Меморіальний хрест поставлено на ватряному полі в честь жертв акції “Вісла”. Посвячено 26 липня 1997 р.

В трьох лемківських селах:

Білянка (гр. кат. парафія), посвячено 14 жовтня 1997 р.

Кунькова (правосл. парафія), посвячено 31 жовтня 1997 р.

Ліщини (правосл. парафія), посвячено 31 жовтня 1997 р. заміщено пропам'ятні таблиці з текстом того самого змісту: "Вигнаним з Лемківщини в 50-ту річницю акції "Вісла". 1947-1997".

Регетів (Горличчина). Посвячено нововідлятий дзвін, який є пам'ятником акції "Вісла". Дзвоніві надано ім'я "Михаїл".

Не забули також про свою драму холмщаки і підляшуки, а саме:

Холм На південному боці церкви поставлено дерев'яний хрест з металевими цифрами на ременах: "1947-1997". Хрест посв'ячено 21 вересня 1997 року.

Заболоття (Підляшшя) В храмове свято 28 серпня 1997 р. посвячено хрест.

Межилистя (Підляшшя). Посвячення пропам'ятного хреста відбулося 7 серпня 1997 р.

На західних землях Польщі, на нових місцях поселення українські виселенці у деяких місцевостях увіковічили пам'ять про акцію "Вісла".

Колобжег (Кошалінське воєв.). На трираменному хресті: "1947-1997. Акція "Вісла". "Аксја "Wisła". На пропам'ятній таблиці, уміщений у постаменті хреста, двомовний текст: "Репресованим, які видержали при нації і вірі - 11 травня 1997 р". "Represjonowanym, którzy zachowali narodowość i wiarę - 11 maja 1997 roku".

Тшеб'ятів (Щецінське воєв.). Напис на кам'яному обеліску: "50-ліття акції "Вісла". 1947-1997. Тшеб'ятів".

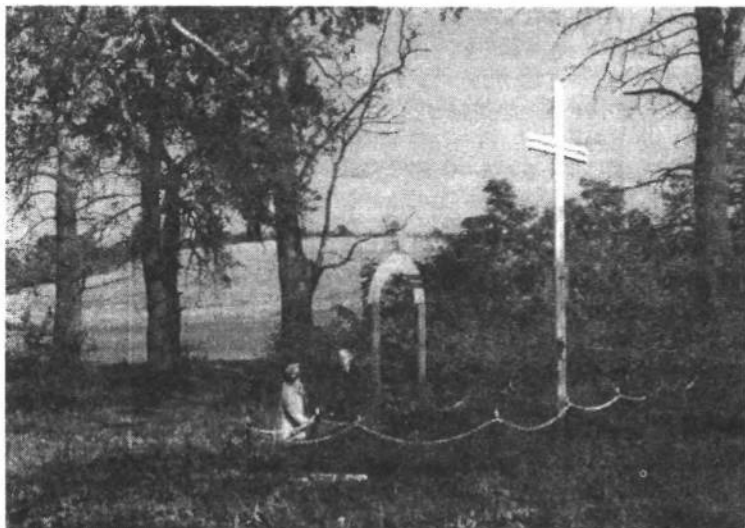
Пам'ятник стоїть у вході до домівки місцевого ОУП при вул. Шлюзовій.

Гожув (Гожівське воєв.). В гр. кат. церкві поміщено таблицю з текстом: "Вигнаним з Лемківщини в 50-ту річницю акції "Вісла".

Післяслово – Pro memoria.

Ці увіковічення після 50 років руйнації і запустіння є німими свідками великого горя українського населення тих земель.

Це свого роду книга народної пам'яті. Також доказ, що на десятиліття можна засекретити архів, замести сліди злочинів, переписувати історію на догоду власть імуцим і різного роду режимам. Але пам'ять лишається. Народна пам'ять, як і сам народ – незнищенні. Ці пам'ятники і пам'ятні знаки не є і не будуть символами помсти, а могилами скорботи, щоб можна було вклонитися тим, кого не повернути фізично, але заховати пам'ять про них. До них будуть іти українці і поляки – всі чесні люди, щоб сказати собі, що це ніколи не може повторитися. Вони наказуватимуть своїм дітям і внукам, щоб ніколи не сталося цього лиха, яке було в 40-х рсках ХХ століття.

Надмогильний пам'ятник 42-м воїнам УПА підвідділів "Крапки", "Гайди" і "Чавса", які впали в бою з спецвідділом НКВД 26.02.1946 р. у лісі Білого Стоку, біля Лісок.

Пам'ятна плита над могилою 49-ти повстанців чоти ком. "Залізняка", що стали жертвами НКВД улітку 1944 р. у лісі поблизу Старого Дикова. 3.09.1995 р. могилу посвячено, а вже у 1996 р. знищено (хрест і плиту обрито білою фарбою).

Пам'ятник воїнам УПА і мешканцям с.Вербиця (Томашівщина), які загинули в 40-х роках. Споруджено у 1996 р. заходами колишніх вербичан.

Могила-пам'ятник воїнам УПА в с.Грушовичі (Перемищина). Заходами Співки Українських Політв'язнів у Польщі виконало Львівське підприємство "Некрополіс" з бронзового пісковика. У постаменті 4 таблиці посвячені куреням УПА Закарзоння: "Прирви-Бегута", "Залізняка", "Коника-Байди" і "Рена".

Пам'ятник освячений 9 жовтня 1994 р. Посередині вдалині – березовий хрест на могилі лікаря УПА д-ра Павла Ключника, псевдо "Сірко".

Могила-пам'ятник 62 воякам УПА, які загинули в бою з військами НКВД 3.03.1945 р. у с. Монастир (Любачівщина).

Урочисте відкриття пам'ятника воякам УПА і цивільним жертвам акції "Вісла" в с. Корні 25 жовтня 1997 р.

Над могилою 153 українських селян, замордованих 17–18 квітня 1945 р. у с. Малковичі біля Перемишля. Могили віднайдено і впорядковано 1992 р. Фото: А.Саладяк

Над однією з трьох збірних могил 354-х жертв – українських селян, замордованих 4 березня 1945 р. бандою “Вацлава” (Юзеф Бісс) у с.Павлокома поблизу Динова. Могили впорядковано у 1994 р., а цвинтар – заходами павлокімчан з Канади у 1997 р. Фото: А.Саладяк

ТУТ СПОЧИВАЮТЬ
ЗАМОРДОВАНІ В НІЧ З 17 НА 18 КВІТНЯ 1945 Р. УКРАЇНЦІ
С. МАЛКОВІЧІ.

БЕНЬ ГНАТ	1885	ІАНК ЯРОСЛАВ	1935	ЛАБУЗА АНДІАН	1911	ПІТУХА АННА	1922
БЕНЬ ПЕЛАГЕС	1890	ІАНК ІРИНА	1940	ЛАБУЗА І.	1931	ПІТУХА ОЛЕГ	1943
ВІНЧР ДМИТРО	1908	ІВАНЧО МАТРОНА		ЛАБУЗА МАРІЯ	1931	ПІТУХА МАРІЯ	1905
ВІНЧР МАРІЯ	1904	ІВАНЦІВ		ЛАБУЗА ЗЕНЯ	1943	ПІТУХА	1935
ВІНЧР ОМЕАН	1944	КОРДІЯК МАКСИМ	1866	ЛАБУЗА	1945	ПІТУХА	1948
ВОЛОС ІВАН	1905	КОРДІЯК ІВАН	1903	ЛАБУЗА		ПІТУХА	1940
ВОЛОС ЮЛІЯ	1911	КУЗЬМА МАРІЯ	1868	ОЛЕГ МАТРОНА	1886	ПЕЛЕСАК ЄВА	1908
ВОЛОС ОМЕАН	1912	КАРПІНСЬКИЙ СТЕФ.	1934	ПЕЛЕХ АНДРІЯ	1883	ПЕТРИЧКО ІВАН	1885
ВОЛОС МАРІЯ	1934	КАРПІНСЬКА АННА	1910	ПЕЛЕХ ОКСАНА	1927	РІВАК ІВАН	1900
ВОМІВ МІКОЛА	1890	КОВАЛЬЧИК ПЕТРО		ПЕЛЕХ НАТАЛІЯ	1932	РІВАК МАРІЯ	1890
ВОМІВ ТАЦІЯННА	1898	КОВАЛЬЧИК ЄВА	1910	ПЕЛЕХ ЄВГЕНІЯ	1934	РІВАК ЄВГЕНІЯ	1929
ВОМІВ ПЕТРИНА	1930	КОВАЛЬЧИК	1935	ПАДОВСЬКИЙ ПЕТРО	1883	СТРИМІНСЬКИЙ ЮРІЙ	1890
ВІЖОВСЬКА МАРІЯ	1911	КОВАЛЬЧИК АГАФІЯ	1892	ПАДОВСЬКА МАРІЯ	1898	СТРИМІНСЬКА ОЛЬГА	1919
ВІЖОВСЬКА ІРИНА	1934	КОВАЛЬЧИК ОМЕАН	1914	ПОЛУЧКО АННА	1895	ХМЕЛІОВСЬКА КАТЕР.	1904
ВІЖОВСЬКА СТЕФАНІЯ	1932	КОВАЛЬЧИК СТЕФАНІЯ	1937	ПОЛУЧКО АННА	1898	ХМЕЛІОВСЬКА ОЛЬГА	1880
ГІЖОВСЬКИЙ ПЕТРО	1893	КОВАЛЬЧИК ДМИТРО	1922	ПОЛУЧКО ЮЛІЯ	1885	ХМЕЛІОВСЬКА ОЛЬГА	1920
ГІЖОВСЬКИЙ ПЕТРО	1898	КОВАЛЬЧИК МИХАЙЛО		ПОЛУЧКО СТЕФ/ІННА/	1890	ХМЕЛІОВСЬКА ОЛЬГА	1944
ГІЖОВСЬКИЙ ПЕТРО	1899	КОРДІЯКА АНАСТАСІЯ	1918	ПОЛУЧКО СТЕФ/ІННА/	1920	ХМЕЛІОВСЬКА ОЛЬГА	1941
ГІЖОВСЬКИЙ ПЕТРО	1870	ЛІСНИЙ АНДРІЙ	1887	ПОЛУЧКО СТЕФ/ІННА/	1920	ХМЕЛІОВСЬКА ОЛЬГА	1913
ГІЖОВСЬКИЙ ПЕТРО	1921	ЛАБУЗА АННА	1901	ПОЛУЧКО СТЕФ/ІННА/	1920	ХМЕЛІОВСЬКА ОЛЬГА	1911
ГІЖОВСЬКИЙ ПЕТРО	1927	ЛАБУЗА МАРІЯ	1975	ПОЛУЧКО СТЕФ/ІННА/	1920	ХМЕЛІОВСЬКА ОЛЬГА	1867
ГІЖОВСЬКИЙ ПЕТРО	1940	ЛАБУЗА АНАСТАСІЯ	1895	ПОЛУЧКО СТЕФ/ІННА/	1920	ХМЕЛІОВСЬКА ОЛЬГА	1897
ГІЖОВСЬКИЙ ПЕТРО	1897	ЛАБУЗА НАСТУНЯ	1897	ПОЛУЧКО СТЕФ/ІННА/	1920	ХМЕЛІОВСЬКА ОЛЬГА	1905
ГІЖОВСЬКИЙ ПЕТРО	1867	ЛАБУЗА МАТРОНА	1896	ПОЛУЧКО СТЕФ/ІННА/	1920	ХМЕЛІОВСЬКА ОЛЬГА	1867
ГІЖОВСЬКИЙ ПЕТРО	1875	ЛАБУЗА ТАЦІЯННА	1902	ПОЛУЧКО СТЕФ/ІННА/	1920	ХМЕЛІОВСЬКА ОЛЬГА	1897
ГІЖОВСЬКИЙ ПЕТРО	1933	ЛАБУЗА СТЕФАНІЯ	1939	ПОЛУЧКО СТЕФ/ІННА/	1920	ХМЕЛІОВСЬКА ОЛЬГА	1905
ГІЖОВСЬКИЙ ПЕТРО	1898	ЛАБУЗА ПЕТРО	1898	ПОЛУЧКО СТЕФ/ІННА/	1920	ХМЕЛІОВСЬКА ОЛЬГА	1905

ЗАКАТОВАНИМ ПІД ЧАС ВИСЕЛЕННЯ ЗЕМЛЯКАМ НАШИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ

ВІЧНА ІМ ПАМ'ЯТЬ

Пропам'ятний хрест на могилах 161 української жертви концентраційного табору Явожно 1947–48 рр., які спочили в лісі недалеко табору.

Фото: М.Туцька

Посвячення могили жертвам села Верховини.
5 жовтня 1995 р.

Село Ліски (Грубешівщина). Біля церкви збірна могила жертвам українського населення.

Одна з могил жертв українського населення в с. Пискоровичі (Ярославщина), помордованих весною 1945 р. польською бандою "Волиняка" (Jozef Zadziarski).

Пам'ятник на могилі жертв місцевого населення 1940-х років у с. Верхурата (Любачівщина).

Встановлений і посвячений 28 серпня 1993 р.

Хрест-пам'ятник жертвам акції "Вісла", поставлений і посвячений біля церкви 10 серпня 1997 р. у с. Гребенне (Томашівщина).

Фото: А.Лазорко

Пропам'ятна таблиця жертвам акції "Вісла", встановлена в греко-католицькій кафедрі у Перемишлі.

Фото: А.Яремко

Пропам'ятна таблиця жертвам акції "Вісла", встановлена в православній церкві у Перемишлі-Вовче.

Фото: А.Яремко

Пропам'ятна таблиця жертвам акції "Вісла", встановлена в Народному Домі у Перемишлі.

Фото: А.Яремко

Розбита пропам'ятна таблиця жертвам акції "Вісла" в селі Поздяч біля Перемишля.

Розбита пропам'ятна таблиця жертвам акції "Вісла" та у пам'ять о.Лева Согора в с.Кобильниця Волоська (Любачівщина).

Фото: Б.Гук

Хрест-пам'ятник жертвам місцевого українського населення 1940-х років, поставлено і посвячено 30 червня 1997 року в с.Тростянець (Сяніччина). Фото: А.Яремко

Пам'ятник єпископам і священникам УГКЦ Закароння, які стали жертвами ганебної акції "Вісла", встановлений в Команчі біля церкви й врочисто посвячений 27 червня 1997 року.

Пропам'ятний хрест з таблицею, присвячений жертвам акції "Вісла", встановлений біля гр.-кат. церкви в м. Колобжег (воєводство Кошалін) колишніми виселенцями на новому місці поселення п'ятдесят років тому.

Фото: Ю.Павлища

Фото: А.Саладяк

Пам'ятник жертвам акції «Вісла» в м. Тшеб'ятів (воєв. Щецинське), поставлений біля домівки ОУП по вул. Шлюзовій.

Фото: А.Саладяк

Автор статті Микола Новосад.

Фото: М.Козаковський

**ДВА ВІДРОДЖЕННЯ. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ
УКРАЇНСЬКИХ ВІДРОДЖЕНЬ 1956 Й 1989 РР. У ПОЛЬЩІ.
СПРОБА ВИСНОВКІВ**

Два українські відродження в післявоєнній Польщі – це безперечний факт, проте їх підгрунття, причини, напрямки й остаточні досягнення не знайшлися, як досі, у полі зацікавлень дослідників. Цій меті має служити наша порівняльна студія, що, вийшовши з аналізу ситуації напередодні зламів 1956 й 1989 років, оглянувши природу відроджень, подавши характеристику їхню в політичній, національній, духовній та інтелектуальній сферах, стане спробою витягнути висновки з двох якоюсь мірою подібних, але й відмінних процесів серед української громади.

У обох випадках термін відродження трактуватиму у досить широкому розумінні, насамперед як національно-суспільно-політичний рух серед українців у Польщі, спрямований на досягнення суб'єктності, творення свого життя на засадах інших, ніж ті, що передували відродженню.

Багато чого може підказати також аналіз внутрішнього змісту самого слова відродження.

Вказує воно, як на мене, на рух від стану негативного до позитивного, від руїни до розквіту. Отже, підставою відродження є занепад, руїна або знищення попереднього позитивного стану в житті одиниці чи суспільності. У випадку українців у Польщі особливе значення матиме тут корінь цього слова – рід, родити, адже обидва відродження починалися в моментах, коли ця громада стояла на грані чисто фізичного існування, на грані свого роду.

ВСТУПНІ ЗАУВАГИ

Ясна річ, сам занепад – це не остаточна підстава всякого відродження. Остаточною підставою треба визнати активне бажання повернутися до стану з-перед занепаду або активне бажання здійснити певну позитивну візію свого майбуття, чого досягти, годі якщо одиниця чи громада не спроможеться на зміну свого актуального стану життя. Чи українське відродження сповідували лише перший чинник за дієвий, чи сягали глибше – це уже сфера висновків, а ми поки що зосередимося на аналізі не глибокої, а тієї безпосередньої підстави їхніх відроджень.

Безпосередньою підставою першого започаткованого 1956 р. була акція “Вісла”, інакше кажучи, повна руїна українського життя

на Лемківщині, Бойківщині, Надсянні, Холмщині й Південному Підляшші, спричинена рішенням польських державних чинників здійснити переселенську акцію українців на Західні Землі. Таким чином створилася виразна антагоністична ситуація, чорно-біла модель у їх спостереганні власного світу. Переселенці опинилися в зовсім чужому національно-історичному середовищі, що з ним зударився їхній узятий з Рідних Земель світообраз, увесь спосіб життя, способи мислити, оцінювати й діяти. Пам'ять про життя з-перед вигнання була ще доволі свіжа, коли в 1956 р. сталася нагода вернути собі втрачені вартості.

У всіх подальших міркуваннях мусимо зважити на цю малу відстань між 1947–1956 рр., бо саме вона вирішально вплине на хід і результати відродження.

Часовий чинник у відродженні 1990 р. стає настільки вагомим, що не дає аналізувати руху цієї доби за аналогічною чорно-білою схемою. Ї це відродження має за безпосередню підставу 1947 р., проте 40 років від останньої дати, як побачимо в подальшому, створить власні дієві сили, внесе інші способи оцінювати свою ситуацію українцями, що міцно позначиться на перебігові та здобутках процесу відродження.

Пропоную таку схему періодизації обох українських відроджень:

1) 1956–1976 рр. з вирізненням: періоду динамічного, започаткованого I З'їздом УСКТ й закінченого промовою Міністра внутрішніх справ з З.Шнека на II З'їзді Товариства в січні 1960 р., яка означала край попереднім тенденціям; періоду кінцевого, що тривав від II З'їзду по 1976 рік, коли під тиском МСВ УСКТ було примушене не корисно змінити свою організаційну структуру та діяти в умовах проголошеної в 1974 році державної доктрини про Польщу як однопонаціональну країну.

2) 1990–1997 рр. з вирізненням 1990–1993 рр. як динамічних, 1993–1997 рр. як стримання відродженських тенденцій та й цілком виділити 1997 рік як цей, що припала на нього 50-та річниця акції "Вісла" і як цей, що показав кризові ознаки в усього кількарічному оновленні.

Очевидно, 1947–1956 та 1976–1990 рр. уважатиму за час назрівання обох відроджень. Зрозуміло, що це заразом час найглибшої кризи як серед членів українських організацій, так і серед не менш важливого тут усього українського суспільства в країні.

Подальший аналіз спиратиметься на характеристиці зовнішніх і внутрішніх чинників обох процесів, причому серед останніх вирізнимо як дієві сили ідеології, вплив Рідних земель, змагання за правду і свободу, стан національної свідомості й моралі, працю інтелігенції.

ЗОВНІШНІ ЧИННИКИ

У 1954 р. комуністична безпека Польщі зліквідувала повністю котрольовану, та все ж оунівську мережу, що діяла на території всієї країни, а два роки згодом за ініціативою відповідних клітин Центрального комітету ПОРП виникло УСКТ. Чи два роки різниці між обома подіями давали достатні підстави аж до такого лібералізму? Очевидно, що ні. Йшлося партійному керівництву про щось набагато важливіше від залишків оунівських зв'язкових. Проблемою була майже 150-ти тисячна маса переселених в західні воєводства українців. Після перших років страху переселенці починали організовуватися заново, а на початку і в першій половині 50-их років це зокрема виразно було на Південному Підляшші, в околицях Ельблонга й Гданська та й по інших теренах. Діяли хори, осередки навчання української мови, драматичні гуртки.

Подальше потурання такому розвитку могло довести лише до повторного об'єднання українців. Це могло статися їхніми власними силами й могло спертися не на іншу, а лише на антикомуністичну оунівську ідеологію. Очевидно, польській безпеці зайняло б кілька років часу знищити еventуальну чергову конспірацію в її зорганізованих уже формах, проте такого сценарію не могло допустити партійне керівництво, якому залежало на заспокоєнню суспільної атмосфери в країні. У такій ситуації партійна ініціатива створити цілком підпорядковану собі українську організацію була чимось очевидним. Це давало подвійну користь. По-перше, на довгий час, як виявилось аж на 33 роки, українці всю свою енергію могли вкладати в організацію, яка займалася лише тим, щоб цю енергію нищити та вести в одне русло; по-друге, ліквідувало загрозу віднови українського підпілля, оунівські впливи замінювало комуністичними та й могло скрізь засвідчувати про сприяння ПОРП українській меншості.

Отже, т. зв. відлига 1956 р. в Польщі не була підставою, а лише можливістю українського відродження, ознаменованого створенням влітку цього ж року УСКТ.

А як було 1990 р., кілька місяців після краху комунізму в Польщі й початку демократичного ладу? Правду сказати, цього разу українці вже не мали великого вибору. Десятиліття від 1956 р. повністю зв'язали їх з державним ритмом країни, а підставою виниклого в квітні 1990 р. Об'єднання українців у Польщі стало не що інше, а УСКТ. Кардинальна різниця полягала в тому, що віднова в українських лавах прийшла не від державних, чи партійних органів, а зароджувалася всередині УСКТ та незалежних від нього діячів. Однак

і тим разом попри значний тиск у 80-их роках, попри паростки організаційної незалежності в Перемишлі й Ольштинському воевідстві, українці не вийшли поза хід подій в державі, а свої сподівання зв'язали знову з тими можливостями, яких самі не виробили – зі здобутками антикомуністично, та ще ніяк не проукраїнсько настрояних поляків. Ясна справа, що в 1990 р. були їм усі підстави сподіватися в Польщі не національної, а справді громадянської демократії, й цей вибір щойно з перспективи кількох років показує не завжди корисні результати.

У висліді дотеперішніх міркувань можна сказати, що попри неунікнений зв'язок обох українських відроджень з загальнопольськими й загальнодержавними подіями, як тими, що чинили офіційно можливим обидва процеси, їх остаточні результати залежали й залежати повинні надалі від внутрішніх чинників, стану громади. Щойно кондиція самих українців може показати, чи кожноразовий зв'язок з життям держави був хворобою обох відроджень, а якщо так, то яка була міра й чим її в обох випадках міряти.

ІДЕЇ Й ІДЕОЛОГІЇ

Першою ідеєю та й майже єдиною було українство як певна вартість сама в собі, проте обидва українські відродження досить виразно функціонували також у цікавих нам у цьому розділі ідеологічних рамках. Ким з ідеологічного погляду була в 1947-1956 р. українська переселенська маса? Виразної ідеології в цю пору ніяк не прослідковувалося, а це внаслідок самої фізичної кондиції спацифікованих і загнаних у колонії-келії людей. Однак у цих людей була історична пам'ять і висновки з недавно пережитих днів. Доба 1944-1947 р. була для українців Закарзоння на верху добою самостійницького оунівства, а в надрах це була доба стихійного селянсько-упівського опору, збройної боротьби. Насамперед ідеологію опору взяли з собою українці на західні землі, конечний вибір ставити себе поза польський народ та його державу. Ця ідеологія була настромом, настановою, але ніяк не суспільно-політичною дійсністю в перше переселенське десятиліття. Опір означав тоді вірність переказові про боротьбу УПА на рідних землях, пошану до ув'язнених вояків УПА та намагання в цьому дусі виховати молоде покоління українців. Від цього настрою далеко було до партійності ОУН.

Проте партійність була й малася в силу тодішніх обставин цілком непогано, хоч не була це – поки що – українська партійна формація. Існували бо до 1956 р. лише окремі члени ПОРП українського роду, переважно давні діячі КПЗУ.

Саме ці люди на початку 1956 року отримали завдання створити прокомуністичну українську організацію на упівському ґрунті. Завдання було трудне, проте ситуація “бандерівців” була ще трудніша: як такі просто не існували. Ціна за існування в комуністичній державі сягала вершин ідеологічної дорожнечі, була вкрай висока. Слідкуючи за творенням УСКТ в 1956-1957 р., не можна сказати, що українці радо сходили з позицій безкомпромісного опору. Взагалі не можна сказати, чи коли-небудь з нього зійшли у своїй масі, але ж говоримо таки про організацію, завжди, до того, нечисленну. Сьогодні наша можливість оцінювати минулі вибори й події є очевидною, наші висновки можуть бути правдивими, проте довго можна задумуватися що тоді, в половині 50-их років, було українцям краще: створити власну, безконтрольну, але й наражену на по суті, підпільну діяльність організацію й таким чином відректися від яких-небудь ідейно-організаційних зв'язків з ворожою державою, чи скористатися партійною пропозицією явної діяльності за ціну приборкання своїх інтересів та стремління в рамках партійної, а під цю пору явно розкольницької, організації.

УСКТ внесло глибокий роздор серед українців, наслідки якого відчуваються й нині, проте слід пам'ятати, що воно завжди мало поважну позицію, а разом з його виникненням почав діяти аж до 1989 р. незалежний Союз Визволення України, створений І.Павликом у Ольштинському воевідстві з представниками в усіх середовищах у країні. Це й була ідеологічна насамперед – оскільки організаційно СВО був слабкий – відповідь на комуністичне УСКТ, а діяльність СВО, радше сперта на порозуміння, ніж на писаний статут, спиралася на відчуття мовчазного спротиву української маси псевдопатріотичному фразесові УСКТ.

Нині можна висновувати, що з ідеологічного погляду виникнення УСКТ було раціональним компромісом української громади та використанням можливості офіційно існувати. Цей компроміс не ніс на початку надто великої загрози. Прекрасно розуміли це колишні вояки УПА, які, виходячи з в'язниць, часто відразу ставали на місцях провідними уескатівськими діячами. Загрози не було, бо ідейний стан громади тримався дуже високо. До того, чи не всі переселенці вважали УСКТ тимчасовою структурою, а не єдиним повноважним і повновласним представником їхніх справжніх інтересів. Ніхто не ставив тоді питання часу та довгого тривання на Західних землях. Отже, УСКТ – це був тактичний і здоровий компроміс, що мав служити створенню підстав до справжнього, а не комуністичного відродження українства в Польщі.

А час минав і творив свої дива. Компроміс перетворився для багатьох українців на безвихіддя. Влада дозволяла громаді лише на

УСКТ, а сама громада боролася з владою засобами УСКТ та з ним самим. Партійний сценарій працював, зокрема в 60-70 рр., безпомилково. Втративши енергію старшого покоління, нічого не виборовши від УСКТ, не створивши ніякого альтернативного ідеологічного світу, крім молодечих паростків самого розуміння демократії навколо часопису "Зустрічі", українці в 1989 р. не мали іншого вибору, як зголодніло кинутися на польську демократію. Причому, демократизм українців був сподіванням, а не існуванням справді демократичних течій у громаді: 40 років по виселенні запізно вже було на які-небудь течії. Була одна особа, що працювала собі тоді на назву українського демократа. Це був Володимир Мокрий. Мав за собою конкретний доробок і минуле. Міг щось репрезентувати. А громада могла лише вимагати для себе демократії як певна людська маса, якій це належиться. Українці ще й досі вчаться демократії, хоча, напевно, дуже її потребують від поляків.

У 1989 р. не було вже навіть компромісу. Не маючи власного доробку, українці прирекли себе на те, що пропонувала їм Польща. Створене 1990 р. ОУП могло у своїх деклараціях лише вітати демократичні перетворення в країні, проте як спадкоємець УСКТ ставило цим себе у двозначній ситуації. Про його демократизм засвідчувала назва українців та історія переслідувань національної меншини, ніж певний політичний і суспільний конкрет.

РІДНІ ЗЕМЛІ

Комуністи, єдині кому ПОРП і МСВ могли доручити місію створити піднаглядну українську організацію, не могли на першій порі встояти перед тиском переселенської громади, охопленою в половині 50-их років і далі однією лише мрією, прагненням і поривом: вертатися на рідні землі. Якби новостворене УСКТ не приманувало до себе якраз відкриттям такої можливості – навряд чи вийшло б воно поза кадрову організацію. Двигуном відродження в 50-их роках був незатьмарений чужиною образ надсянських і надбужанських земель, їх церков, весь запам'ятаний і глибинно дійсний образ старого і єдиного під цю пору правдивого світу українця в Польщі. Цей світ був ще безпосередньо зримий, справляв чарівний вплив, підсилений ще відчуттям чужини Західних земель. Західні землі не спостерігалися як сприятливий ґрунт під розвиток подальшого життя, були тереном тимчасового проживання, а перспектива і можливість вертатися на старе місце, здавалося, відкриються раніше чи пізніше, але таки незабаром. УСКТ сприйнялося саме як початок повертання. "НС" з 1956-1960 рр. рясніє статтями саме на цю тему.

Отже, розходження інтересів між владою й українською громадою було очевидне й однозначне: між ними знаходилося УСКТ. Для влади – засіб стримати українців на вигнанні, для громади – сигнал про можливість вертатися. Віра в цю можливість гнала українців у лави товариства, яке, проте, з часом зуміло добитися зміни напрямку своєї дії та й прагнень української маси. Разом з триванням вигнання дедалі гострішими заявами представників МСВ щодо неможливості вертатися та поступовим переходом УСКТ на довготривалу діяльність в незмінних переселенських умовах і заперечуванням вимог людей приходило усвідомлення власної безпорадності, знеохочення та відречення від повороту серед чи не всіх переселенців. Рідні землі стали втраченим раєм українців у Польщі.

У 70-их роках вони ще спромоглися виховати у відчутті далеко втраченого раю частину молодого покоління, яке відвідувало рідні землі під час “туристичних” мандрівок “Карпати”. Це була, по суті, чи не єдина відповідь покоління, народженого на Заході, на акцію “Вісла”. На жаль, воно не спромоглося збудувати триваліших ідейних підстав під свої відносини з рідним краєм, внаслідок чого відродження 1990 р., здійснюване переважно діячами 30-50-річного віку, вже не зверталось в південно-східному напрямку в пошуках сили, оправдання й остаточної площини українського буття в країні. Українці дали себе закрити в клітку Західних земель, опинилися в безвихідді. Правда, у 1992-1993 рр. у “НС” появилось кілька статей на тему вертатися – залишатися, автор цих міркувань збудував цілісну візію ролі рідних земель у подальшому існуванні громади, проте ціла дискусія виявилася теоретичною. На Західних землях почалося велике церковне будівництво, що й було мовчазним сигналом про вчинений “вибір”: лишаємося, бо примушені. Як не тривожно, проте український інтелектуальний і організаційний провід не стараються збудувати концепції відносин наступного покоління з рідними землями, що свідчить про майже повсюдну згоду на закріплену вигнанням і останнім 50-річчям ситуацію. Українці перетворюються на непов’язану зі старим світом людську масу, нездатну відчувати власний родовід та витягати висновки з власної історії. Таким чином, у даній ділянці нема зв’язку між першим і другим відродженням, а радше повний розрив і заперечення духу 50-их років.

Парадоксальним явищем у 50-их роках було те, що тодішнє відродження було відродженням заради рідних земель, а відбувалося на Західних землях. По кількох роках, зокрема ж після заснування УСКТ, попри повернення значної кількості переселенців на рідні

землі, виявилось, що відродженський рух заламується у півдорозі й стає зосереджуватися у Варшаві, державному центрі, де осіло правління новоствореної та єдиної легальної організації УСКТ. Таке завершення нашої дороги до рідної землі було ознакою небезпечного в подальших наслідках сполучування життя української громади з життям країни та будівництвом власних структур у згоді з антиукраїнським ладом в цій країні. Тим часом громаді, але не проводіві, було відомо, що центр знаходиться не в Варшаві, а на рідних землях. Спершу Варшава мала бути лише вигідним місцем посередництва в комунікації між чужиною і батьківщиною, але з часом перебрала на себе цілком іншу роль, незгідну зі справжньою напругою на лінії український захід – схід.

Очевидно, ріст значення здеморалізованого вже від початку 60-их років центру варшавського УСКТ означав занепад ролі Рідних земель. Варшава не хотіла відродження українства разом з тисячами тих, хто повертався – на Підляшші, Лемківщині чи й в Перемишлі. Природньо, що спершу Підляшшя, а відтак Лемківщина зазнали краху у намаганні відбудувати своє національне життя. Зокрема щодо лемківського руху негативна роль “української” Варшави – однозначна.

У відродженні 90-их років характерним є вихід поза дотеперішній уклад, українцям вдалося будувати основи свого відродження не в Варшаві, а в старому центрі – Перемишлі з його величезною історичною традицією такої саме ролі та великою й активною громадою. Нині не Варшава стверджує Перемишль, а навпаки – лише існування української громади в Перемишлі дає підставу, легітимність й сенс діям варшавського осередку.

СТАН НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ Й МОРАЛІ

У другу половину 50-их років українська громада ввійшла без виразно репрезентованих ідейних, ідеологічних чи інтелектуальних, а куди вже говорити політичних прямувань. Не існувала провідна верства. Розкинені по великій і незнаній території окремо проживали представники старої інтелігенції, у польських державно-партійних установах працювали колишні члени КПЗУ, оговтувалося під проводом о. Василя Гриника греко-католицьке духовенство, проте ці люди не були ще здатні власними силами й заради тільки громадського добра підняти громаду з руїни. Правда, у в'язницях сиділи сотні вояків УПА – це й була єдина сила, заради якої трималася вся решта й яка становила і далі потенціальну небезпеку для Польщі. Громада, сяк-так оговтавшись від переселенського шоку,

очікувала зміни свого безнадійного становища, плакаючи пам'ять про гекатомбу на рідних землях, табір Явожно. Громада чітко висловлювала своє національне "ні" всьому польському, хоча дуже часто перемішувалося воно зі страхом і приниженням. Люди повністю усвідомлювали поразку в недавніх змаганнях, але знали, що боротьба ніяк не закінчена. Закінчилися її збройні хвилини, та ґрунт і засоби до змагання таки існували далі. Навіть на вигнанні, де, проте, ніхто не збирався жити на безвік. Це не вкладалося в нічию уяву, хоча було повсякденням. Великою спокусою були хоч і знищені, та все ж великі німецькі господарства й безмір землі для завжди спрагнених її наших селян. Однак люди неохоче йшли працювати на цю землю – не була їхня. Громада не була здеморалізована першим переселенським десятиліттям, відчувала свою кривду, свою правду й своє покликання жити як гідний господар на рідній, а не понімецькій землі. Хоча не було української школи, Церкви, культурних установ, ніде згадки про щось українське – таки панував серед людей дух протесту й опору. Постави були однозначні й не здавалося нікому, що з часом вони можуть змінитися.

З однозначним "ні" люди вступали до УСКТ. А саме ця організація, зокрема ж її верхи, готували українцям нове українство й нові вартості його. Як не дивно, але по кількох роках панівним став серед уескатівських верхів (приклад іде згори й на це "хтось" розраховував...) такий парадокс: за ціну офіційно називатися й офіційно бути українцем продати те, за що боролися й вмирили інші українці. Над людськими й національними вартостями переважив людський і національний комформізм. Проте найнебезпечнішим було те, що така постава визнавалася за патріотичну й відповідальну. Відбулося глибоке спотворення справді патріотичних постав і понять. Патріотизмом став комформізм. Оскільки лише УСКТ мала матеріальні засоби (державну дотацію) та можливості впливати за посередництвом свого пресового органу "Наше слово" існувала поважна небезпека, що уескатівське українство й патріотизм може поширитися також на всю громаду.

Наскільки УСКТ як певна дійсність, ансамбль постав і вартостей увійшло в життя громади – може свідчити про це стан громади в 80-их роках та й потім, у 90-их. Наскільки неможливим стало в цей час відрізнити патріотичне від непатріотичного, чесне від нечесного найкраще доказує безперешкодне перетворення УСКТ в ОУП. По суті, нині не знати, скільки УСКТ є в ОУП, а скільки з ОУП було в УСКТ. Ніхто в українській громаді не зважається про це говорити або до окремих голосів ніхто не дослуховується.

Усе-таки хтозна, чи друге українське відродження може мати триваліші перспективи й підстави, якщо українці не зважаться від-бути мудру спокійну й насамперед – відповідальну розмову про 1956-1990 р., тобто про підкомуністичний період власної історії в Польщі. Брак такої розмови вже тепер збирає свої негативні наслідки. Здається, 50-річчя акції “Вісла” українська громада привітала браком ясних понять, неможливістю відповісти на питання, що у її надрах та історії позитивне, а що негативне.

ПРАВДА

1944-1947 р. були основним і зламним кроком на шляху самоствердження українців у політичних рамках Польщі (не історичних і не етнографічних...). У цей час національного змагу й жертви боронили свою споконвічну правду й разом стверджувалися правдою самої боротьби. Події, переживання й стан свідомості, вироблений за ці чотири роки, став наріжним каменем їхнього подальшого життя, їхньої самосвідомості й разом спостереження їх польським оточенням. Можна сказати, що після вигнання українці мали три періоди в стосунку щодо своєї національної правди: 1947-1956 – правда, принижена ворогами, але жива серед своїх; 1956-1989 – правда, викривлена й принижена ворогами, проте запам’ятана й переживана своїми; 1990-1997 – правда, незаперечувана ворогами, однак дедалі незрозуміліша й не своя для молодого покоління українців.

Для українців після 1947 р. не було іншої національної правди, як існування й боротьба УПА за їхні права на власній землі й глибше: право до цієї землі. Без цієї правди неможливо уявити собі їх життя як у 1944-1947, так і 1947-1989 роках. Попри величезний тиск влади в 60-их роках були чинені спроби політичної реабілітації українців. Громади не задовільняв комуністичний тип досягнутої реабілітації: не всі українці – це націоналісти й бандерівці. Вона була джерелом і спадкоємницею УПА, тож не могла добиватися реабілітації іншої, ніж у нерозривній сполуці саме з нею. А до 1990 р. українці жили подвійно: без цієї правди – назовні, і з цією правдою – усередині. Такий стан продовжується донині, хоча після 1989 р. вони набагато сміливіше показали свій зв’язок з власною історично-національною правдою. Заразом недобачуваним знаком є невміння пояснити молодому поколінню значення власної історії. Попри вихід у світ значної кількості відповідних видань, підготованих власними силами, українська інтелігенція та організації занастали в 90-их роках те, з чого самі вирости. Заразом не видно змагу за

вироблення нової ідеології, не кажучи вже про ідеї. Правда постаріла, втратила визвольну силу разом з занепадом бажання правди серед громади.

СВОБОДА

1947 рік разом з кінцем визвольної боротьби УПА й початком акції “Вісла” означав для українців у Польщі кінець національної та політичної свободи. Виселення знівечило які-небудь їхні права, починаючи від людських до права спадщини батьківської власності. Десять років українці жили як приречені на швидку втрату самого інстинкту свободи, бо про які-небудь політичні вимоги в 1947-1956 рр. і мови не могло бути: громада збирала сили після кінця збройної боротьби на рідних землях. Згодом, оскільки українцям завжди здавалося майже однозначним життя на рідній землі з відчуттям свободи, відродженський запал, спрямований саме на повернення, приглушив вимоги національно-політичної свободи. У 1956 р. йшлося про вихід з неіснування (очевидно, в стосунку до влади), а не про свободу, проблема свободи не ставилася – проблемою було життя. Десь до половини 60-их років громада жила візією повернення й свободи на рідній землі, тож годі й говорити про те, що у трактуванні себе самої не появилось слово про поневолення. Натомість поневоленням була від самого початку й таким є донині “акція Вісла”. На Західних землях Польщі перебуває сотня тисяч поневолених, позбавлених людської та національної гідності, людських і національних прав людей – вигнанців.

Як не дивно, але попри значний ріст політичних вимог українців у 80-их роках, попри перші прояви уміння функціонувати в демократичних структурах, українці не висунули перед владою – після 1989 р. – вимоги повернути їм людські права. Що гірше, навіть не опрацювали ніякого документу про своє становище у світлі Гельсинської конференції 1975 р. та наступних міжнародних актів зохорони людських прав, а також не постаралися за аналіз акції “Вісла” і її наслідків з точки міжнародного права.

Натомість вони визнали себе вільними в рамках тієї демократії, що настала в країні від 1989 року, хоч і досі вона не принесла задоволення їх мінімалістично сформульованих постулатів засудження акції “Вісла” тощо. Таким чином появилася небезпечний розрив у розумінні своєї людської і національної долі в Польщі після 1947 року, який прирікає й наступні українські покоління на життя в умовах людського й національного поневолення.

ІНТЕЛІГЕНЦІЯ

Відродження 1956 р. доволі швидко втратило свій автентизм і спонтанну силу, що йшла від надії зійти з дороги визначеної 1947 роком. Уже 1960 р. стало всім зрозуміло: партійні настанови діють не лише за ширмою, але відкрито визначають перебіг подій та тлумачення української дійсності. На початку 60-их років (символічно означав це відхід О.Васильків зі становища секретаря УСКТ) усталився ієратичний поділ на скомунізований вислужницький провід Товариства та віддані, ідейні, але ж позбавлені автентичного проводу низи. Саме там, унизу, щоразу зближували справжні зірки індивідуальностей, яким чомусь ніколи не пощастило стати осередком дії й мислі ширших, ніж вони самі. А саме ці індивіди призначені були до того, щоб українська громада не була осамітнена, а провід не почувався безконтрольним та самозадоволеним. Тим часом замість думки він підпорядковувався лише партійній настанові. Що сталося в 1956 р. й пізніше з українською інтелігенцією, що дозволила “Нашому слову” всякі підґрунтові течії, здатні оживляти громаду, залити нерозбірливою словесною масою, що саме воно найяскравіше добилося ідеалу комуністичного розв’язання національної справи: національна форма – інтернаціональний зміст. Не в “Нашому Слові” суть справи. “Наше Слово” – це лише прояв того, як з ходом років в громаді панівним настроєм стало задоволення від того, що взагалі існує; як само існування, а не його ціна й зміст стали найвищою вартістю; як громада втратила здатність боротися за концепції свого майбуття. Суть справи в тому, чи була, а якщо так, то якою була українська інтелігенція після 1956 р. в Польщі. *

До цієї дати вона підійшла в стані такого переслідування й вичерпання, що про інтелігенцію в нормальному значенні годі перед 1956 р. говорити. Старі культурні осередки, такі як Перемишль чи Сянік, перестали в 1947 р. функціонувати, а велика еміграція на Захід в 1944 р. та Явожно лише доповнюють основні етапи нашого збіднення. І все ж в другій половині 50-их років виразно прозначаються інтелігентські гуртки в Щеціні, Вроцлаві, стає працювати “Наше Слово” у Варшаві. У Кракові студенти виносять проект створити інтелектуальний часопис, перетворений згодом у “Нашу культуру”. По якомусь часі стає видимим: є люди – нема думки, нема концепції, нема ідейного (не ідеологічного) проводу та духу пошуків. Можна додумуватися, що УСКТ до інтелігенції ставиться з недовір’ям та й не створює їй привабливої площини дії. Проте лише можна додумуватися, тому що нема писаних свідчень про спроби

змагу за нормальну позицію думки й інтелігенції серед громади. Уескатівське – іншого до 1956 р. не знаємо. Відродження – це явно селянське й стероване тимчасове заворушення, сперте згодом на групку штатних працівників. Однак селяни є самі (якщо союзниками не назвати комуністів). Рятує їх лише власна висока культура й свідомість своїх завдань, старі галицькі зразки праці. У “Нашому Слові” не знайдеш дописів, характерних для людей, що кожного дня займаються мисленням, а якщо пробивається щось, то в напрямку поезії, досліджень над культурою тощо. Страшно стає, проте не знайдеш в українських виданнях аж до початку 80-их років нормальної публіцистичної статті. Нема ідей.

Правда, спалахують зірки, проте горять самі для себе. Власну, а не всієї інтелігенції (бо ж підказує це навіть проста математика) честь рятує арештований 1962 р. щецінський інтелігент Мирослав Трухан. Власної честі боронить чомусь завжди чи не всім незрозумілий поет Остап Лапський, ідучи на початку 80-их років на десятирічне мовчання. Вони чомусь виявляються самотніми, а якщо є підтрим – то в умовах домашніх розмов.

Тим часом студентська молодь на початку 80-их років творить свою організацію та часопис “Зустрічі”. Не маючи зразків мислення, не маючи на кого спертися, вона майже 10 років сама шукає і виробляє критерії оцінки та вартості. Не було нікого, хто міг би їм щось запропонувати з ідейного доробку минулих днів.

Тож не дивно, що перетворення УСКТ в ОУП в квітні 1990 р. відбувалося в обороні радше життєвих й інтуїтивних, ніж глибоко передуманих і відповідно оформлених вартостей, а серед учасників не було видно виразного поділу на т.зв. номенклатуру й опозицію. Вартістю було й далі є українство, проте не стало багатства в його розумінні. Інтелігенція виявилася найбільш бідною з-поміж репрезентованих на ньому середовищ. Оскільки багатством інтелігенції та й фундаментом її буття є вартості, то можна сумніватися, чи вона взагалі до початку 90-их років існувала й чи існує тепер.

СПРОБА ВИСНОВКІВ, АБО Ж 1997 РІК

Пробуючи зрозуміти проаналізовані аспекти обох українських відроджень у Польщі, слід насамперед зробити заввагу про метод і критерії висновків. Очевидним мені здається те, що вихідним буде прикладення вартостей з половини 50-их років як автентичних і правдивих до всього того, що діялося потім, зокрема ж подій по 1990 році. У такому, єдиноможливому для мене світлі, не можна

ствердити, що друге відродження дає себе потрактувати як доповнення першого.

Страшне спустошення, вчинене 60-80 роками в українській громаді, не дає можливості до такого гармонійного поповнення. Втрата ідейних настанов, невизначеність постав, деморалізація провідної верстви та атрофія вартостей на дорозі до 90-их років наказує радше протиставляти собі обидва відродження.

Українська громада в Польщі не виробила ніяких інших, крім успадкованих з-перед 1947 р., ідейних вартостей, причому показовим є занепад постав саме безкомпромісної оборони власної національної правди й свободи. Тим самим годі говорити про справжні вартості українства серед молодого покоління українців. Друге відродження здається відбувати на засаді переваги форми над змістом, у чому й полягає головне застереження, чи процеси 90-их років можна у всіх вимірах називати саме відродженням.

Зокрема промовистим проявом занепаду став рік 50-річчя акції "Вісла". Здається, він оголив всю порожнечу патріотизму молодоукраїнського видання та нездатність провуду й інтелігенції стати врівень з вимогами власного походження й історії. При всіх застереженнях, які можна мати до такого детерміністичного підходу, впевнено можна ствердити, що українство в Польщі як людська маса та ідея, знаходиться в стані глибокої безперспективної кризи. Очевидно, ідеться тут про гармонію та взаємозв'язок, скритий у двох значеннях одного слова українство: ідея та люди. Без зв'язку й взаємозалежності між ідеями та людьми годі говорити про тривання й розвиток українства.

ДО 50-РІЧНИЦІ ГАНЕБНОЇ АКЦІЇ “ВІСЛА”

Дорогі країни, дорогі гості. Минуло вже 50 років від депортації українців з прадідівських земель на західні та північні землі Польщі, в рамках ганебної акції “Вісла”. Щоб оцінити цей “ювілей”, треба повернутися до історії нашого народу та державности.

Кожна війна приносить велике горе поневоленим народам, головно народів, землі якого багаті в підземні і наземні багатства, саме землі, на яких родиться золота пшениця, де знаходяться поклади золота, вугілля, нафти і газу. Україна знаходиться в такому географічному положенні, що все це посідає. Тому і не дивно, що її сусіди, як зі сходу так і заходу, завжди хотіли володіти тими землями, та не тільки землями, але і таким працездатним народом як українці.

Перша світова війна 1914/18 років не принесла Україні незалежності, хоча й нарід пробудився, але не настільки, щоб оборонити свою незалежність. Після Ризького договору між Польщею і більшовиками частина українських земель (Західна Україна) припала Польщі. Пілсудський не дотримав угоди з С.Петлюрою, який обороняв Варшаву перед наступом більшовиків, де згинув тисячі українців в обороні того міста. І то заважило, що більшовики почали відступати. А польські історики описують це як “Суд над Віслою”, не згадуючи, хто оборонив Варшаву.

Українські війська, якими командував С.Петлюра, були інтерновані, а сам Петлюра змушений виїхати на захід. Один з таких таборів для інтернованих українців були Пікуличі, де загинуло кілька тисяч українських воїнів.

Двадцять років окупації західних земель України позбавили всякого значіння в сучаснім культурнім і політичнім життю. Заповнилися тюрми українськими політв'язнями, відбувалися судові процеси, запроторювано в'язнів до Берези Картузької, Монтелюпіх, Бригідок і т.п. В грудні 1932 року засуджено на смертну кару українських студентів Данилишина і Біласа. Не помогли заклики і протести наших церков, суспільних установ, студентства та мирного населення. Вирок виконано.

Все це діялось до вибуху Другої світової війни (1939 р.), коли німецькі війська напали на Польщу, яка неспроможна була протиставитись добре вишколеній озброєній німецькій армії. Західну

Україну “визволяють” радянські війська, як писала тоді радянська преса, “визволяють” поневолений український народ з-під польського гноблення. Два роки радянської влади на західних землях України дали пізнати, що значить “визволення”.

Нові визволителі замінили тільки гасла з “кабанє” на “кулаки”, “запроданці”, “шпигуни”, “вороги народу” і т.п. тюрми заповнилися новими в'язнями, закрито всі суспільно-культурні установи, насильно організовано колективні господарства, протестантів зсилали в Сибір. Частина свідомих людей, головно інтелігенції, студентства, щоб зберегтися від ув'язнення, зсилки в Сибір, або піти в армію, подалися на німецьку сторону (за кордон).

Більшовики готуються до війни з Німеччиною: будують великі залізобетонні споруди, протитанкові рови та інші забезпечення. Німецькі розвідувальні літаки кожного дня появляються над будовами військових споруд, фотографують, бувало, розкидають антирадянські летючки. Зі сторони радянського уряду, як і військових чинників, немає жодної інтервенції. Щоб прискіпити будову військових споруд, до армії мобілізують майже всіх працездатних мужчин Західної України.

22 червня 1941 року німецькі війська нападають на Радянський Союз, займають українські землі і оголошуються новими “визволителями” українського народу з-під комуністичної системи. Нарід повірив, що дійсно наступить відлига після сотень літ поневолення. Повертаються біженці з Німеччини, повертає провід ОУН. 30 червня 1941 року у Львові провід ОУН проголошує відродження української державности. Покликано уряд, який очолює Я.Стецько. Організуються уряди в нижчих установах: громади, повіти, міські ради і воєвідські. Однак вже в липні 1941 року гестапо арештує С.Бандеру, а відтак і цілий уряд. Арешти відбувались і в нижчих установах. Заповнилися в'язниці, почалися зсилки до концтаборів та розстріли. Німецькі війська швидкими темпами займають великі простори України, грабують, працездатних людей, забирають на примусові роботи до Рейху. Замикають школи, університети, змушують людей, що залишилися, працювати на дорогах, залізничних шляхах, ремонтах фабрик, не дивлячись на стан їхнього здоров'я.

Український нарід під проводом ОУН й інших організацій чинить спротив німецькому окупантові. Формуються збройні партизанські відділи різних формацій. В жовтні 1942 року організовується Українська Повстанська Армія (УПА), яка стає в обороні поневоленого українського народу. Загони УПА розброюють менші частини німецького війська, щоб здобути зброю. Молодь масово

горнеться в ряди УПА, щоб захищати своїх близьких від грабунків та мордів.

Несприятливі кліматичні умови на східному фронті (сильні морози), американська допомога Радянському Союзові технікою і харчами спричиняється до затримання німецької офензиви. Водночас дії партизанських загонів на тилах німецького фронту, як в окупованих країнах, змушує німців обороняти залізничні та дорожні шляхи.

Уряд Німеччини, побачивши трагічну ситуацію армії та прорив східного фронту, звернувся до проводу ОУН під керівництвом А.Мельника з проханням організувати дивізію "Галичина". Вже 24 квітня 1943 року відбувся перший набір молоді до згаданої дивізії. Як пояснювали організатори, не залежало в допомозі німцям в затриманні східного фронту, а в вишколенні української молоді і здобутті зброї. Як закінчились дії тої дивізії знаємо з боїв під Бродами. Про це говорять учасники тих дій та можна прочитати у книжці "Лагерний Триптих" О.Пушкара та "Українська дивізія "Галичина" М.Слабоштицького і В.Стеценка.

Німці програють війну. 8 травня 1945 року підписано капітуляцію Німеччини. Західна Україна знову опинилася під більшовицькою окупацією. Після капітуляції Німеччини та приходу на західні землі України польсько-більшовицького війська починається велика трагедія українського народу, головного в західній Україні.

Згідно з польсько-більшовицькою угодою прийнято, що кордон поміж Польщею та УРСР становить лінія Керзона. На прохання варшавської делегації Сталін відступив на користь Польщі частину корінних українських земель, де з діда-прадіда проживали майже самі українці. Рівночасно в тій угоді згадано, що українці з тих теренів будуть добровільно переселені до УРСР.

В часі відновлювання на тих теренах польської державної адміністрації антиукраїнські акції набрали всеохоплюючого характеру. Спалено та понищено українські села, почалися бандитські напади польсько-комуністичних банд. Гинули тисячі невинних людей. Все це загострювало і ускладнювало українсько-польські відносини. За тих умов українці Закерзоння, як і керівництво ОУН-УПА, зверталися до польського громадянства, політичних чинників із закликом припинити взаємну ворожнечу. На жаль, ці заклики залишалися голосом волаючого в пустелі.

Керівництво ОУН-УПА, бачачи масові вбивства, спалення сіл, пограбування – виступило збройно в обороні українського народу. Такі вбивства польськими бандами були виконані 3 березня 1945 р. у селі Павлокомі, де загинуло 365 осіб, вночі з 17-18 квітня 1945 р.

в селі Малковичі замордовано 153 особи та багатьох інших місцевостях.

На підставі польсько-більшовицької угоди почалося переселення із Закерзоння населення українського походження на Радянську Україну. Мало це відбуватися добровільно, а як це діялось? Живуть ще очевидці і пам'ятають перебіг цієї акції. Нелегко було покидати прадідівські рідні землі, тому небагато було охочих добровільно виїхати. Населення на день залишало рідні хати та укривалося по лісах або інших селах, де ще не виселювали.

Комуністичні чиновники, побачивши несприятливу ситуацію, насилу почали викидати людей з рідних хат, а тих, що опиралися, грабували та навіть мордували. Почалися оборонні дії УПА проти пацифікаторів українського населення. Пам'ятаю одну з таких подій, яка мала місце в Любичі Корол, де з 8-9 березня відділи УПА героїчним способом зліквідували комісію, яка містилась в будинку пароха Любичі о.Заяця, спалили вагони на станції, якими мали виїхати люди села Тенетиська, знищили документи переселенчої комісії та обстріляли кілька пунктів, де квартирувало польське військо. Про цю акцію УПА писало багато учасників.

Однак відділи УПА не були спроможні довше протиставлялись чисельному польському війську, яке підтримували Радянський Союз, Чехословаччина, Угорщина та інші сателітарні країни.

По виселенню українців на Радянську Україну, населення, що залишилося, почало вертатися з лісів до своїх господарств, які ще не були спалені. Однак польський уряд неспроможний був завести на тих теренах свою адміністрацію. Крім проблем з УПА, польська влада мала ще проблеми з польською партизанкою, яка діяла на корінній землі Польщі, і в тому часі вже порозумілася з УПА.

Москва наполягала, щоб польський уряд зліквідував відділи УПА, котрі діяли на Західній Україні. Почались депортації українського населення в рамках акції "Вісла" на західні і північні землі Польщі. Акція "Вісла" мала подвійне завдання, перше – знищити УПА і запацифікувати український нарід як націю, друге – заселити землі, які були забрані німцям по капітуляції і усталенню нових кордонів у Європі.

Акція "Вісла" записалася в українській історії, як геноцид українського народу і ліквідація українського підпілля (УПА). До завершення тої акції поставлено кілька дивізій регулярного польського війська, загони УБ та міліції, не враховуючи звичайних грабункових банд, які при помочі війська нападали на українські села. Польські загони з віддалі часу можна назвати звиклими бандами,

бо вони палили села, грабували і насилу викидали людей з рідних хат. Майже кожного дня точилися бої УПА з комуністично-польськими загарбниками. Населення було застрашене мордами своїх найближчих, грабунками свого майна, запроторюванням до концтабору у Явожні. Вигнанці з рідних хат, нероз'язані без батьків, чоловіків запроторені до товарних вагонів, разом з живим інвентарем їхали в незнане.

Розбиті родини, не знаючи куди їдуть, що діється з їхніми найближчими, брудні, голодні, не виспані, без медичної опіки, мріяли тільки про скромне, але спокійне місце на тій землі. Перевезення тривало понад два тижні. В призначеному місці, розділяли тільки по дві-три родини в селі, мовляв, щоб скоріше спольонізувались. Місцеві жителі недоброзичливо прийняли виселенців (крім автохтонів), знаючи від урядових чинників, що це "бандити" і належить їх так потрактувати. Про це детально можна довідатися в книжках Є.Місила "Акція Вісла" та Б.Гука "Закерзоння".

Депортація, морди, грабунки, арешти, концтабір Явожно, не зломали духа українського народу. При допомозі підпільної церкви, свідомих патріотів свого народу, пізніше УСКТ, життя на західних землях кожного дня відновлювалося. Працездатний український народ вже за кілька років покращив своє матеріальне становище. Знищені господарства, які надавалися переселенцям, були швидко відремонтовані. Молодь, яка пережила ті страхи, поневолення, страти своїх найближчих зрозуміла, що тільки наука може в майбутності випровадити український народ на рівень європейських країн та світу.

Все це поволі здійснювалося. Нині ми вже не безбаченки, як нас називали і трактували. Маємо свою виміряну, кров'ю зрошену Україну. Світ дізнався, що на мапі світу існує така держава як Україна. Маємо свій прапор, герб зі знаком Володимира Великого. Майже у всіх державах світу є наші посольства. А нашим бажанням є те, щоб уряд України, Верховна Рада та інші чинники держави пам'ятали про своїх синів і дочок, що живуть поза межами України, та вплинули на польський уряд засудити ганебну акцію "Вісла", та повернути забране державою майно, як це зробив польський уряд щодо до народу жидівського.

ПРИВІТАННЯ ДО ТОВАРИСТВА “НАДСЯННЯ”

При нагоді сьогоднішньої конференції хотів би висловити перш за все декілька особистих думок, які, звичайно, будуть суб'єктивними, але про них, вважаю, треба говорити. Для нас в Україні, недалеко від Перемишля, найважливішими проблемами, які на сьогоднішній день повинні бути вирішені, є дві проблеми, що торкаються українців у Польщі. Це, перш за все, акція “Вісла”, а чіткіше кажучи, її наслідки та причини, що довели до її скоєння. І друга справа – це оцінка національно-визвольної боротьби на етнічній українській території, яка після Другої світової війни відійшла до Польщі. На тих українських етнічних землях вела боротьбу Українська Повстанська Армія та підпільні українські організації, пам'ять про яких нам слід гідно вшановувати.

А яка ситуація на сьогоднішній день. Практично 1997 рік закінчується, а з ним і 50-річчя акції “Вісла”. Треба зазначити, що початок 1997 р. був дуже бурхливий по відношенню до цієї трагічної річниці як в Україні, так і в Польщі. Ми сподівалися, що все це принесе якісь конкретні вирішення. Зустріч президентів обох держав, а саме приїзд президента Польщі Квасневського до Києва і довгоочікуване підписання документу обох президентів, в якому хоча буде згадка про акцію “Вісла”, на жаль, закінчилося нічим. Адже події на Волині під час Другої світової війни не мають ніякого зв'язку з проведеною вже два роки після закінчення війни акцією “Вісла”. Випрацювання сьогодні майбутньої політики обох країн, спираючись на теорії, що ми є стратегічними партнерами, розходиться з щоденною практикою. Я був учасником спільних засідань комісії обох президентів і добре, що там мовилося про стремління Польщі до європейських структур. Але в двосторонніх договорах треба бачити в такій самій мірі і другу сторону, а не лише обіцяти творення для неї сприятливого клімату тощо.

Політика України відносно Польщі є зараз в стадії ілюзій. Ми тішимось, що на зустрічі у Києві панове прем'єр Сухоцька і Борусевич запевняли нас про підтримку на міжнародній арені. Але слід брати до уваги, що були це вислови, сперті на інтересах Польщі. І в тому нічого дивного, бо кожна держава керується у своїй політиці, перш за все, своїми інтересами. І це просто висказав перед українськими телеглядачами Богдан Борусевич, вказуючи, що підтримка України на міжнародній арені є в інтересі Польщі. Отож, повертаючись до акції “Вісла”, можна ствердити, що якщо

з нагоди 50-річчя з її скоєння нічого практично не вирішено, то в майбутньому тим більше немає надії, а коли пройде століття, буде вже по проблемі, і вона станеться історичною подією. Історики матимуть нагоду займатися архівними матеріалами, а дискусії про цю подію носитимуть академічний характер. Ми зі своєї сторони старалися донести цю проблематику до найвищих структур нашої влади, вже починаючи з 45-річчя її виникнення, але заходи ці не принесли сподіваних наслідків. Однак і надалі ми не будемо припиняти формування громадської думки та відповідних заходів про її вирішення. Надіємось, що у справі цій все-таки можна буде щось корисного зробити. Перш за все, спираючись на договір з Комісією національної пам'яті Польщі, під керівництвом пана Пшевозьніка, який останнім часом часто буває у Львові та поводить себе як державний муж при заходах відновлення цвинтаря "Орлят", можна при цій нагоді полагодити також деякі проблеми, пов'язані із захороненням українських вояків на території сучасної Польщі згідно з засадами, які прийнято між згаданою Комісією пана Пшевозьніка і Об'єднанням українців у Польщі.

Роботу слід розпочати від віднайдення і увіковічення пам'яті керівних структур УПА, місця спочинку яких на сьогоднішній день невідомі, наприклад М.Онишкевича та інших. Дуже важливою справою є перезахоронення 22 вояків, які й досі спочивають на пасовиську у Бірчі. Зараз у Львові перебуває дружина "Орського", Анна Байляк, родом із Станіславчика, людина літня, яка з суто людських міркувань хоче завершити справу ще за свого життя. Пан Пшевозьнік у розмові, проведеній у Львові, сказав, що справа вже вирішена. Отож треба знайти клаптик землі і справу цю слід врешті полагодити тут на Перемищині, а не, як пропонують, забрати тлінні останки з Бірчі в Україну. Адже в протоколі говориться про гідне поховання кожного померлого.

На закінчення хочу поділитися інформацією про одисею третього перезахоронення перемиського владики Йосафата Коциловського. Перемиська Греко-Католицька церква стала першою у трагічних післявоєнних подіях, попереджуючих горезвісну акцію "Вісла". Варто про це згадати, адже 17 листопада цього року минає 50 років від дня мучинецької смерті у концтаборі єпископа Й.Коциловського. Я, а точніше ми, у Львові поцікавилися трагічним життям владики, щоб ще за життя свідків цих днів зібрати автентичні матеріали. Адже для людей, необізнаних з цією справою, дивним може видаватися, що існує три місяця і надмогильні хрести, де похований владики. А факти є такі.

Єпископ Коциловський був в'язнем табору, який знаходився, як це не дивно, на хуторі Вільному на околицях селища Чапаївка, околицях, які колись належали Києво-Печерській Лаврі. З єпископом Коциловським був ув'язнений один з православних єпископів і ігумена жіночого Покровського монастиря, яка доглядала обох єпископів. Коли Й.Коциловський помер, то щоб його не зустріла доля сотень інших табірників, його вдалося похоронити в окремій могилі, а канцлер перемиської єпархії о.Яворський з помічню інших положили на могилі надгробний камінь. Я був там особисто і зустрівся зі старенькою вісімдесятилітньою бабусею, яку називають баба Гуня, єдиною особою, яка пам'ятає ці події і яка у час смерті єпископа завідувала цвинтарем. Вона розказала все те, про що я довідалася від о. Йосафата Каваціва зі Стрия. Згодом табір поступово ліквідувався і тому постало питання перезахоронення. Воно відбулося легально. Отримано дозволи, що владики є родичем одного з недавно там захоронених. Підтверджує це о. Єсик і о. Йосафат Каваців. Було вибрано моці єпископа. Домовина дуже добре збереглася, бо там є піщаний ґрунт. Отже, 1977 р. у валізі останки було перевезено до Львова і захоронено на Янівському цвинтарі. Встановлено хрест з написом, який є до сьогодні. Але згодом до могили почали заходити сотні людей, насамперед переселенці з Перемищини. Цим зацікавилось КДБ і тому утретє перезахоронення Й.Коциловського відбулося у селі Яблонівка поблизу Стрия, в родинному селі о. Йосафата Каваціва, у могилі, де він недавно похоронив свою матір. Отже, вже на третьому гробі є напис, що владики там похоронений. У львів'ян зроджується думка, щоб у грудні ц.р. провести урочисту академію, присвячену пам'яті владики Й.Коциловського.

**ПРИВІТАННЯ ВІД ТОВАРИСТВА
“ХОЛМЩИНА“ У ЛЬВОВІ**

Мені дуже приємно виступити перед репрезентативною групою української громади у Польщі, яка зібралась на такій цікавій конференції. Доля холмщаків, яких я репрезентую, подібна до долі українців Надсяння. Усі вони: наші батьки, діди – мусіли бути дуже мужніми людьми, коли вони так героїчно захищали своє право на життя на цих етнічних українських землях під час насильного виселення у 1945-1946 рр., а над тими, які залишилися і, здавалось, мають право вже в мирний час жити на батьківській землі, на жаль, організовано і вже на державному рівні знущалися. Приємне враження виніс я від усіх виступів на конференції, які на високому науковому рівні. Також дуже цікавими для мене були виступи отців. З цією останньою темою мені довелося зустрітись вперше. Високий рівень доповідей – це наслідок того, що ми звертаємося до архівних документів, що донедавна були закриті, а без яких годі дійти до правди.

Хочу додати до слів отця Ст. Дзюбини, що єднання є необхідне, бо ми є сусідами і до цього єднання повинні йти разом. Від нас, українців, годі вимагати того, щоб ми прийшли поклонилися і вибачилися за те, що ви нас побили, що ви наших дідів вимордували, наші могили знищили, церкви поруйнували ще у 1938 р., села попалили, за те, що ви це зробили на нашій землі. До речі, відома особа, шанована людина професор Київського університету Володимир Сергійчук з Києва, він сам ані надсянець, ані з Лемківщини, а житомирець, але зайнявся нашими проблемами: дуже докладно досліджує історичне минуле західних українських земель. Останньо написав цінну книжечку – відповідь на клязу Віктора Поліщука, – яку видав у Торонто. Називається вона “Наша кров – на своїй землі“. Яка глибока назва – тільки задуматись? А вони нас звинувачують у тому, що пролили кров на нашій землі. Треба йти якимось разом до того єднання. Яке може бути вибачення, коли в Сенаті пані сенатор Марія Берне заявляє, що “як ми можемо наших внуків навчати чи показати їм, що їх дзядки були неправі, вчинили злочин?! Як ми можемо сказати нашим вчукам!“ Ми можемо сказати, чи повинні це сказати нашим внукам, що вибачаємось, а вона – ні? То як це розуміти, як єднатись і йти вперед? Отож, треба одним і другим сказати, що так було, так історично склалося, були такі обставини, які виникли не спонтанно. Ці конфлікти в

Галичині сягають часів Австро-Угорщини. Потім керувалася II РП між війнами теорією Романа Дмовського, який твердив, що це народ творить державу, а держава творить народ, тобто треба нам створити державу, а потім ми асимілюємо весь народ і буде в нас одна польська нація і т.д. Отож, є це проблеми, які треба спокійно вирішувати і шукати доріг до єднання. Коли журналісти приїхали до Києва з президентом Кваснєвським, то одна з журналісток випитувалась, чому у спільній заяві немає формулювання, що на Волині проливалася польська кров. А президент відповів, що там проливалися також і українська кров. Отож, на цьому рівні ми бачимо одну і другу сторони наболілої проблеми і так треба дивитись на минуле, бо тоді підемо вперед, будемо єднатись. Але ми є в гіршій ситуації. Бо останні 50 років були іншими для поляків, а інші для українців. Поляки мали хоч не повну, але прифарбовану правду, але мали. Багато правдивого написано про події на Волині, як поляки співпрацювали з червоними партизанами, а то були загони Медведєва – НКВД, які нищили українські села. Між іншим, Цибульський описує, як напали на українське село Тростянець і як усі люди в білих нічних штанах втікали і як вони по них стріляли, як забирали збіжжя, корови, тощо. Поляки могли про це писати вже давно, а ми – нічого. Отож, нам треба багато доробити, щоб створити літературу про другу сторону. До того треба залучити і канадців, колишніх закерзонців, і українців з Польщі, переселенців на Україні. Може, треба створити спільну організацію, яка б об'єднувала, усіх вихідців з Польщі і схвально проводити дослідження для виявлення нашого минулого, пов'язаного з етноцидом українства.

Ми направляємо до президента прохання, щоб на урядовому рівні відкрити при Академії наук, може у Львові під керівництвом проф. Я.Ісаєвича, який зайнявся б нашими проблемами – подіями у минулому на етнічній українській території, особливо на Закерзонні. Ці дослідження повинні фінансуватися державою. Але це не спиняє наших робочих зустрічей, бо вони є необхідні.

Дякую за увагу.

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Дорогі Отці!

Вдячний я Вам за Вашу поставу, бо бачу, що Наше духовенство майже в комплекті. Тішуся з того дуже.

Шановне панство!

Дорогі професори і мешканці Перемишля! На жаль, нас трохи мало, але є це частина дуже вірна.

Дорогі мої!

Що означає для нас така врочистість? Вона має подвійне значення. Часто в пресі читаємо критику, що пам'яток з нагоди акції "Вісла" робимо так багато. Прошу пам'ятати, що ця пропам'ятна дошка і друга, бо вони обі в Народному Домі, містять щось більше. Вони, неначе дві пам'яті. Одна – історична пам'ять тих подій, які вже завершилися. Друга – пам'ять егзистенціальна, антропологічна, яка торкається безпосередньо нас, є жертви тих подій. Тож українцям усе пам'ятається, а українці мають все забути, бо минуло 50 років.

Прошу пригадати – виселення до Вавилонського полону числить 2500 років і про нього не забули, а українці повинні мовчати. Отже ж перша історична пам'ять буде виясненням того, хто тут є у пошуках правди. Нас питають: яка є правда, де вона є – і хто має дати відповідь? Тому ви постарайтесь тут для всіх дати відповідь: що це є правда, бо деякі творять для себе свою правду.

Тих конференцій є багато, а вартісна є та, яка доходить джерела, до самої правди і це треба висвітлити.

Тепер друга справа. Це свідцтво егзистенціальне, якого також треба торкнутися. Рана хоч пригоїться, вона однак є, і щоб вона гоїлася, треба вичистити, треба направити, а на жаль, не все є направлене. Не є направлене взглядом Церкви, яка відбирає ніби даліше наслідки акції "Вісла" в своїх справах, в своєму майні, в своїх установах. Не є задовільно розв'язана справа всіх виселенців. Скільки тих справ є: справа майна, справа лісів, справа морального засудження. Донині ми не можемо отримати нашу церкву в Гладишові, не можемо отримати нашої церкви в Пантній. Міняються

уряди, міняються державні влади, а відношення до нас залишається таким, яким було. Ми з власників стаємо жебраками, простягаючи руки по своє. Вірним відмовляється примістити в церкві маленьку дошку, нібито комусь шкодить. Чи шкодять комусь слова: “Чуєш брате мій”, чи слова, посвячені засновнику того Дому? То є пісня релігійно-народня. Якщо іншим можна вставляти дошки і тисячі різних написів, які не раз ображають гідність других, то думаю, що нам також можна встановити пропам’ятну дошку, посвятити її, молитися, бо це нікого не ображає, а закликає призадуматися всіх, щоб більше не повторилася ні акція “Вісла”, ні інші депортації, бо це є проти Божого Права й Закону. Ми це робимо в мирному дусі, і це є молитвою. Стараємося, щоб це було пам’яттю про тих, які загинули.

Дорогі мої!

Якби не ті, що погинули, а Ви є їх нащадками, не існувала б Церква. Не було б нас тут, де ми є від віків. Тож ми тут жили, живемо і надіюсь будемо жити. Бо ми є звідси. Тут є наше коріння.

Тому згадуємо тих кількадесят священників, що загинули, нераз в жорстокий спосіб. Згадуємо тих, які загинули в таборі Явожно. Сьогодні відкрив пропам’ятну дошку той, який в Явожні потерпів найбільше, бо втратив зір. Тут є митр. Степан Дзюбина, є свідок того всього. Я мав парафіян у Лігниці з Лемківщини, які були в Явожні. Ті люди не знали навіть прізвищ політиків, а звинувачували їх у всьому. Згадуємо тих, які з тоболками і ящиками в товарних вагонах їхали на Схід і на Захід, по всьому світі. Я також до них належу, бо також депортований в акції “Вісла” на інший спосіб. Тому маю право говорити і маю право посвячувати дошки. В газетах на першому місці подають: “Митрополит посвятив дошку”. Митрополит зробив велике преступство, бо відважився у вільному і демократичному краю посвятити дошку у пам’ять жертв.

Дорогі мої!

Беріть участь. Заохочуйте других, щоб ця наукова конференція внесла оживлення нашої свідомості і щоб це з Богом перейшло у правді і любові.

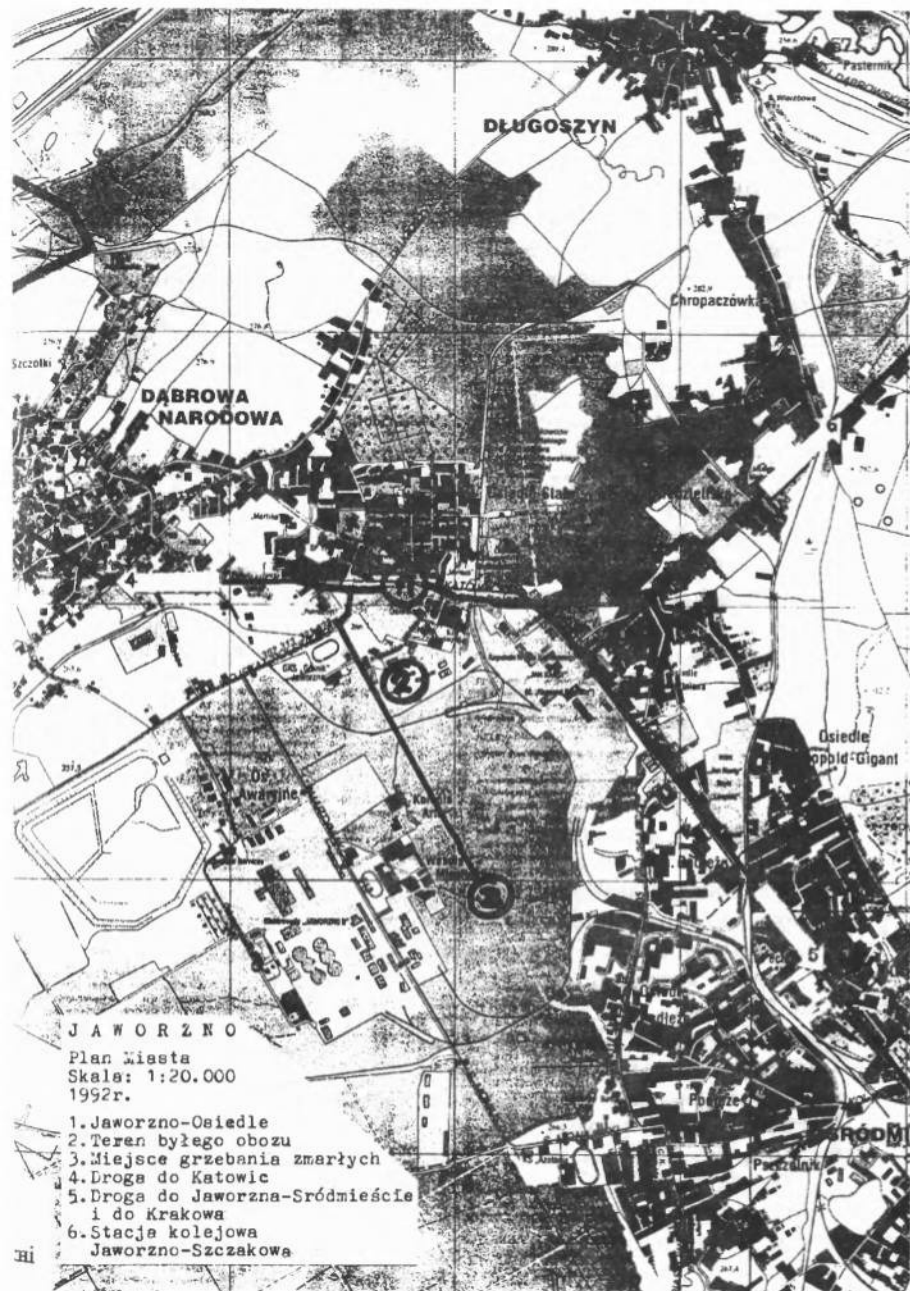
Посвячення пропам'ятної таблиці жертвам акції "Вісла" в греко-католицькому архикатедральному Соборі 7 грудня 1997 року у Перемишлі.

Фото: А.Яремко

Пропам'ятна таблиця фундаторові Народного Дому у Перемишлі Др. Теофілю Кормошу, відновлена і посвячена 22 листопада 1997 року.

Фото: А.Яремко

JAWORZNO

Plan Miasta
Skala: 1:20.000
1992r.

1. Jaworzno-Osiedle
2. Teren byłego obozu
3. Miejsce grzebania zmarłych
4. Droga do Katowic
5. Droga do Jaworzna-Sródmieście i do Krakowa
6. Stacja kolejowa Jaworzno-Szczakowa

СЛОВО ПРО Д-РА ТЕОФІЛЯ КОРМОША

Др. Теофіль Кормош народився 26 січня 1863 р., а помер 26 листопада 1927 р. Отож відзначаємо 70-ті роковини його смерті.

Перемиська земля, а зокрема старий княжий город Перемишль, справедливо славився другим після Львова осередком українського культурного життя. Це, значною мірою, діло великого будівничого Перемишля, славної пам'яті громадянина цього міста д-ра Теофіля Кормоша.

Др. Кормош вже з молодих років як студент права Львівського університету брав живу участь в академічному житті. На 22-му році життя закінчив університет і як молодий, повний життя і сили, не обмежувався до своєї професійної праці, а постановив собі розбудити духа в Перемишлі. Працюючи в адвокатській канцелярії, продовжував дальші студії, здобув ступінь доктора (1887 р.) права, а рівночасно побуджував до життя оспалі народні установи у Перемишлі та творив нові. Др. Кормош ширив народного духа в товаристві "Бесіда", яке гуртувало тоді весь свідомий український інтелектуальний елемент міста і повіту.

Др. Кормош був у близькій приязні з незабутнім директором української гімназії Григорієм Цеглинським, за допомогою якого і при допомозі інших закуплено реальність з великим городом при вул. Баштовій, 25 та побудовано на ній велику одноповерхову бурсу Св. о.Николая. В ній замешкала заможніша молодь, що платила вищу ставку і в цей спосіб причинялася до удержання бідніших, головно селянських дітей.

Заходом і трудом д-ра Кормоша напроти цієї бурси побудовано при вул. Баштовій, 34 Гімназіяльний Інститут для хлопців. Щиро і з повагою зайнявся будовою інтернату та Інституту для Дівчат при вул. Татарській, будова якого закінчилася у 1895 році.

Великі заслуги поклав др. Кормош в будові двоповерхового Дому Братства Св. о. Николая для народних установ на Болоні при церкві. Праця д-ра Т.Кормоша має велике значення для Перемишля. Завдячуючи йому, постав Український Народний Дім. На цю будівлю др. Кормош витратив чимало своїх власних грошей, часу й здоров'я. Там він днював і ночував. Ні одної верстви цегли не можна було покласти без його відома.

Творча діяльність д-ра Кормоша була ідейна і велика. Не можна коротко розповісти про його благородну працю, яка дала неоціненні народні здобутки, що на довгі роки будуть свідками заслуг великого

сина перемиської землі. Йому дякуємо за ці великі народні будівлі, якими гордиться Перемишль. Тому ми всі схилиємо голови перед великою працею і заслугами для народу, а пласкорізьба в залі Українського Народного Дому буде завжди нам його нагадувати.

Перед війною громадяни міста Перемишля, вшановуючи пам'ять великого діяча і будівничого Українського Народного Дому д-ра Кормоша, помістили його пласкорізьбу на одній із стін театрального залу. В 1939 р. до залу увійшли офіцер НКВД і кілька міліціонерів. Побачивши пропам'ятні таблиці Січових Стрільців і д-ра Т.Кормоша, наказали розбити і знищити їх.

У 1958 р. за існування УСКТ місцевий сторож покликав Володимира Пайташа до своєї пивниці і показував йому пласкорізьбу Т.Кормоша, яку він зберіг. Батько Володимира, Степан Пайташ, вмурував пласкорізьбу на давньому місці. Володимир Пайташ запам'ятав, що під пласкорізьбою д-ра Кормоша був якийсь напис. Разом з Володимиром Лазорком відшукали текст знищеного напису, який вже знаходиться на таблиці: "Др. Теофіль Кормош. Його зусиллям здвигнений сей дім".

Пропам'ятну таблицю відновлено і посвячено сьогодні (22.XI. 1997) у 70-ті роковини смерті д-ра Т.Кормоша. Мармурову таблицю уфундував Гр. Петро Сьцібівоук, а жертводавцями напису були Земляцтво "Перемищина" з Нью-Йорка і Чикаго та громадяни Польщі.

Усі здобутки невтомної праці д-ра Кормоша, а також цей Народний Дім, декретами злочинної акції "Вісла" у 1947 р. забрано у фонди держави, де й залишаються по сьогодні.

Народний Дім хоча не наш, але відкритий для нас і продовжує закладену ідею його будівничих. Він так і залишається "Храмом Воскресіння Руси-України, вогнищем її нового життя, твердинею її волі, святиннею безсмертного слова і пісні, щоб о могутні кличі її борців, нетлінну красу слова, чарівні звуки її пісні, розбивались антинародні затьмарювання, а сонце народної правди засіяло та силою своєю будило, кріпило і удушевлювало до нових подвигів, жертв і посвяти наступне покоління перемишлян".

Ольга ПЕТИК

ВИСЕЛЕННЯ

Роки злочинністю назначені
що вигнали нас з наших хат
звеліли йти де не ждав ніхто
перекотиполем летіли
над посіллями чиймись.
Зробили з нас не цупку
губчасту масу здібну
вбирати по дорозі все
і прирекли на це щоб стати
безликими і безіменними
громадянами усього світу.

Коли
будуть засудженими
і переможеними
і злоба їхня перестане існувати?
Коли?!

Перемишль, 1981 р.

МОЛИТВА ЗА УКРАЇНУ

2
Були дроти
і катівні
і вселенський страх.
Тепер – стільки волі
для усіх на цій землі
що аж страшно!
Всі що нас ненавидять
без правди
знахабніли.
Хіба це їхній час
і роздолля те
для них?

Боже!
Ми до Тебе простягаєм руки:
Простори без меж обмеж!
Ї неситої тієї волі
чудо відчаруй!
Серць бастіони
нехай – на сторожі.
Ї митниці-засіки.
Непідкупних
синів чесних нам пошли!
Зведи вгору
неподатлині стовпи
Кордонів!!!
Скрізь!
Єдиний Ти наш Боже:
Урятуй нас в цій свободі!
Хай не в'яне куц надійний
що Ти засадив
хай не в'януть
недостиглих перемог городи.

Перемишль, 1992 р.

“Ми без хати” – Поезії Львів, “Олір”, 1995, с. 65

Автор збірки Ольга Петик (літературний псевдонім – Володимир Ольгович) народилася 15 серпня 1922 р. в містечку Мушина Новосанчівського воєводства, що в Польщі, у сім'ї лісничого. Навчалася в гімназії та лицей м.Новий Санч. 1940 р. отримала атестат зрілості, закінчивши абітурієнтський курс у Кракові, який організувала Українська гімназія міста Ярослав. Після війни продовжувала навчання в Ягелонському університеті.

Оповідання; вірші Ольги Петик друкувалися в тижневику “Наше слово” та в додатку “Наша культура” – українських органах суспільно-культурного товариства.

Ольга Петик – автор кількох драматичних творів, повісті. Вона переклала на польську мову поезії Б.-І.Антонича, Д.Павличка, новели В.Стефаніка, “Лісову пісню” Лесі Українки. Після довгих років проживання у Шльонську тепер, з 1980 р., мешкає в Перемишлі.

З ЦИКЛУ “ОПЕРАЦІЯ “ВІСЛА”

Ми йшли як цигани
Під батогами сорок сьомого року
За возами-хатами
На яких поклали
Прадідів майно
Усе добро своє – ложку землі
Тіні предків
Провожали нас
До перехрестя доріг.
Ми йшли як цигани
З життям пов'язаним у клунки
І питали в Бога
Чи є Бог
І питали в Калини
Чи є на світі Україна,
Чи це лише ява минулої ери
Наші циганські табори
Врізувались в гори
Яким від болю висушли сльози
Небо закрило обличчя
Чорним покровом
Райдуги як гнилі цитрини
Злітали в труни весни
За нами бігли квіти жайворонки
Вили залишені тварини
У хатинах-самотинах
Відвернулись від нас
Усі нації й народи
Усі християни
Ми йшли під батогами
Не турків і не татар
Наш ясир вели
Жовніри-ляхи
Під голе безнебне мазурське небо
На цвинтарі пруських сіл
Батоги батожили нашу честь і гордість

З людяности витискали кров
Десь із-за кістяків козацьких могил
Донісся спів
“Ще не вмерла – ще не вмерла Україна“
Але ніхто крім сонця
Цих слів не розумів
Бо ми питали в Бога
Чи є Бог
А в Калини
Чи є на світі Україна.

“Нові дні”, вересень-жовтень 1997 р.

Народилася 1 серпня 1937 р. у селі Військо Добромильського повіту, Львівського воєводства. Батьки мої – мати Анна і батько Володимир – з походження селяни, але майже все життя прожили в місті. Під час війни доля кидає нашу родину до Німеччини, де постійно думали ми, щоб повернутися на рідну Україну. Пережили там усяке горе, але справжня каторга настала щойно в 1947 р., коли нас виселяли з рідних земель, – операція “Вісла”. Був це травень. О третій, над ранком, прийшли польські офіцери. Батька мого так били, що кров лилася йому вухами і носом, поламали ребра. Після дальшого катування попав у Явожно, а потім до в’язниці Монтелюпик у Кракові, чудом повернувся у грудні. Вранці того самого дня, коли взяли батька, прийшло військо і веліло до двох годин зібратися в дорогу. Що ж можна було взяти на один віз? Виселили нас на Мазури і залишили під голим небом. Замешкали в хаті без вікон і дверей. Це було царство щурів. Сусіди труїли наших курей і воду в криниці. У школі докучали усі і польські ксьондзи. Називали нас бандитами і казали, що в нас чорне піднебіння, так, як і в собак. Годі описати всі наші муки. Але все це з кожним днем більше аж до максимуму закріпляло в моєму серці любов до України і рідної мови. Я страшенно переживала, що переважна більшість наших земляків (в містах 99%), а серед них і відомі діячі в польському середовищі, не признавалися до свого народу. Чого вартує (і тепер) великий патріотизм в наших світлицях, на концертах чи церквах!!! З огляду на конфлікти з учителями початкової та середньої шкіл, освіту я здобувала з великими трудно-

щами. Свої політичні погляди виявляла відверто, тому влада не давала мені жодної роботи. Ще до заснування УСКТ в Польщі я організувала в Оструді український хор, танцювальний і драматичний колективи. У 1970 р. закінчила українську філологію Варшавського університету. Після річної боротьби з місцевою та центральною владами працюю учителькою російської мови в механічному технікумі в Оструді. У світлиці УСКТ веду гурток української мови. З 1976 р. працюю міжвоєводським візитатором (на всю Польщу) при Шкільній Кураторії в Ольштині, а з 1981 р. – методистом української мови в Інституті підвищення кваліфікації учителів і методистом російської мови професійних шкіл Ольштинщини. Від 1985 р. замешкала в Перемишлі і надалі працюю методистом української мови. Друкуватися почала в 1956 р. у “Нашому Слові”, де вневдовзі з’явилася стаття “У боротьбі з націоналізмом”, у якій писалося про мене. Виключено мене з лав УСКТ і не друкують. Після довгої вимушеної перерви (16 років) твори мої з’являлися у “Світанку”, “Нашій культурі”, “Українському календарі”, антології “Гомін”.

Пишу вірші та оповідання для дорослих і дітей, гуморески, казки, статті. У 1984 р. виходить збірочка моїх поезій “Любов і мир”, а в 1987 р. – збірочка “Дітям”.

В останніх роках твори мої друкуються в пресі України, у США, Німеччині, часто читають їх на хвилях радіо.

ЗМІСТ

<i>Михайло Козак.</i> Від упорядника	3
<i>Михайло Козак.</i> Вступне слово.....	5
<i>Микола Литвин.</i> Історичні передумови депортаційних акцій на українсько-польському пограниччі першої половини ХХ ст.	6
<i>Роман Дрозд.</i> Депортація та розселення українців – чинник асиміляції	11
<i>о. Ігор Гарасим. ЧСВВ</i> Греко-Католицька Церква напередодні та після акції “Вісла”	19
<i>Микола Зиморя, Володимир Пирчак.</i> До питання про засади акції “Вісла”: виміри, оцінки.....	31
<i>о. Мирон Михайлишин.</i> Доля Перемиської греко-католицької єпархії у післявоєнний період – боротьба за збереження ідентичності та її відродження	36
<i>о. митр. Степан Дзюбина.</i> До 50-річчя акції “Вісла”.....	42
<i>Марія Паньків.</i> Слово про українську жінку, її велич і трагічну долю	51
<i>Grzegorz Motyka.</i> Kilka nieprawdziwych poglądów na temat konfliktu polsko-ukraińskiego w latach 1943-1948	54
<i>Олександр Колянчук.</i> Ліквідація ворога Народної Польщі чи етнічна чистка	64
<i>Ярослав Грицков’ян.</i> Про акцію “Вісла” у спогадах людей з Кошалінщини	79
<i>Ярослав Стех.</i> Дії УПА і акція “Вісла” – погляд в минуле.....	83

Василь Штокало. Ярослав Старух – “Стяг” у змагу за державність України (Загибель Провідника ОУН Закерзонського Краю “Стяга” – пост акорд акції “Вісла”)	94
Igor Hrywna. Perspektywa ukraińskości w Polsce w następnym 50-leciu trwania akcji “Wisła”	103
Михайло Козак. Відгуки про акцію “Вісла” в літературі і засобах масової інформації	108
Микола Новосад. Увіковічення драми українського населення Закерзоння 1944-х років	128
Богдан Гук. Два відродження. Порівняльний аналіз українських відроджень 1956 й 1989 років у Польщі. Спроба висновків.....	154
Іван Гук. До 50-річниці ганебної акції “Вісла”	168
Володимир Середа. Привітання від т-ва “Надсяння” у Львові	173
Йосип Романюк. Привітання від т-ва “Холмщина” у Львові	176
Йоан Митрополит. Вітальне слово Митрополита Івана Мартиняка	178
Володимир Лазорко. Слово про Д-ра Теофіля Кормоша	182
Ольга Петик. Виселення	184
Міля Лучак. З циклу “Операція “Вісла”	186

ББК 63.3 (4 Укр.) 6

У пошуках правди про акцію “Вісла”. Збірник доповідей і матеріалів конференції, присвяченої акції “Вісла” /Упор. Михайло Козак. – Перемишль: ОУП, 1998. – 192 с.

ISBN 966-02-0699-2

Видано заходами:
**Виконавчого секретаріату
видавничо-редакційної ради**

Художньо-технічна редакція:
Оксана Рак

Обкладинка:
Ірина Сулик

Жовківська книжкова друкарня
Видавництва Отців Василян “Місіонер”
292310, м. Жовква, вул. Василянська, 8
Зам. 976

